



AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



AĞRI
İBRAHİM ÇEÇEN
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

ISSN:2149-3006
e-ISSN:2149-4053

NİSAN / APRIL

VOLUME: 10/1 - 2024

ULUSAL HAKEMLİ DERGİ



YAYIN KURULU

- Prof. Dr. Ali Haydar ŞAR (Sağlık Bilimleri Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent AKSOY (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Duygu UÇGUN (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOLAÇ (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. İlkay ULUTAŞ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı MİRİCİ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir ULUSOY (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat İSKENDER (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa ÇİFÇİ (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Semra ALYILMAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Yakup KARATAŞ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Faruk POLATCAN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail ÇOBAN (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Dr. Meral DİNÇER (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarını bağlar, dergimizin ve kurumumuzun görüşlerini yansıtmaz; yazıların bütün bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

The opinions and views in papers published on the journal belong only to its authors and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher, all the scientific and legal responsibility of the writings belongs to the authors

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ADINA İMTİYAZ SAHİBİ

Prof. Dr. Abdulhalik KARABULUT
Rektör

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Prof. Dr. İbrahim HAN
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

BAŞ EDITÖR

Doç. Dr. Nurullah ŞAHİN

EDİTÖR YARDIMCILARI

Doç. Dr. Suat POLAT
Doç. Dr. Mustafa ERCENGİZ

ALAN EDITÖRLERİ

- Doç. Dr. Mehmet Fatih ÖZCAN (Türkçe Eğitimi)
Doç. Dr. Davut GÜREL (Sosyal Bilgiler Eğitimi)
Dr. Büşra KOÇAK MACUN (Temel Eğitim)
Doç. Dr. Mehmet Emin TURAN (Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık)
Dr. Serdar SAFALI (Eğitim Bilimleri)
Doç. Dr. Fatih KARIP (Güzel Sanatlar Eğitimi)
Dr. Adem AKALIN (İngilizce Eğitimi)
Dr. Necip Fazıl ŞENASLAN (Türk Dili ve Edebiyatı)
Doç. Dr. Fatih ÖZTOP (Tarih)
Dr. Tolga KORKUSUZ (Coğrafya)
Doç. Dr. Fatma TEMELLİ (İktisadi ve İdari Bilimler)
Dr. Ömer Faruk GÜLER (Dil Editörü)

GENEL KOORDİNATÖR

Dr. Yelda KÖKSAL

Bu dergi,



tarafından
desteklenmektedir.



DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Akif ARSLAN (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Fuat ARICI (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Ashi Özlem TARAKÇIOĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Derya YAYLI (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine TEYFUR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan KÖSE (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk KAYA (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Figen ATABEY (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan UŞAKLI (Sinop Üniversitesi)
Prof. Dr. Handan DEVECİ (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayati AKYOL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya TAŞ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerim GÜNDOĞDU (Adnan Menderes Üniversitesi)
Prof. Dr. Kubilay YAZICI (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TEYFUR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehrali CALP (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa KOÇ (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa SÖZBİLİR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YILDIZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri KARASAKALOĞLU (Adnan Menderes Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan ÇINAR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Sefa BULUT (İbn Haldun Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Tazegül DEMİR ATALAY (Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. Ufuk ŞİMŞEK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR (Giresun Üniversitesi)





Doç. Dr. Çiğdem ALDAN KARADEMİR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Doç. Dr. Fevzi DURSUN (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

Doç. Dr. Harun ER (Bartın Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim ÖZGÜL (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Doç. Dr. Onur ER (Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Yasin KILIÇ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Doç. Dr. Zekerya AKKUŞ (Atatürk Üniversitesi)





BU SAYININ HAKEM KURULU

- Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Mihriban Coşkun ARSLAN (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer YILAR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur YÜZGEÇ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat KARADENİZ (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Prof. Dr. Yakup KARATAŞ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali KABLAN (İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Burak ARMAĞAN (Amasya Üniversitesi)
Doç. Dr. Dilek ŞAHİN ÇEVİK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Eda BOZKURT (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice COŞKUN SÖNMEZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Kerim Kürşat ÇEVİK (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Kübra BAYSAL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Halil SAĞLAM (Siirt Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Vahit EREN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Melih AKDENİZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Serpil SOYDAN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ece YÜKSEL (Kıbrıs Amerikan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hülya KALYONCU (İstanbul Topkapı Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat PARLAKPINAR (Bitlis Eren Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özkan GÖKCAN (Munzur Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk DEMİR (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serdar TAKVA (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Görevlisi Ender ÖZEREN (Dicle Üniversitesi)
Dr. Hamdi KARAMAN (Millî Eğitim Bakanlığı)





EDİTÖRDEN

Değerli okuyucular, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi olarak yeni sayımızı yayınlamış bulunmaktayız. Uzun uğraşlar ve titiz bir hazırlık süreci sonucu hazırlanan *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*'nin, 10. cildinin 1. sayısını yayınlamış olmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Dergimizin başta TR Dizin olmak üzere diğer ulusal ve uluslararası indekslerde taranmaya yönelik yaptığı başvuruların değerlendirme süreçlerinin devam ettiğini siz değerli okurlarımızla paylaşmak isteriz.

Yedi araştırma makalesi ve iki kitap incelemesi çalışmasının yer aldığı dergimizin yeni sayısının bilim dünyasına hayırlı olmasını diliyoruz. Bilimsel ve etik ilkeler doğrultusunda titiz bir şekilde yayın hayatını sürdüren *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, bundan sonraki süreçte de nitelikli çalışmalarını bilim dünyasına kazandırmaya devam edecektir.

Dergimizin yayın hayatını sürdürmesinde maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Abdulhalik KARABULUT ve IC Vakfı Yönetim Kuruluna şükranlarımızı sunmayı bir borç biliriz. Dergimizin yeni sayısına makaleleriyle katkı sağlayan değerli bilim insanlarına, hakemlerimize, alan editörlerimize, dergimizin yönetim ve yayın kurulunda özveriyle görev yapan bütün hocalarımıza teşekkür eder; dergimizin bilim camiasına ve eğitim hayatına katkı sağlamasını temenni ederiz. Dergimizin gelecek sayılarında değerlendirilmek üzere kıymetli akademisyenlerimizin yeni çalışmalarını bekler, tüm okuyucularımıza selam ve saygılarımızı sunarız.

Nurullah ŞAHİN
Baş Editör



İÇİNDEKİLER

Hamza YAŞAR – Yasin KILIÇ

TEMEL YETERLİLİK SINAVI (TYT) TÜRKÇE SORULARININ YENİLENMİŞ BLOOM TAKSONOMİSİ
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ (Araştırma Makalesi)

Evaluation of Basic Proficiency Exam (TYT) Turkish Questions in Terms of Revised Bloom's Taxonomy
(Research Article)

1 - 25

Osman ASLAN – İbrahim DEMİRBAŞ

ÖĞRETMEN ADAYLARININ KAPSAYICI EĞİTİME İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ (Araştırma Makalesi)

Opinions of Pre-service Teachers on Inclusive Education (Research Article)

26 - 48

Hami AKMAN

ALÎ ŞÎR NEVÂYÎ'NİN *NEVÂDİRÜ'Ş-ŞEBÂB*INDA ORGAN İSİMLERİYLE KURULAN DEYİMLER ÜZERİNE
BİR İNCELEME (Araştırma Makalesi)

An Analysis on Idioms Formed with Organ Names in Alî Şîr Nevâyî's *Nevâdirü'ş-Şebâb* (Research Article)

49 – 79

Meryem Senem BAŞÇI – Arpine MIZIKYAN

THE PROBLEM OF NATIONAL IDENTITY IN MARTIN MCDONAGH'S *THE BEAUTY QUEEN OF
LEENANE* (Research Article)

Martin Mcdonagh'in *Leenane*'in Güzellik Kraliçesi Oyununda Millî Kimlik Sorunu (Araştırma Makalesi)

80 – 94

Sevda KARACA – Zeki KODAY – Saliha KODAY

KÜRESEL SICAKLIK ARTIŞININ DOĞAL AFETLER ÜZERİNE ETKİLERİ VE AĞRI (Araştırma Makalesi)

The Effects of Global Temperature Rise on Natural Disasters and Ağrı (Research Article)

95 – 131



Merve AKBULLUT GÜLER

**BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV BELGELERİ BAĞLAMINDA HAMAM VE KADIN OLGUSU
ÜZERİNE (Araştırma Makalesi)**

**On The Phenomenon of Hammam and Women in The Context of Prime Ministry Ottoman
Archive Documents (Research Article)**

132 – 147

Fatma Nur ÇAKAN

TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİ (1983-1993) (Araştırma Makalesi)

The Army-Politics Relation During Turgut ÖZAL Period (1983-1993) (Research Article)

148 – 172

Nurgül ERDAL

'İYİ'DEN 'MÜKEMMEL' ŞİRKETE KALICI BAŞARIYA ULAŞMANIN YOLLARI (Kitap İncelemesi)

From 'Good' to 'Excellent' Company Ways to Achieve Lasting Success (Book Review)

173 – 184

Sümeyye AKBAŞ – Sevda BARAN

**AĞRI VE ÇEVRESİNİN TARİHİNE DAİR İKİ KAYNAK: ELEŞKİRT VE TUTAK KİTAPLARI (Kitap
İncelemesi)**

Two Sources on the History of Ağrı and Its Surroundings: Eleşkirt and Tutak Books (Book Review)

185 – 198






TEMEL YETERLİLİK SINAVI (TYT) TÜRKÇE SORULARININ YENİLENMİŞ
BLOOM TAKSONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of Basic Proficiency Exam (TYT) Turkish Questions in Terms of
Revised Bloom's Taxonomy

Hamza Yaşar

Doktora Öğrencisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
hamza.yasar@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-4987-7175>

Yasin KILIÇ

Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
ykilic@agri.edu.tr


 <https://orcid.org/0000-0001-6530-8469>

Cite As/Atf: Yaşar, H., & Kılıç, Y. (2024). Temel yeterlilik sınavı (TYT) Türkçe sorularının yenilenmiş Bloom taksonomisi açısından değerlendirilmesi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 1-25.

<https://doi.org/10.31463/aicusbed.1307986>

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

| | |
|--|---|
| Makale Türü- <i>Article Type</i> : | Araştırma Makalesi- <i>Research Article</i> |
| Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> : | 31.05.2023 |
| Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> : | 05.02.2024 |
| Sorumlu Yazar- <i>Corresponding Author</i> : | Yasin KILIÇ |
| Sayfa Aralığı- <i>Page Range</i> : | 1 -25 |
| Doi Numarası- <i>Doi Number</i> : |  https://doi.org/10.31463/aicusbed.1307986 |



<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate



TEMEL YETERLİLİK SINAVI (TYT) TÜRKÇE SORULARININ YENİLENMİŞ BLOOM TAKSONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of Basic Proficiency Exam (TYT) Turkish Questions in Terms of Revised
Bloom's Taxonomy

Hamza YAŞAR
Yasin KILIÇ

Öz

Bu çalışmanın amacı, 2018-2021 Yükseköğretim Kurumları Sınavı birinci oturumda sorulan Türkçe dersi sorularını yenilenmiş Bloom taksonomisi açısından değerlendirmektir. Bu amaçla nitel araştırma yöntemine göre tasarlanan çalışmada doküman incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. Yükseköğretim Kurumları Sınavı'nın (YKS) ilk aşaması olan Temel Yeterlilik Testi (TYT) Türkçe soruları, 2001 yılında son şeklini alan yenilenmiş Bloom taksonomisinin iki boyutlu bilişsel süreç çalışmasına göre incelenerek bilgi boyutu ve bilişsel süreç düzeylerine yer verilmiştir. Araştırma sonucunda TYT Türkçe sorularında "anımsama" basamağına sıklıkla yer verildiği görülmüştür; üst düzey düşünme becerisini ölçen analiz (çözümleme), değerlendirme ve yaratma (sentez) basamaklarına daha az yer verildiği; uygulama basamağına ise anlam bilgisini ölçen sorularda hiç yer verilmediği tespit edilmiştir. Ayrıca soruların bilişsel düzeyleri ile Türkçe dersi kazanımları arasında uyumun olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yenilenmiş Bloom taksonomisi, Türkçe eğitimi, TYT Soruları

Abstract

The purpose of this study is to evaluate the Turkish course questions asked in the first session of the 2018-2021 Higher Education Institutions exam in terms of the Revised Bloom Taxonomy. For this purpose, the document analysis technique was used in the study designed according to the qualitative research method. The Turkish questions of the Basic Proficiency Test (TYT), which is the first stage of the Higher Education Institutions Examination (YKS), were examined according to the two-dimensional cognitive process study of the Revised Bloom Taxonomy, which was finalized in 2001, and the knowledge dimension and cognitive process levels were included. As a result of the research, it was seen that the "remembering" step was frequently included in TYT Turkish questions; The analysis, evaluation and creation (synthesis) steps, which measure high-level thinking skills, are included less; It was determined that the application step was not included in the questions measuring semantic knowledge. In addition, it was concluded that there was a harmony between the cognitive levels of the questions and the Turkish course outcomes.

Key Words: Revised Bloom Taxonomy, Turkish education, TYT Questions

Giriş

Türkçe dersinin temel hedefleri arasında öğrencilerin dil becerilerini kazanmaları, anlama ve anlatma yetilerini geliştirmeleri yer almaktadır.

Bu dersi istenen düzeyde kavrayan öğrenci anlamlı bir dil gelişimi sağlayarak dilini günlük hayatta etkili bir şekilde kullanabilme becerisi elde eder. Bu yüzden Türkçe öğretim programlarının, öğrencileri aktif bir şekilde, yaparak yaşayarak öğrenebileceği bir biçimde hazırlaması oldukça önemlidir. Dil öğreniminin en önemli unsurlarından biri dil öğrenme süreçlerinde kullanılan yöntem ve yaklaşımlardır (Yürektürk ve Coşkun, 2020, s. 987).

Günümüzde yapılandırmacı yaklaşım her geçen gün daha fazla kıymet kazanmış, özellikle davranışçı öğretim programlarından vazgeçilerek Türkçe öğretiminde de taksonomik sınıflandırma uygulanmıştır. Bilginin basitten karmaşığa, somuttan soyuta gibi birbirinin ön koşulu olan aşamalı öğretim ile daha hızlı ve anlamlı bir öğretim gerçekleşmiştir. Türkçe dersi sorularının bilişsel düzeyde incelenmesiyle de üst düzey düşünme becerisini geliştirme çabası artarak devam etmiştir (Aslanargun, 2023, s. 25).

Alanyazın incelendiğinde bazı araştırmacıların Türkçe dersi sınav sorularını Bloom taksonomisine (Güftâ ve Zorbaz, 2008; Kavruk ve Çeçen, 2013) göre, bazı araştırmacıların yenilenmiş Bloom taksonomisine göre (Temizkan ve Sallabaş, 2011; Üstüner ve Şengül, 2004) değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Örneğin Çerçi'nin (2018) araştırmasında 2018 Türkçe dersi öğretim programı kazanımları YBT'ye göre incelenmiş ve çalışma sonucunda üst düzey bilişsel becerilere yer verilmediği, soruların daha çok anlama düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vural (2020), ortaokul ve lise Türkçe dersi sorularını yenilenmiş Bloom taksonomisine göre değerlendirmiş, Türkçe sorularının daha çok alt düzey düşünme becerisi olan anlama düzeyinde yoğunlaştığını tespit etmiştir.

Filiz ve Turan (2018), 4. sınıf öğretmenlerinin temel derslerde sordukları yazılı sınav sorularını Bloom taksonomisi açısından incelemiş, çalışmada soruların daha çok alt düzeyde olduğu sonucuna varmıştır. Kızılkaya ve Seven (2016), probleme dayalı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin Bloom taksonomisinin bilişsel alanındaki üst ve alt düzey akademik başarılarına etkisi konusunda çalışma yapmıştır. Bloom taksonomisinin esas alındığı eğitim öğretim sürecinde, bu taksonominin öğrencilerin üst düzey akademik başarılarını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı 2019 yılında Türkçe Öğretim Programı'nı yapılandırmacı ve ilerlemeci eğitim anlayışına göre yenilemiş ve bu programı aynı yıl tüm eğitim kurumlarında uygulamıştır.

Türk dilinin eğitimi ve öğretimi millî eğitimin genel amaçları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda öğrencilerin anlama ve anlatma becerilerini geliştirmek; onlara okuma ve yazma alışkanlığı kazandırmak millî eğitimin temel hedefleri arasında yer almaktadır. Öğrencilerin kelime dağarcığını zenginleştirmek, onların konuşma ve dinleme becerilerini geliştirmek de millî eğitimin başlıca hedeflerindedir. Eğitim öğretim sürecinde öğrencilerin anlama ve anlatma gibi dil becerilerini ve bu alandaki akademik başarılarını ölçmeye ve başarılı bulunan öğrencileri çeşitli eğitim kurumlarına yerleştirmeye yönelik pek çok sınav uygulanmaktadır. Bu sınavlardan biri de aşağıda hakkında ayrıntılı bilgi verilen (TYT) sınavıdır.

Temel Yeterlilik Testi (TYT): Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezî (ÖSYM) ölçme ve değerlendirme birimi tarafından öğrencilerin bir üst öğretim kurumuna yerleştirmeleri amacıyla yapılan Yüksek Öğretime Geçiş Sınavı (YKS) ortaöğretimden sonraki bir üst eğitim kurumu olan lisans sürecine geçişin ilk aşamasıdır. İlk kez Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı adıyla 1974-1980 yılları arasında uygulanmış, 1981 yılında iki oturum hâline getirilmiştir.

Bu sınav 2018 yılından itibaren birinci oturum TYT (Temel Yeterlilik Testi), ikinci oturum ise AYT (Alan Yeterlilik Testi) olarak adlandırılmış ve uygulanmıştır. Bu uygulama günümüzde hâlen geçerliliğini korumaktadır. TYT'nin amacı öğrencilerin; temel düzeyde akıl yürütme, mantıksal çıkarımlar yapma ve problem çözme becerilerini ölçmektir. TYT'de çıkan Türkçe sorularının kapsamı; Türkçeyi doğru kullanma, cümle bilgisi, temel dil bilgisi, paragraf, yazım ve imla hataları, noktalama işaretleri, yazım yanlışları ve okuduğunu anlama gibi alanlardan oluşmaktadır. Bu soruların hazırlanmasında Bloom taksonomisi esas alınır.

Bloom Taksonomisi: Bloom taksonomisi, öğrencilerin bilişsel becerilerini sınıflandıran ve bilişsel bilgi düzeylerini açıklamaya yarayan, geçerliliği ve güvenilirliği olan önemli bir sistemdir. Bloom taksonomisinde bilişsel süreç bilgi boyutu ile başlar, kavrama ve çözümlenme ile derinleşir, sentez ve değerlendirme basamaklarıyla üst düzey bilgi seviyesine ulaşır.

Bloom taksonomisi, öğrencilerin eleştirel düşünmesini desteklemek amacıyla ortaya çıkarılmıştır. Bu taksonominin mucidi Benjamin Bloom ve yakın arkadaşları, David Krathwohl, Edward Furst, Max Englehart ve Walter Hill (1956), eğitimin temel amaç ve hedeflerini sınıflandırma ve bilişsel

düzy boyutlarını ortaya çıkarmak amacıyla ortak bir çalışma yapmışlardır. Yapılan yoğun araştırma ve çalışmalar neticesinde (1954-1956) “Taxonomy of Educational Objectives (Eğitsel Hedeflerinin Sınıflandırılması) ismiyle bir kitap yayınlamışlardır.

Yenilenmiş Bloom Taksonomisi (YBT): Bloom taksonomisi 2001 yılında günümüz şartlarına göre yeniden değerlendirilmiş ve yenilenmiş şeklinin ana çerçevesi ortaya konulmuştur.

Yenilenmiş Bloom taksonomisinde dört temel farklılık bulunmaktadır. Göze çarpan ilk farklılık yenilenmiş taksonominin öğretimin tüm alanlarında ve kademelerinde uygulanmaya yönelik geniş bir örneklem havuzuna sahip olmasıdır. İkinci farklılık, ilk taksonomi daha çok lisans alanlarına yönelik yani yükseköğretim düzeyine uygunken yenilenen taksonomi ise yükseköğretim öncesi kademelerde de (ilköğretim, ortaöğretim) kullanılmaya uygundur. Böylelikle daha geniş bir çerçevede kullanım alanı bulmuştur. Üçüncü farklılık değerlendirme basamağında görülmektedir. Anlamayı kolaylaştırmak ve bilişsel süreç basamaklarından beklenen performansı daha iyi yansıtabilmek için değerlendirme örneklerinden faydalanılmaktadır. Dördüncü farklılık ise kategorilerin gösterilmesinde görülmektedir.

Yenilenmiş Bloom taksonomisi, Bloom taksonomisinden farklı olarak iki boyutlu bir sınıflamaya dönüştürülmüş ve aşamalar arasındaki geçiş esnekliği artırılmıştır. Bloom taksonomisinde eleştirilen birçok husus düzeltilmiştir. Özellikle en önemli değişiklik değerlendirme basamağında yapılmıştır. Ayrıca tüm dünyada güncellenen ve yenilenen yeni öğretim programlarına uygun hâle getirilmiştir. Yenilenmiş Bloom taksonomisinin yapısı ile ilgili Krathwohl tarafından şu tablo oluşturulmuştur:

Tablo 1. Bloom Taksonomisinde Yapılan Değişiklikler

| Orijinal Taksonomi (1956) | Yenilenmiş Taksonomi (2000) |
|---------------------------|-----------------------------|
| Değerlendirme | Yaratma |
| Sentez | Değerlendirme |
| Analiz | Analiz Etme |
| Uygulama | Uygulama |
| Kavrama | Anlama |
| Bilgi | Hatırlama |

(Forehand, 2005)

Yenilenmiş Bloom taksonomisine “yaratma” basamağı ilave edilmiş, “bilgi” yerine “hatırlama” terimi kullanılmış, diğer basamaklarda bir değişikliğe gidilmemiştir.

Öğrencilerin lisans kurumlarına yerleştirmeleri için Türkiye’de çeşitli sınavlar yapılmaktadır. Yıllar içinde öğretim programlarında yaşanan değişimlerle birlikte yapılan bu sınavların isimlerinde ve uygulanma biçimlerinde farklılığa gidilmiştir. Bu değişimler, Türkçe dersi sorularının bilişsel işlem düzeyleri açısından incelenmesiyle daha anlaşılır bir hâle gelecektir. Özellikle son yıllarda sınav sisteminin değişmesiyle bilişsel düzey belirleme çalışması çok önemli bir hâle gelmiştir.

Bu çalışmada Temel Yeterlilik Sınavı (TYT) Türkçe soruları yenilenmiş Bloom taksonomisine göre değerlendirilmiştir. Türkçe dersi alanında Temel Yeterlilik Testi (TYT) kapsamında Kılınç ve Epçaçan (2022) tarafından okuma becerilerinin seviyeleri üzerine çalışma yapılmış; fakat TYT Türkçe sorularının analiz edildiği herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu bakımdan araştırmanın özgün ve önemli olduğu söylenebilir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı Yüksek Öğretim Kurumu tarafından 2018-2021 tarihleri arasında gerçekleştirilen Temel Yeterlilik Testi (TYT) sınavındaki Türkçe dersi sorularını (sözcük bilgisi, cümle bilgisi, paragraf, dil bilgisi, yazım ve noktalama) yenilenmiş Bloom taksonomisine göre değerlendirmek ve bu sorulardaki bilgi düzeyini tespit etmektir.

Dolayısıyla bu çalışmada; Temel Yeterlilik Sınavı (TYT) Türkçe sorularının bilgi ve bilişsel süreç boyutunda yenilenmiş Bloom taksonomisine göre analiz edilmesi ve öğrencilerin hangi basamaklara göre ölçtüklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yöntemine göre tasarlanmıştır. Verilerin toplanması sürecinde doküman incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.” (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.187).

Çalışmada, araştırmanın materyalini oluşturan sorular önce bilişsel süreç boyutlarıyla incelenmiştir, daha sonra soruların alt düzey ve üst düzey düşünme becerilerinin oransal dağılımı yapılarak çıkarımlarda bulunulmuştur. Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi tekniği ile çalışmaya ait veriler toplanmıştır. Soruların hangi bilişsel düzeyde olduğu belirlenerek betimsel yöntemle tahlil edilmiştir.

Çalışma Materyali

Bu araştırmanın materyalini 2018-2021 tarihleri arasında 12. sınıflara ve mezunlara uygulanan Yüksek Öğretim Kurumları Sınavı 1. aşama Temel Yeterlilik Testi Türkçe soruları oluşturmaktadır.

Tablo 2. TYT Türkçe Dersi Soru Dağılımı

| Soru Dağılımı | 2018 | 2019 | 2020 | 2021 |
|--------------------------|------|------|------|------|
| Paragraf | 22 | 22 | 26 | 25 |
| Cümlede Anlam | 7 | 3 | 6 | 3 |
| Sözcükte Anlam | 3 | 3 | 1 | 5 |
| Dil Bilgisi | 1 | 8 | 3 | 2 |
| Yazım Kuralları | 2 | 2 | 2 | 2 |
| Ses Bilgisi | 3 | 1 | - | 1 |
| Noktalama İşaretleri | 1 | 1 | 2 | 2 |
| Anlatım Bozukluğu | 1 | - | - | - |
| Sınav Toplam Soru Sayısı | 40 | 40 | 40 | 40 |

Tablo 2'ye bakıldığında 2018-2021 yılları arasında TYT sınavlarında ağırlıklı olarak paragraf soruları sorulduğu anlaşılmaktadır. Cümlede anlam ve sözcükte anlam alanlarındaki sorular, diğer sorulara göre daha fazladır.

Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Araştırmada incelenen 2018-2021 Temel Yeterlilik Testi (TYT) Türkçe sorularına Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezine (ÖSYM) ait www.osym.gov.tr internet adresinden ulaşılmıştır. Bu çalışmada soruların tamamına yer vermek mümkün olmadığı için, incelemeye konu olan sorulardan sadece altı tanesinin ekran görüntüsü paylaşılmıştır. Araştırmada uzman görüşü esas alınarak incelenen anlam bilgisi soruları yenilenmiş Bloom taksonomisinin bilişsel süreçleri ve bilgi boyutları açısından sınıflandırılmıştır.

Araştırma sürecinde soruların incelenmesine geçilmeden önce bu alanda yapılmış araştırmalar göz önünde bulundurulmuş ve incelenmiştir. İnceleme sonucunda sorular yenilenmiş Bloom taksonomisinin basamak düzeyleri dikkate alınarak çözümlenmiş; her bir anlam bilgisi sorusunun

hangi bilgi düzeyi ve bilişsel süreç boyutuna ait olduğuna ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Çözümleme aşaması için yapılan güvenilirlik çalışmasında 4 uzman görüşüne başvurulmuştur. Değerlendirme, uzmanları tarafından yapılan çözümler, korelasyonel katsayısı olarak ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Testin güvenilirlik katsayılarını karşılaştırdığımızda 4 farklı korelasyonda da %70'in üstünde bir değer alındığından çözümlemenin güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Bulgular

Araştırmada 2018-2021 yılları arasında ÖSYM tarafından yapılan Yükseköğretim Kurumları Sınavı'nın ilk aşaması olan TYT'deki 160 Türkçe sorusu, yenilenmiş Bloom taksonomisinin bilgi düzeyi ve bilişsel alan boyutları uzman değerlendirmelerine göre incelenmiş ve inceleme sonucunda ulaşılan veriler tablo hâline getirilerek yorumlanmıştır.

Araştırmaya konu olan Türkçe sorularının bilişsel düzey bulgularına bakıldığında 5 sorunun "hatırlama" basamağında olduğu görülür. Toplam soru sayısına göre bu oran %3,12'dir.

Hatırlama seviyesi soru örneği (2019 TYT Türkçe 1.soru):

| | | | | | | |
|--|------------------------------|---------------------|--|--|--|--|
| <p>1. Kimileri robotları insanlığın sonunu getirecek bir <u>tehdit</u> I (tehlikeli bir durum) olarak görüyor, kimileri de insanları çalışmaktan <u>kurtaracak</u> II (alıkoyacak) bir yardımcı olarak. <u>Suya sabuna dokunmayan</u> III (sakıncalı konularla ilgilenmeyen), evcil hayvan benzeri robotlar <u>hâlihazırda</u> IV (şu anda) satılıyor. Bu robotlar etrafındaki nesnelere ne olduğunu <u>anlıyor</u> V (kavıyor), yüksekten düşmemeyi başarıyor, komutlara cevap veriyor hatta oyunlar oynayabiliyor.</p> <p>Bu parçada numaralanmış sözlerden hangisinin anlamı parantez () içinde verilen açıklamayla <u>uyuşmamaktadır</u>?</p> <p>A) I B) II C) III D) IV E) V</p> | BİLİŞSEL SÜREÇ BOYUTU | | | | | |
| | | 1. HATIRLAMA | | | | |
| | | 2. ANLAMA | | | | |
| | | 3. UYGULAMA | | | | |
| | | 4. ÇÖZÜMLEME | | | | |
| | 5. DEĞERLENDİRME | | | | | |
| | 6. YARATMA | | | | | |
| BOYUT BİLGİ | A- OLGULAR BİLGİSİ | | | | | |
| | B- KAVRAMLAR BİLGİSİ | | | | | |
| | C- İŞLEMLER BİLGİSİ | | | | | |
| | D- ÜSTBİLİŞSEL BİLGİ | | | | | |

TYT Türkçe sorularının 68'i "anlama" düzeyinde yer almaktadır. Toplam soru sayısına göre bu oranın yüksek olduğu anlaşılmaktadır (%42,5).

Anlama seviyesi soru örneği (2020 TYT Türkçe 27.soru):

| | | | | | | |
|--|------------------------------|--------------|--|--|--|--|
| <p>27. Ey insan! Etrafında yarattığın düşmanlar seni kendi kusurlarının, eksikliklerinin farkına varmaktan alıkoymuyor. Başkalarını cezalandırdığın, aşağıladığın hatta yok ettiğin sürece dikkatini kendi içine yöneltemezsin. Böylece kendinle yüzleşme ihtiyacı da hissetmezsin. Yarattığın düşmanlar çaresizliklerinin yerini alır, onlar sayesinde zayıflıklarının üstünü örtersin. Şunu aklından çıkar: "Sandığın gibi başkalarının günahları, seni aziz yapmaz!"</p> <p>Bu parçadan hareketle aşağıdakilerden hangisine ulaşılabilir?</p> <p>A) Bireyin dışarıya ve başkalarına yansıttığı öfke ve nefret, zamanla kendi zaafiarından arınmasına neden olur.</p> <p>B) Bireyin yaşadığı toplumdaki öteki bireylerin hatalarına karşı geliştirdiği tavır, kendi benliğiyle kurduğu bağı güçlendirir.</p> <p>C) Ötekileştiren ve ötekini düşman gibi gören birey, kendini eleştirme ve yatıştırma ihtiyacını hissetmeyerek kendini yüceltir.</p> <p>D) Bireyin çevresindeki insanları tehdit olarak algılamasının temelinde toplumdaki yatılımsız bir hayat sürmesi yatar.</p> <p>E) Kendilerine ve başkalarına yönelttikleri eleştirel sese kulak vermeyi başaranlar hatasız ve dengeli bir yaşam sürerler.</p> | BİLİŞSEL SÜREÇ BOYUTU | | | | | |
| | | 1. HATIRLAMA | | | | |
| | | 2. ANLAMA | | | | |
| | | 3. UYGULAMA | | | | |
| | | 4. ÇÖZÜMLEME | | | | |
| | 5. DEĞERLENDİRME | | | | | |
| | 6. YARATMA | | | | | |
| BOYUT BİLGİ | A- OLGULAR BİLGİSİ | | | | | |
| | B-KAVRAMLAR BİLGİSİ | | | | | |
| | C- İŞLEMLER BİLGİSİ | | | | | |
| | D- ÜSTBİLİŞSEL BİLGİ | | | | | |

İncelenen soruların 11'i "uygulama" basamağında yer almaktadır. Anlama düzeyine göre uygulama basamağındaki soruların oldukça düşük bir orana sahip olduğu görülmektedir.

Uygulama seviyesi örneği (2018 TYT Türkçe 18.soru):

| | | | | | | |
|--|------------------------------|--------------|--|--|--|--|
| <p>18. Annesi şaşırarak şöyle dedi () "Ne var () neyi düşünüyorsun?" Şen şakrak kızının yüzündeki durgunluğa bir anlam verememişti () "Bez bebeğimi, dedemin aldığı bisikleti, kırmızı uçurtmamı, parlak ayakkabılarımı () Aslında ne kadar güzelmış benim çocukluğum () değil mi anne?"</p> <p>Bu parçada parantezle () belirtilen yerlere, aşağıdaki noktalama işaretlerinden hangisi sırasıyla getirilmelidir?</p> <p>A) (;) (:) (...) (,)</p> <p>B) (!) (:) (:) (,)</p> <p>C) (!) (:) (...) (:) (,)</p> <p>D) (;) (,) (,) (...) (,)</p> <p>E) (,) (?) (:) (,) (!)</p> | BİLİŞSEL SÜREÇ BOYUTU | | | | | |
| | | 1. HATIRLAMA | | | | |
| | | 2. ANLAMA | | | | |
| | | 3. UYGULAMA | | | | |
| | | 4. ÇÖZÜMLEME | | | | |
| | 5. DEĞERLENDİRME | | | | | |
| | 6. YARATMA | | | | | |
| BİLGİ BOYUTU | A- OLGULAR BİLGİSİ | | | | | |
| | B-KAVRAMLAR BİLGİSİ | | | | | |
| | C- İŞLEMLER BİLGİSİ | | | | | |
| | D- ÜSTBİLİŞSEL BİLGİ | | | | | |

TYT Türkçe sorularının 76'sı üst düzey düşünme becerilerinden oluşmaktadır. 46 soru "çözümleme" basamağında yer almaktadır.

Çözümleme seviyesi örneği (2021 TYT Türkçe 10.soru):

| | | | | | | |
|---|------------------------------|--------------|--|--|--|--|
| <p>10. (I) Süper kahramanların çizgi romanlarda güçlerine kavuşmaları, genellikle belli başlı şekillerde olmaktadır. (II) Bilinmeyen bir dünyadan ya da doğrudan uzaydan gelen insanüstü güçlere sahip süper kahramanlar, en yaygın bilinen örneklerdendir. (III) İkinci sıradakiler radyoaktif etki sonucu güçlerine kavuşan süper kahramanlardır. (IV) Radyoaktif bir hayvan tarafından ısırılan karakter, bir süper kahramana dönüşüp onu ısırılan hayvanın özelliklerine sahip olur. (V) Başvurulan yöntemlerden bir diğeri de deney kazaları sonucu ortaya çıkan kahramanlardır.</p> <p>Bu parçada numaralanmış cümlelerle ilgili aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?</p> <p>A) I. cümlenin öznesi, belirtili isim tamlamasıdır.</p> <p>B) II. cümlenin öznesi, sıfat tamlamasıdır.</p> <p>C) III. cümlenin yüklemi, sıfat tamlamasıdır.</p> <p>D) IV. cümlenin öznesi, belirtisiz isim tamlamasıdır.</p> <p>E) V. cümlenin yüklemi, sıfat tamlamasıdır.</p> | BİLİŞSEL SÜREÇ BOYUTU | | | | | |
| | | 1. HATIRLAMA | | | | |
| | | 2. ANLAMA | | | | |
| | | 3. UYGULAMA | | | | |
| | | 4. ÇÖZÜMLEME | | | | |
| | 5. DEĞERLENDİRME | | | | | |
| | 6. YARATMA | | | | | |
| BOYUTUBİLGİ | A- OLGULAR BİLGİSİ | | | | | |
| | B-KAVRAMLAR BİLGİSİ | | | | | |
| | C- İŞLEMLER BİLGİSİ | | | | | |
| | D- ÜSTBİLİŞSEL BİLGİ | | | | | |

Değerlendirme basamağında yer alan sorular 18 adettir. Çözümleme basamağından sonra en yüksek orana sahip ikinci üst düzey bilişsel seviyedir.

Değerlendirme seviyesi örneği (2020 TYT Türkçe 22.soru):

| | | | | | | |
|--|------------------------------|--------------|--|--|--|--|
| <p>22. Resim eleştirmenleri eserleri incelerken belirli bir yönetime bağlı kalırlar. Betimleme, çözümleme, yorumlama ve yargıya varma üzere dört işlem basamağını kapsayan bu yöntemle eserden bilgi edinirler. Yöntemin ilk aşamasında tabloda yer alan ve gözle görülen her nesne tek tek listelenir. İkinci aşamada bu nesneler resmin içine yerleştirilirken nelere dikkat edildiği örneğin konum, renk, kontrast, ton gibi niteliklerin nasıl kullanıldığı belirlenir. Üçüncü aşamada ressamın kullandığı nesneler ve bunların organizasyonuyla vermek istediği mesaj ortaya çıkarılır. Son aşamada ise o ana kadar elde edilen bütün veriler bir arada değerlendirilir, eseri iyi veya kötü kılan özellikler ortaya konur ve incelenen eserin niteliği hakkında nihai karara varılır.</p> <p>Aşağıdakilerden hangisi bu yöntemi kullanan bir resim eleştirmenin sürecinde soracağı sorulardan biri olamaz?</p> <p>A) Verilmek istenen mesaj, hangi obje ve varlıklar kullanılarak aktarılmaktadır?</p> <p>B) Ressam, tabloda görülen objelerin organizasyonunda nelere dikkat etmiştir?</p> <p>C) Ressam, bu eserin tam olarak ne anlatmak istemektedir?</p> <p>D) Ressamı başarılı yahut başarısız yapan temel nitelikler nelerdir?</p> <p>E) Eser, hangi güçlü ve zayıf yönleriyle diğer yapıtlardan ayrılmaktadır?</p> | BİLİŞSEL SÜREÇ BOYUTU | | | | | |
| | | 1. HATIRLAMA | | | | |
| | | 2. ANLAMA | | | | |
| | | 3. UYGULAMA | | | | |
| | | 4. ÇÖZÜMLEME | | | | |
| | 5. DEĞERLENDİRME | | | | | |
| | 6. YARATMA | | | | | |
| BOYUTUBİLGİ | A- OLGULAR BİLGİSİ | | | | | |
| | B-KAVRAMLAR BİLGİSİ | | | | | |
| | C- İŞLEMLER BİLGİSİ | | | | | |
| | D- ÜSTBİLİŞSEL BİLGİ | | | | | |

TYT Türkçe testi sorularının 12'si "yaratma" basamağında yer almaktadır. Üst düzey düşünme becerilerine bakıldığında en az soru sayısının yaratma basamağında yer aldığı anlaşılmaktadır.

Yaratma seviyesi örneği (2020 TYT Türkçe 22. soru):

| | | | | | | | |
|--|------------------------------|--------------------|---------------------|---------------------|----------------------|------------------|------------|
| <p>19. Tiyatro ve sinemada, izleyicinin bütün dikkatinin sahneye ve perdeye yönelmesini sağlayacak bir yerleşim ve ışık düzeni vardır. Dikkatin dağılmaması için, geç gelenler salona alınmaz. Buna rağmen, en iyi koşullarda bile, bir filmin ancak %60'ının görülebildiği, %40 ayrıntının dikkatten kaçtığı saptanmıştır. Bu oranın, radyo ve televizyon yayınlarında daha da düştüğü kabul edilebilir. Çünkü radyo ve televizyon, genel olarak, günlük hayatın akışı içinde takip edildiği için kişi yayından zaman zaman kopar. ----</p> <p>Bu parçanın sonuna düşüncenin akışına göre aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?</p> <p>A) Yetişkinlerin düz bir konuşmayı dikkatle dinleme süresinin, genel olarak radyoda beş dakika, televizyonda on dakika olduğu saptanmıştır</p> <p>B) Ancak bunda senaryonun özgün veya çeviri olmasının yanında ses ve görüntü etkilerinin de etkisi vardır</p> <p>C) Radyo ve televizyon dizilerinde bir sinema tekniği olan geriye dönüşlerle ayrıntıların pekiştirilmesindeki ana neden budur</p> <p>D) Uzun süreli bir programı, oyunu veya filmi dikkatle izleme süresi yaş ve ilgiyle ilişkilendirilebilir</p> <p>E) Kimi zaman çizgi filmler ve radyo oyunları gibi çocuklar için hazırlanmış programları yetişkinler de aynı ilgi ve dikkatle izleyebilir</p> | BİLİŞSEL SÜREÇ BOYUTU | | | | | | |
| | | 1. HATIRLAMA | 2. ANLAMA | 3. UYGULAMA | 4. ÇÖZÜMLEME | 5. DEĞERLENDİRME | 6. YARATMA |
| | BOYUT BİLGİ | A- OLGULAR BİLGİSİ | B-KAVRAMLAR BİLGİSİ | C- İŞLEMLER BİLGİSİ | D- ÜSTBİLİŞSEL BİLGİ | | |
| | | | | | | | |
| | | | | | | | |

2018-2021 yılları arasında TYT'de çıkan 160 Türkçe sorusu, yenilenmiş Bloom taksonomisine göre yorumlanmıştır. Elde edilen veriler tablo hâline getirilerek yorumlanmıştır. Grafikselsel tablolarda elde edilen bulgulara ait verilere ve frekans sıklığı değerlerine yer verilmiştir.

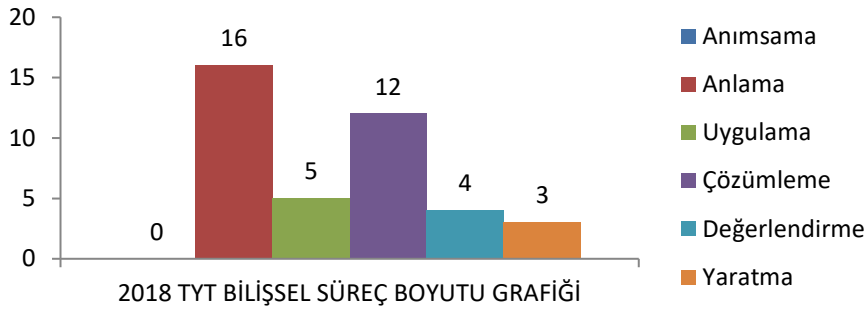
Tablo 3. TYT Türkçe Dersi Bilgi Türü Bilişsel Süreç Boyutu

| <i>Bilişsel Süreç Boyutu (TYT) Bilgi Türü</i> | | | | | | | | | | |
|---|----------|-------------|------------|-----------|-----------|-------------|-------------|----------|------------|------------|
| | Olgusal | | Kavramsal | | İşlemsel | | Üstbilişsel | | Toplam | |
| Bilişsel Süreç | <i>f</i> | <i>%</i> | <i>f</i> | <i>%</i> | <i>f</i> | <i>%</i> | <i>f</i> | <i>%</i> | <i>f</i> | <i>%</i> |
| Hatırlama | 5 | 3,12 | - | - | - | - | - | - | 5 | 3,125 |
| Anlama | - | - | 68 | - | - | - | - | - | 68 | 42,5 |
| Uygulama | - | - | - | - | 11 | 6,88 | - | - | 11 | 6,875 |
| Analiz Etme | - | - | 46 | - | - | - | - | - | 46 | 28,75 |
| Değerlendirme | - | - | 18 | - | - | - | - | - | 18 | 11,25 |
| Yaratma | - | - | 12 | - | - | - | - | - | 12 | 7,5 |
| Toplam | 5 | 3,12 | 144 | 90 | 11 | 6,88 | - | - | 160 | 100 |

Yukarıda yer alan bilişsel süreç boyutu tablosunda 2018-2021 yılları arasında TYT'de çıkan 160 Türkçe sorusu tasnif edilerek incelenmiştir. Tablo bilgi boyutu bakımından incelendiğinde 160 sorudan 5'inin (%3,125) olgusal, 144'ünün (%90) kavramsal, 11'inin (6,875) ise işlemsel olduğu anlaşılmaktadır. Üst bilişsel bilgi düzeyinde hiçbir soruya yer verilmediği

görülmektedir. Tabloya bilişsel süreç düzeyinde bakıldığında ise 160 sorunun 5'i (%3,125) hatırlama, 68'i (%42,5) anlama, 11'i (%6,875) uygulama, 46'sı (%28,75) analiz etme, 18'i (%11,25) değerlendirme ve 12'si (%7,5) yaratma basamağında yer almıştır.

TYT soruları iki boyutlu incelediğinde; hatırlama basamağında 5 (%3,125) soru olduğu belirlenmiştir. Kavramsal bilginin anlama basamağında 68 (%42,5), uygulama basamağında 11 (%6,875), analiz etme basamağında 46 (%28,75), değerlendirme basamağında 18 (%11,25), yaratma basamağında 12 (%7,5) soru olduğu görülmektedir. TYT sınavına 4 yıllık veriler ışığında bakıldığında ağırlıklı olarak kavramsal bilginin anlama ve çözümlenme basamağındaki sorulara yer verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bilişsel süreç boyutu olarak anlam bilgisi sorularının neredeyse tamamına yakınının (144 soru) kavramsal düzeyde olduğu tespit edilmiştir.



Grafik 1. 2018 TYT Bilişsel Süreç Boyutu Soru Sıklığı

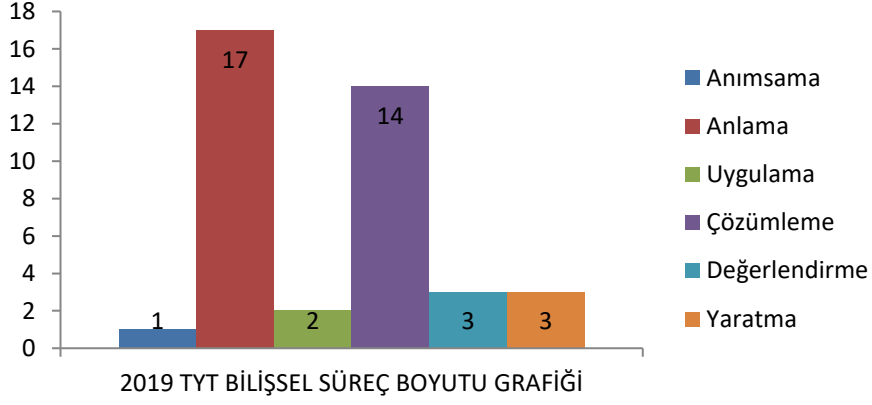
Yenilenmiş Bloom taksonomisinde yer alan anımsama, anlama ve kavrama basamaklarının düşük bilişsel seviyeye; çözümlenme, değerlendirme ve yaratma basamaklarının ise üst düzey seviyeye denk geldiği kabul edilmektedir.

Tablo 4. 2018 Anlam Bilgisi Sorularının YBT'ye Göre Dağılımı

| Bilişsel Süreç Basamakları | f | % | Bilişsel Seviye | TOPLAM |
|----------------------------|----|------|---------------------------|--------|
| Anımsama | 0 | 0 | | 21 |
| Anlama | 16 | 40 | Alt Düzey Bilişsel Seviye | %52,5 |
| Uygulama | 5 | 12,5 | | |
| Çözümleme | 12 | 30 | Üst Düzey Bilişsel Seviye | 19 |
| Değerlendirme | 4 | 10 | | %47,5 |

| | | |
|---------|----|-----|
| Yaratma | 3 | 7,5 |
| TOPLAM | 40 | 100 |

Tablo 4'teki verilere bakıldığında ilk 3 basamakta bulunan soruların %52,5 son üç basamakta yer alan soruların ise %47,5 oranında olduğu görülmektedir. Bu durum Türkçe dersi sorularında kavrama düzeyi, bununla bağlantılı olarak alt bilişsel düzeyi en büyük paya sahiptir. Ayrıca bağımsız olarak değerlendirildiğinde ilgili sınavlarda üst düzey düşünmeye dayalı az soru sorulduğu; bunun yanı sıra toplam orana bakıldığında üst düzey düşünmeye de hitap eden soruların olduğu söylenebilir. Soruların anlam ve cümle düzeyinde yer alması nedeniyle uygulama basamağına az yer verildiği görülmektedir.



Grafik 2. 2019 TYT Bilişsel Süreç Boyutu Soru Sıklığı

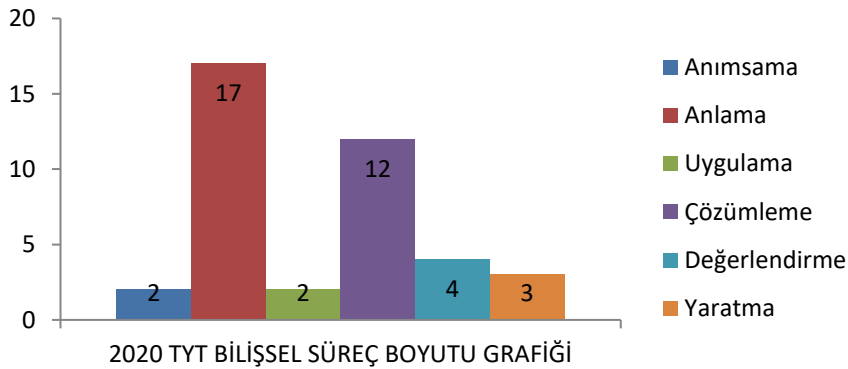
2019 Bilişsel süreç boyutu grafiğine bakıldığında toplam 40 sorudan oluşan TYT Türkçe sorularının 2018'de olduğu gibi 2019'da da anlam bilgisi ağırlıklı olduğu görülmektedir. Grafik 40 soru üzerinden oranlandığında soruların 17'si (%42,5) anlama, 14'ü (%35) çözümleme, 3'ü (%7,5) değerlendirme, 3'ü (%7,5) yaratma ve 1'i (%2,5) anımsama basamağındadır. 2019 TYT Türkçe anlam bilgisi sorularında da 2018'de olduğu gibi uygulama basamağına az yer verildiği görülmektedir.

Sınavın daha çok kavrama düzeyinde olduğu varsayılarak işlemsel bilgiye sadece 2 uygulama sorusunda yer verildiği, üst bilişsel düşünme süreçlerine ise bu sınavda da hiç yer verilmediği tespit edilmiştir. Ayrıca bir önceki seneye göre çözümleme ve değerlendirme becerisini ölçen soru sayısının az da olsa arttığı göz önüne alındığında sınavın bir önceki yıla göre daha üst bilişsel bilgiyi ölçtüğü söylenebilir.

Tablo 5. 2019 Türkçe Sorularının YBT'ye Dağılımı

| Bilişsel Süreç Basamakları | f | % | Bilişsel Seviye | TOPLAM |
|----------------------------|----|------|------------------------------|--------|
| Anımsama | 1 | 2,5 | Alt Düzey Bilişsel Seviye | 20 |
| Anlama | 17 | 42,5 | | %50 |
| Uygulama | 2 | 5 | | |
| Çözümleme | 14 | 35 | Üst Düzey Bilişsel Seviye | 20 |
| Değerlendirme | 3 | 7,5 | | %50 |
| Yaratma | 3 | 7,5 | | |
| TOPLAM | 40 | 100 | | |

Tablo 5'e göre alt düzey basamaklarda bulunan soruların %50, son üç basamakta yer alan (çözümleme, değerlendirme ve yaratma) üst bilişsel soruların ise yine %50 oranında olduğu tespit edilmiştir. Bir önceki TYT sorularına göre alt düzey soruların azaldığı göze çarpmaktadır. Oransal bakıldığında üst düzey düşünme sürecine ait soruların %50'de olduğu ve üst düzey düşünmeye bir önceki döneme göre daha fazla yer verildiği anlaşılmaktadır. Yine 2018 sorularıyla kıyaslandığında çözümleme düzeyine ait soruların artırıldığı ve diğer sınavda hiç sorulmayan anımsama düzeyinde 1 soruya yer verildiği görülmektedir. Soruların anlam ve cümle düzeyinde yer alması nedeniyle uygulama basamağına sadece 2 soruda yer verildiği ve işlemsel düzey sürecine bu sınavda da yer verilmediği gözlenir.



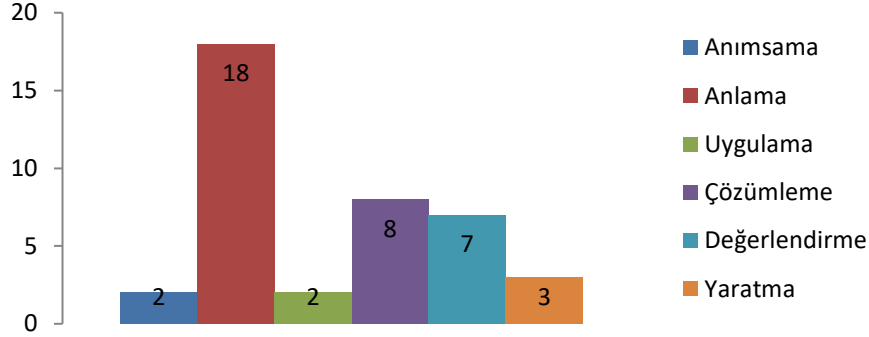
Grafik 3. 2020 TYT Bilişsel Süreç Boyutu Soru Sıklığı

40 sorudan oluşan TYT Türkçe sorularının 2018’de 29 soru iken 2019’da 28 olarak değiştiği tespit edilmiştir. 2020 yılında ise ÖSYM’nin anlam bilgisi sorularına diğer yıllara nazaran daha fazla önem verdiği anlaşılmaktadır. 2020 yılında dil bilgisi, noktalama-ımla kuralları, yazım hataları, ses bilgisi ve anlatım bozukluğu konularında sadece 7 soruya yer verildiği görülmektedir. 2020’deki soruların bilişsel süreç boyutunun birinci grafiğine bakıldığında 2020 TYT Türkçe testinde 40 sorudan 33’ü anlam bilgisi kısmından çıkmıştır. Oran olarak bakıldığında bu sayı Türkçe testinin %82,5 gibi büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Grafik 3’e göre sorular 40 adet üzerinden oranlandığında soruların 17’si (%42,5) anlama, 12’si (%30) çözümlenme, 4’ü (%10) değerlendirme, 3’ü (%7,5) yaratma, 2’si (%5) uygulama ve 2’si (%5) anımsama basamağında yer almaktadır. 2020 TYT Türkçe sorularında 2018 ve 2019’da olduğu gibi uygulama basamaklarına yine az yer verildiği görülmektedir. Bu sınav 2018 ve 2019 yılları ile kıyaslandığında hem soru bakımından hem de üst bilişsel düşünmeyi ölçme bakımından 2018 yılına benzer bir yapı arz etmektedir. Anlama seviyesi soru sayısı bir önceki dönemle aynı kalmış, çözümlenme düzeyindeki soru sayısı azalmış ve değerlendirme düzeyindeki soru sayısı artmıştır.

Tablo 6. 2020 Türkçe Sorularının YBT’ye Dağılımı

| Bilişsel Süreç Basamakları | f | % | Bilişsel Seviye | TOPLAM |
|----------------------------|----|------|---------------------------|--------|
| Anımsama | 2 | 5 | | 21 |
| Anlama | 17 | 42,5 | Alt Düzey Düşünme Seviye | %52,5 |
| Uygulama | 2 | 5 | | |
| Çözümlenme | 12 | 30 | Üst Düzey Bilişsel Seviye | 19 |
| Değerlendirme | 4 | 10 | | |
| Yaratma | 3 | 7,5 | | |
| TOPLAM | 40 | 100 | | |

Tablo 6.’ya göre üst düzey düşünmeye dayalı soru oranının bir önceki yıla göre %50 oranda olduğu tespit edilmiştir. Diğer iki TYT sınavına göre sınavın üst bilişsel düşünmeyi ölçmede ileriye dönük gelişme sağladığı söylenemez. Çünkü sınavda daha çok kavrama düzeyinde sorulara yer verilmiştir.



Grafik 4. 2021 TYT Bilişsel Süreç Boyutu Soru Sıklığı

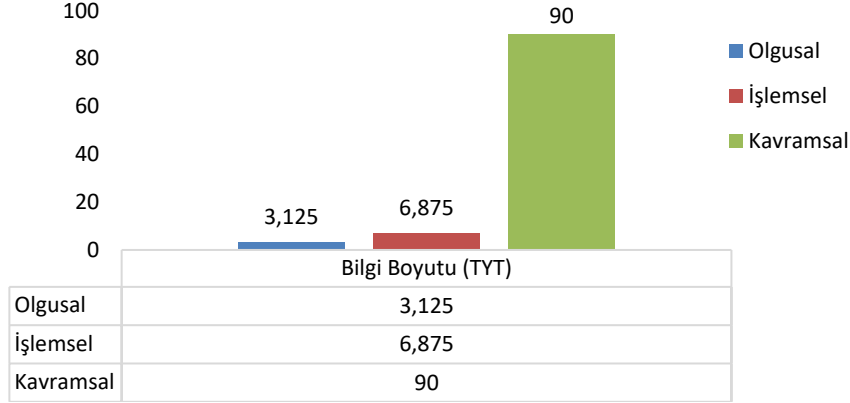
2021’de ÖSYM, bir önceki yıl gibi Türkçe sorularının 33 tanesini ağırlıklı olarak anlam bilgisi alanından sormuştur. 2021’de dil bilgisi, noktalama-ımla kuralları, yazım hataları, ses bilgisi ve anlatım bozukluğu konularında önceki yıl gibi 7 soruya yer vermiştir. 2021 bilişsel süreç boyutunun ilk grafiği 40 soru üzerinden oranlandığında soruların 18’i (%45) anlama, 8’i (%20) çözümleme, 7’si (%17,5) değerlendirme, 3’ü (%7,5) yaratma, 2’si (%5) uygulama ve 2’si (%5) anımsama basamağındadır.

Tablo 7. 2021 Türkçe Sorularının YBT’ye Dağılımı

| Bilişsel Süreç Basamakları | f | % | Bilişsel Seviye | TOPLAM |
|----------------------------|----|------|---------------------------|--------|
| Anımsama | 2 | 5 | Alt Düzey Bilişsel Seviye | 22 |
| Anlama | 18 | 45 | | |
| Uygulama | 2 | 5 | | |
| Çözümleme | 8 | 20 | Üst Düzey Bilişsel Seviye | 18 |
| Değerlendirme | 7 | 17,5 | | |
| Yaratma | 3 | 7,5 | | |
| TOPLAM | 40 | 100 | | %45 |

Bu sınavın 2018, 2019 ve 2020 yıllarına göre kıyaslanması durumunda hem soru bakımından hem de üst bilişsel düşünmeyi ölçme bakımından düşük olduğu görülmektedir. Fakat değerlendirme basamağında yer alan soruların artırılması sınavın üst düzey ölçümüne olumlu bir katkı sağlamıştır. TYT’nin daha önce yapılan sınavlarında 3 ve 4 soru arasında kalan değerlendirme basamağı 2021 yılında 7 soru ile en yüksek sayıya ulaşmıştır. Bu durum göz önüne alındığında analiz gücünden çok onun bir

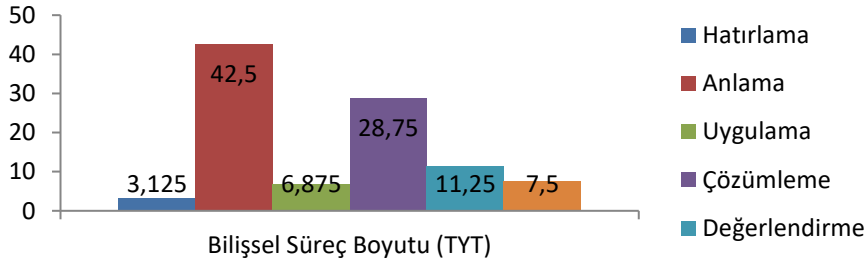
üst basamağı olan değerlendirmeye daha fazla önem verilmeye başlandığı söylenebilir. Anlama seviyesinde olan soru sayısı bir önceki dönemle benzer oranda kalmış, çözümlene düzeyindeki soru sayısı azalmış ve değerlendirme düzeyindeki soru sayısı arttırılmıştır. Üst düzey düşünmeye dayalı soru oranının bir önceki yılda %50 oranda olduğu tespit edilmiştir.



Grafik 5. TYT 2018-2021 Sorularının YBT Bilgi Alanı Göre Dağılımı

Bilgi alanı grafiği incelendiğinde 2018-2021 TYT’de yer alan 160 sorunun 5’inin (%3,125) olgusal, 11’inin (%6,875) işlemsel ve 144’ünün (%90) kavramsal bilgiye ait olduğu görülmektedir. 2018-2021 yılları arasında gerçekleştirilen TYT Türkçe sınavı bölümünde üst bilişsel bilgiye ait herhangi bir sorunun yer almadığı tespit edilmiştir. Bu yüzden grafikte bu basamakla ilgili bilgiye yer verilmemiştir.

Grafik incelendiğinde TYT’de Türkçe sorularının daha çok kavramsal düzeyde olduğu görülmektedir. Testlerde olgusal bilgi ve işlemsel bilgi boyutundaki soru sayısının çok az olduğu saptanmıştır. TYT’ye genel çerçeveden bakıldığında alt düzey beceri ölçen soruların her üç sınavda da daha fazla olduğu söylenebilir.



Grafik 6. TYT 2018-2021 Sorularının YBT Bilişsel Süreç Boyutuna Göre Dağılımı

Bilişsel süreç boyutu grafikleri incelediğinde, 2018-2021 TYT’de yer alan 160 sorudan 5’i (%3,125) anımsama, 68’i (%42,5) anlama, 11’i (%6,875) uygulama, 46’sı (%28,75) çözümlenme, 18’i (%11,25) değerlendirme ve 12’si (%7,5) yaratma basamağındadır.

Tablo 8. TYT 2018-2021 Türkçe Bilgisi YBT’ye Göre Dağılımı

| Bilişsel Süreç Basamakları | f | % | Bilişsel Seviye | TOPLAM |
|----------------------------|----|-------|---------------------------|--------|
| Anımsama | 5 | 3,12 | | 84 |
| Anlama | 68 | 42,5 | Alt Düzey Bilişsel Seviye | %52,5 |
| Uygulama | 11 | 6,875 | | |
| Çözümlenme | 46 | 28,75 | Üst Düzey Bilişsel Seviye | 76 |
| Değerlendirme | 18 | 11,25 | | %47,5 |
| Yaratma | 12 | 7,5 | | |
| TOPLAM | 40 | 100 | | |

TYT sınavlarında bilişsel süreç boyutu olarak anlama ve çözümlenme soru sayılarının en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. Her dört yılda da Türkçe sorularında uygulama basamağına az yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Üst düzey düşünme sorularının oran olarak alt düzey düşünme sorularına göre az olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca alt düzey beceri sorularının neredeyse tamamının kavrama düzeyinde olduğu görülmektedir. Uygulama becerisine ait soruların az sayıda görüldüğü, son dört yılın sınavlarında üst bilişsel becerinin ölçülmediği tespit edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Yükseköğretim Kurumu Sınavı’nın ilk aşaması olan TYT Türkçe sorularının öğrenme alanlarına göre dağılımı incelediğinde soruların büyük çoğunluğunun okuduğunu anlamaya yönelik olduğu tespit edilmiştir. Türkçe sorularının çoğunlukla Türkçe Öğretim Programı’nın içinde yer alan “okuma” alanından sorulduğu görülmektedir.

Araştırmada 2018-2021 yılları arasında TYT’de sorulan Türkçe anlam bilgisi sorularının, çok yoğun bir şekilde yer aldığı, yenilenmiş Bloom taksonomisinin bilişsel süreç seviyelerinden anlama düzeyinde yığıldığı sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın önemli sonuç verilerinden bir diğeri de Türkçe sorularında bilişsel süreç basamaklarından anımsama basamağına sıklıkla yer verilmesi olmuştur. Sınavlarda üst düzey düşünme becerisini ölçen analiz, değerlendirme ve sentez (yaratma) basamaklarına göre daha az yer verilmiş; uygulama basamağına ise anlam bilgisini ölçen sorularda hiç yer verilmemiştir. Bilgi alanı düzeyi üzerinden araştırmanın verilerine bakıldığında ise anlam bilgisi içeren soruların daha çok kavramsal bilgi boyutunda yer aldığı belirlenmiştir. Anlam bilgisi sorularında olgusal ve işlemsel bilgi düzeyine çok az yer veren ÖSYM, üst bilişsel bilgiye ait sorulara hiç yer vermemiştir.

Elde edilen veriler sonucunda 2018-2021 yılları arasında TYT’de çıkan Türkçe sorularının 2001 yılında yenilenmiş Bloom taksonomisinde yer alan bilgi ve bilişsel süreç düzeylerinin basamaklarına eşit oranda dağılmadığı görülmüştür. ÖSYM aynı zamanda anlam bilgisi bölümünde en büyük payı paragraf ve cümlede anlam sorularına ayırmış, sözcükte anlam sorularının sayısını azaltmıştır. İlginç bir tespit de şu ki; ÖSYM 2018 yılında anımsama düzeyinde soru sormamışken 2019 yılında 1, 2020 yılında 2 ve yine 2021 yılında 2 tane anımsama düzeyinde soru sormuştur. Özellikle 2020 yılında anlam bilgisi soru sayısının 33’e çıkarılmasının bu durumda etkili olduğu düşünülmektedir.

Çalışmaya yıllar bazında bakıldığında anlam bilgisi konusunda 2018 yılında yapılan sınavda 29 soru, 2019 yılında 28 soru, 2020 yılında 33 soru ve 2021’de yapılan sınavda 33 soru sorulduğu görülmektedir. 2020 yılında önemli ölçüde artan anlam bilgisi soruları 2021 yılında sayı üstünlüğünü korumaya devam etmiştir. Dil bilgisi alanında ise her geçen yıl soru sayısı düşürülmüş ve bazı dil bilgisi konularında hiç soru sorulmamıştır. Bilişsel süreç boyutu olarak bakıldığında önceki yıllara göre olumlu değişimler gerçekleştirilmiştir. Soruların analiz ve değerlendirilmesi süreçlerine verilen önemin de arttığı elde edilen verilerden anlaşılmaktadır.

Yenilenmiş Bloom taksonomisinin bilişsel süreç boyutlarına bakıldığı zaman bilişsel süreçlerin sınavda çıkan soruların konuları ile yakından ilgili olduğu görülmektedir. Özellikle anlama ve çözümleme boyutuna dayalı soruların değerlendirme ve yaratma basamağından diğer boyutlara nazaran daha çok sayıda soru sorulduğu görülmektedir. Anlam bilgisinin konu yapısı gereği anlama-kavrama düzeyinin yoğun kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bümen’in (2010) “Program geliştirmede bir dönüm noktası: yenilenmiş Bloom taksonomisi” adlı çalışmasında ilgili taksonominin

program geliştirmeye etkileri tartışılmış ve nasıl kullanılacağı üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda öğrenme, öğretme ve değerlendirme etkinliklerinde ilgili taksonominin gerekliliğine vurgu yapılmasıyla; ilgili çalışmamız arasında paralellik bulunduğu söylenebilir.

Bircan (2012), çalışmasında Türkçe öğretmeni adaylarının hazırladığı soruları yenilenmiş Bloom taksonomisine göre değerlendirmiştir. Öğretmen adaylarının, öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini değerlendirebilecek sorular hazırlayamadıkları sonucuna ulaşmıştır. Bu bakımdan ilgili çalışma ile çalışmamız arasında benzerlik olduğu söylenebilir.

Yenilenmiş Bloom taksonomisine göre Türkçe ders kitaplarındaki etkinlikleri değerlendiren Oryaşın, (2021), bu kitaplardaki etkinliklerin daha çok öğrencilerin alt düzey bilişsel beceriler kazandırmaya yönelik olarak hazırlandığını tespit etmiştir. Hâlbuki öğrencilerin anlama, kavrama, değerlendirme vb. becerilerini geliştirebilmeleri için bilişsel süreçteki tüm basamaklara dengeli bir biçimde yer verilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmamızla ilgili araştırma arasında benzerlik bulunmakta; TYT soruları öğrencilerin üst düzey bilişsel becerilerini kısmen ölçmektedir.

Eroğlu (2013) “6, 7, 8. sınıf Türkçe çalışma kitaplarındaki dil bilgisi soruları ve kazanımlarının yenilenmiş Bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezinde dil bilgisi sorularını incelemiştir. Yaptığı incelemede soruların %60’ının alt düzey, %40’ının üst düzey olduğunu tespit etmiştir. Dalak (2015), “TEOG sınav soruları ile 8. sınıf öğretim programlarındaki ilgili kazanımların yenilenmiş Bloom taksonomisine göre incelenmesi” adlı çalışmasında, 2. dönemde yapılan sözel oturumda TEOG Türkçe sorularının ve kazanımlarının %50 oranında benzer olduğu sonucuna varmıştır.

Arı (2018), “2015 ve 2017 ortaokul Türkçe Öğretim Programları’ndaki kazanımların yenilenmiş Bloom taksonomisine ve öğretmen görüşlerine göre incelenmesi” adlı yüksek lisans tezinde, 2015-2017 Türkçe dersi kazanımlarının belirgin bir taksonomik farklılık göstermediği ve üst bilişsel bilgiye yer verilmediğini tespit etmiştir.

Batğı (2018), “2010-2017 YGS Türkçe testinde yöneltilen okuduğunu anlamaya yönelik soruların bilişsel taksonomi açısından değerlendirilmesi” adlı ilk Bloom taksonomisi üzerinde yaptığı çalışmada alt ve üst düzey bilişsel becerilere birbirine yakın oranda yer verildiği sonucuna ulaşmıştır. Güney (2019) ve Özyalçın (2019)’un yaptıkları çalışmalarda da benzer bir şekilde yaratma ve uygulama gibi üst düzey düşünme becerilerine

oldukça az yer verildiği görülmüştür. Bu alanda yapılan çalışmalara bakıldığında benzer sonuçlara ulaşıldığı, ilgili çalışmaların çalışmamızla paralellik arz ettiği görülmektedir.

Öneriler

TYT Türkçe sınavında sorulacak soru içeriğinde müfredat dışına çıkılmaması öğrencilerin kafa karşılıklılığının önüne geçecektir. Sınavdaki anlam bilgisi soru sayısının yıllar arasında çok değişmemesi gerekmektedir. Örneğin 2019’da 28 anlam bilgisi sorulmuşken 2020’de 33 sorulmuştur. Bu durum öğrencilerin çalışırken soru dağılımı stresine girmesine neden olmaktadır. Bilişsel süreç basamakları arasında da çarpıklık olmamalıdır.

TYT’de sorulacak sorular daha çok üst bilişsel becerileri ölçen çözümleme, değerlendirme ve yaratma seviyelerinden seçilmeli, alt bilişsel becerileri ölçen anımsama ve kavrama gibi süreçlere daha az yer verilmelidir. Öğrencilere hazırlanan çalışma soruları ve sınavlarda sadece çoktan seçmeli değil, açık uçlu ve boşluk doldurma gibi değişik soru çeşitlerinden yararlanılmalıdır. Böylelikle öğrencilerin farklı düşünme becerilerini yansıtmasına olanak sağlanması yönünde olumlu bir adım atılmış olacaktır.

TYT’de sorulan soruların öğrencilerin eğitim müfredatındaki kazanımlara uygun sorulması ve öğretim programına uygun olması sağlanmalıdır. Sınava hazırlık ve etüt merkezleri gibi sınav odaklı kurumların da bilişsel süreç basamaklarında (uygulama, analiz etme, anlama, hatırlama, yaratma gibi) pek çok basamak düzeyinde sorular hazırlayarak; her düzeye uygun bir şekilde soruları dağıtmalıdır. Ayrıca büyük emekler vererek sınava hazırlanan öğrenciler için TYT’de Türkçe dersi soruları noktasında her yıl hangi konudan ne kadar soru sorulduğunu öğrenmeleri önemlidir. Çıkan soruların taksonominin hangi bilişsel düzeyinden oluştuğunu bilmeleri ve çalışmalarını ona göre yönlendirmeleri faydalı olacaktır.

Bu çalışma sonuçlarının sınavlarla alakalı araştırma yapan araştırmacılara Millî Eğitim Bakanlığı soru hazırlama ekibinde çalışan ölçme ve değerlendirme uzmanlarına ve okullarda verdikleri eğitimi ölçmek için soru hazırlayan eğitimcilere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Etik Yönü

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur. Ayrıca yönergenin “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Çalışma, açık erişim kaynaklarında geçen bilgi alan araştırması çalışmalarına dayanmaktadır. Araştırma kişisel bilgi ve deney süreci içermemektedir. Bu nedenle araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar kapsamındadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya manevi çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazarlar tarafından eşit oranda hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Arı, T. (2018). *2015 ve 2017 ortaokul Türkçe öğretim programlarındaki kazanımların yenilenmiş Bloom taksonomisine ve öğretmen görüşlerine göre incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Aslanargun, E. (2023). Modernite ve postmodernite arasında Türk eğitim yönetiminin açmazları. *Alanyazın*, Özel Sayı, 21-27. <https://doi.org/10.59320/alanyazin.1191412>
- Batği, O. (2018). *2010-2017 YGS Türkçe testinde yöneltilen okuduğunu anlamaya yönelik soruların bilişsel taksonomi açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.
- Bircan, E. (2012). Türkçe öğretmeni adaylarının hazırladığı soruların yeniden yapılandırılan Bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(3), 965-982.
- Bloom, B. S., Engelhart, M. D., Furst, E. J., Hill, W. H., & Krathwohl, D. R. A. (1956). *Taxonomy of educational objectives: the classification of educational goals. Handbook 1: cognitive domain*. David McKay.
- Bloom, S. (1979). *İnsan nitelikleri ve okulda öğrenme*. MEB Basımevi.
- Bümen, N. T. (2006). Program geliştirmede bir dönüm noktası: yenilenmiş Bloom taksonomisi. *Eğitim ve Bilim*, 31(142), 3-14.
- Büyükalın Filiz, S., & Delal Turan, S. (2018). 4. Sınıf öğretmenlerinin temel derslerde sordukları yazılı sınav sorularının Bloom taksonomisi açısından incelenmesi. *Asya Studies*, 5(5), 11-20. <https://doi.org/10.31455/asya.431973>
- Çerçi, A. (2018). 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı kazanımlarının (5, 6, 7, 8. sınıf) yenilenen Bloom taksonomisine göre incelenmesi. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 6(2), 70-81.

- Dalak, O. (2015). *TEOG sınav soruları ile 8. sınıf öğretim programlarındaki ilgili kazanımların yenilenmiş Bloom taksonomisine göre incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Eroğlu, D. (2013). *6, 7, 8. Sınıf Türkçe çalışma kitaplarındaki dilbilgisi soruları ve kazanımlarının yenilenmiş Bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Forehand, M. (2005). Bloom's taxonomy: original and revised. In *Emerging perspectives on learning, teaching, and technology* (Ed. M. Orey), (E-Book).
(https://textbookequity.org/Textbooks/Orey_Emergin_Perspectives_Learning.pdf adresinden ulaşılmıştır. Erişim: 07.07.2023)
- Güftâ, H., & Zorbaz, K. Z. (2008). İlköğretim ikinci kademe Türkçe dersi yazılı sınav sorularının düzeyleri üzerine bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 205-218.
- Güney, Z. E. (2019). *Yabancılara Türkçe öğretimi ders kitaplarında bulunan metin altı soruların yenilenmiş Bloom taksonomisine göre analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Kavruk, H., & Çeçen, M.A. (2013). Türkçe dersi yazılı sınav sorularının bilişsel alan basamakları açısından değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(4), 1-9. <https://doi.org/10.16916/aded.15990>
- Kılınç, M., & Epçaçan, C. (2022). Temel Yeterlilik Testi'ne (TYT) hazırlanan öğrencilerin Türkçe okuma becerisi üstbilişsel farkındalıklarının incelenmesi. *Asya Studies*, 6(19), 21-32. <https://doi.org/10.31455/asya.1019252>
- Kızılkaya, A., & Seven, S. (2016). The effect of problem based learning approach to the students' high level and sub-level academic success in cognitive domain of bloom's taxonomy. *e-Kafkas Journal of Educational Research*, 3(3), 34-46.
- Krathwohl, D. R. (2002). A revision of Bloom's taxonomy: An overview. *Theory Into Practice*, 41(4), 212-218. https://doi.org/10.1207/s15430421tip4104_2
- MEB. (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi (6-8. Sınıflar) Öğretim Programı*. MEB.

- Oryaşın, U. (2021). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin yenilenen Bloom sınıflandırmasına göre incelenmesi. *Ana Dili Eğitim Dergisi*, 9(3), 820-832. <https://doi.org/10.16916/aded.888116>
- Üstüner, A., & Şengül, M. (2004). Çoktan seçmeli test tekniğinin Türkçe öğretimine olumsuz etkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 197-208.
- Özyalçın, E. K. (2019). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretmenlerin Yenilenmiş Bloom taksonomisine göre metin altı soru yazma becerileri üzerine bir değerlendirme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Temizkan, M., & Sallabaş, E. (2011). Okuduğunu anlama becerisinin değerlendirilmesinde çoktan seçmeli testlerle açık uçlu yazılı yoklama sorularının karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 207-220.
- Tutkun, Ö., & Okay, S. (2012) Bloom'un yenilenmiş taksonomisi üzerine genel bir bakış. *Sakarya University Journal of Education*, 1(3), 14-22.
- Vural, C. (2020). *Son 10 yılda yapılan liselere giriş sınavlarında yer alan Türkçe dersi sorularının (SBS, TEOG ve LGS) yenilenmiş Bloom taksonomisi açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (8. Tıpkı Basım). Seçkin Yayıncılık.
- Yürektürk, F. N., & Coşkun, H. (2020). Türkçe öğretmenlerinin teknoloji kullanımına ve teknoloji destekli Türkçe öğretiminin etkililiğine dair görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(3), 986-1000. <https://doi.org/10.16916/aded.748300>

İnternet Kaynakları

- <https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/35836/makaleler/1/3/arastirma-x-bloomun-yenilenmis-taksonomisi-uzerine-genel-bir-bakis.pdf>
- https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/YKS/TYT_010720.pdf
(Erişim: 24.03.2022)
- https://osym.gov.tr/ykspdf/tyt_yks_2019_web.pdf(Erişim:23.09.2022-18.39)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Yükseköğretim_Kurumlar_Sınavı(Erişim: 23.03.2022-23.19)
- https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_02/13145908_2023_YKS.pdf
(Erişim: 07.08.2023-01.29)

https://www.osym.gov.tr/ykspdf/tyt_yks_2020.pdf(Erişim:24.09.2022-20.45)

Evaluation of Basic Proficiency Exam (TYT) Turkish Questions in Terms Of Revised Bloom's Taxonomy

Extended Abstract

In Turkey, various exams are held to place students in undergraduate institutions. With the changes in the curriculum over the years, there have been changes in the names and methods of implementation of these exams. These changes will become more understandable by examining Turkish course questions in terms of cognitive processing levels. Especially with the change in the examination system in recent years, the study of cognitive level determination has become very important.

The aim of this research is to evaluate the Turkish course questions in the Basic Proficiency Test (TYT) exam held by the Higher Education Institution between 2018-2021 according to the renewed Bloom taxonomy and to determine the level of knowledge in these questions. Therefore, in this study; It was aimed to analyze the Basic Proficiency Exam (TYT) Turkish questions in the knowledge and cognitive process dimension according to the renewed Bloom taxonomy and to determine according to which steps the students measured.

Method

This study was designed according to the qualitative research method. Document review technique was used during the data collection process.

In this study, the questions that constitute the sample of the research were first examined in terms of cognitive process dimensions, and then inferences were made by proportionally distributing the lower-level and higher-level thinking skills of the questions. Qualitative research method was used within the scope of the study. Data for the study were collected using the document review technique. The cognitive level of the questions was determined and analyzed using a descriptive method.

The material of this research consists of the Turkish semantic knowledge questions of the Higher Education Institutions Examination 1st stage Basic Proficiency Test applied to 12th graders and graduates between 2018-2021. The 2018-2021 Basic Proficiency Test (TYT) Turkish semantic knowledge questions examined in the research were accessed from the website www.osym.gov.tr of the Student Selection and Placement Center (ÖSYM). Since it is not possible to include all the questions in this study, screenshots of only six of the questions subject to analysis have been shared. The semantic questions examined in the research based on expert opinion were classified in terms of cognitive processes and knowledge dimensions of the renewed Bloom taxonomy. During the research process, before examining the questions, research in this field was taken into consideration and examined. As a result of the analysis, the questions were analyzed by taking into

account the level levels of the renewed Bloom taxonomy; Findings were obtained regarding which knowledge level and cognitive process dimension each semantic question belongs to. In the reliability study conducted for the analysis phase, 4 expert opinions were consulted. The analysis made by evaluation experts was calculated separately as correlational coefficient. When we compared the reliability coefficients of the test, it was determined that the analysis was reliable since it had a value above 70 in 4 different correlations.

Results and Discussion

The study concluded that the Turkish semantic questions asked in TYT between 2018 and 2021 were heavily included in the comprehension level, one of the cognitive process levels of the renewed Bloom taxonomy. Another important result of the research was that the remembering step, one of the cognitive process steps, was frequently included in Turkish questions. In the exams, less space was given to the analysis, evaluation and synthesis (creation) steps that measure higher-level thinking skills: The application step was not included in the questions measuring semantic knowledge. When the data of the research was examined at the knowledge domain level, it was determined that the questions containing semantic information were mostly included in the conceptual knowledge dimension. OSYM, which gives very little space to the factual and procedural knowledge level in semantic knowledge questions, has not included questions about metacognitive knowledge at all.



ÖĞRETMEN ADAYLARININ KAPSAYICI EĞİTİME İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Opinions of Pre-service Teachers on Inclusive Education

Osman ASLAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, Doktor Öğretim Üyesi
oaslan5858@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-0909-7043>

İbrahim DEMİRBAŞ

Kastamonu Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Doktor Öğretim Üyesi
idemirbas28@gmail.com


 <https://orcid.org/0000-0002-8692-1059>

Cite As/Atıf: Aslan, O., & Demirbaş, İ. (2024). Öğretmen adaylarının kapsayıcı eğitime ilişkin görüşleri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 26-48.

<https://doi.org/10.31463/aicusbed.1340197>

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

| | |
|--|---|
| Makale Türü- <i>Article Type</i> : | Araştırma Makalesi- <i>Research Article</i> |
| Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> : | 09.08.2023 |
| Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> : | 14.09.2023 |
| Sorumlu Yazar- <i>Corresponding Author</i> : | Osman ASLAN |
| Sayfa Aralığı- <i>Page Range</i> : | 26-48 |
| Doi Numarası- <i>Doi Number</i> : |  https://doi.org/10.31463/aicusbed.1340197 |



<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate®



ÖĞRETMEN ADAYLARININ KAPSAYICI EĞİTİME İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Opinions of Pre-service Teachers on Inclusive Education

Osman ASLAN
İbrahim DEMİRBAŞ

Öz

Kapsayıcı eğitim, öğrencilere fırsat ve imkân eşitliği sunar ve her bireyin nitelikli eğitim olanaklarından faydalanmasını destekler. Sosyal ve toplumsal dokularda oluşabilen uyum sorunlarının ortadan kalmasına imkân verir. Böylece bireyler okula entegre olurken, yaşadığı sosyokültürel çevreye de uyum sağlar. Bu yüzden kapsayıcı eğitimin okullarda uygulanmasında öğretmenlerin farkındalık düzeylerinin yüksek olması oldukça önemlidir. Bu önem doğrultusunda araştırmanın en temel amacı, öğretmen adaylarının kapsayıcı eğitime ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma yönteminin alt deseni ise durum çalışması olarak yapılandırılmıştır. Araştırmaya Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi sınıf eğitimi ana bilim dalı öğrencilerinden 33'ü kadın, 19'u erkek olmak üzere toplam 52 öğretmen adayı katılmıştır. Araştırmada veriler, standartlaştırılmış açık uçlu görüşme formu kullanılarak elde edilmiştir. Görüşme formu soruları, Millî Eğitim Bakanlığı ve UNİCEF iş birliğinde oluşturulan, Kapsayıcı Eğitim Giriş – Kendi Kendine Öğrenme Modülünden alınmıştır. Veriler Google Form aracılığı ile internet ortamında öğrencilere ulaştırılmış ve yanıtları alınmıştır. Öğretmen adaylarından elde edilen veriler, nitel veri analiz yöntemlerinden olan betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Betimsel analiz yöntemi ile veriler kategorik hâle dönüştürülmüş, yüzde ve frekans olarak ifade edilmiştir. Böylece veriler yorumlanabilir hâle gelmiştir. Araştırma sonucunda; kapsayıcı eğitim açısından sınıf ortamının heterojen bir yapıda olması gerektiği, homojen sınıflarda öğrenci çeşitliliğinin az olması sebebi ile sınıf ikliminin istenilen düzeyde olmayacağı, kültürel farklılıkların sınıf iklimine taşınmayacağı, homojen okulların oluşturulmasının ekonomik açıdan oldukça maliyetli olacağı tespit edilmiştir. Ayrıca; ilköğretim okulları ve liselerde dışlanan ve ayrımcılığa mazur kalan öğrencilerin ve grupların olduğu, bunların büyük bir bölümünün kapsayıcı eğitim ile okula entegre edilmediği de görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kapsayıcı eğitim, öğretmen adayı, ilkokul, ilkokulda kapsayıcılık, kapsayıcı dil.

Abstract

Inclusive education provides students with opportunities and opportunities and supports every individual to benefit from quality education opportunities. It allows the elimination of adaptation problems that may occur in social and social fabrics. Thus, while individuals integrate into the school, they also adapt to the sociocultural environment in which they live. Therefore, it is very important that teachers'

awareness levels are high in the implementation of inclusive education in schools. In line with this importance, the main purpose of the research is to reveal the opinions of teacher candidates regarding inclusive education. Qualitative research methods were used in the study. The sub-pattern of the research method is structured as a case study. A total of 52 teacher candidates, 33 female and 19 male, students of Ağrı İbrahim Çeçen University, classroom education department, participated in the research. Data in the research were obtained using a standardized open-ended interview form. Interview form questions were taken from the Inclusive Education Introduction – Self-Learning Module, created in cooperation with the Ministry of National Education and UNICEF. The data was delivered to the students online via Google Form and their responses were received. The data obtained from teacher candidates were analyzed using the descriptive analysis method, which is one of the qualitative data analysis methods. With the descriptive analysis method, the data was converted into categorical form and expressed as percentage and frequency. Thus, the data became interpretable. As a result of the research; It has been determined that the classroom environment should have a heterogeneous structure in terms of inclusive education, the classroom climate will not be at the desired level due to the low student diversity in homogeneous classes, cultural differences cannot be transferred to the classroom climate, and the creation of homogeneous schools will be very costly in economic terms. Moreover; It has also been observed that there are students and groups that are excluded and discriminated against in primary schools and high schools, and that a large portion of them are not integrated into schools through inclusive education.

Key Words: Inclusive education, prospective teacher, primary school, inclusiveness in primary school, inclusive language

Giriş

Geçmiş yıllarda eğitime entegre edilmesi gereken kişilerden bahsedildiğinde, akla ilk olarak engelli bireyler gelmekte idi. Günümüzde, kapsayıcı eğitim kavramı ile birlikte, eğitim çağında olan tüm bireylerin entegrasyonunun önemine vurgu yapılmaktadır. Özellikle 6-13 yaş arası öğrencilerin yer aldığı ilköğretim kademesinde, farklılıkların zenginlik olduğunun kavratılması, öğrencilerin bu düşünceyi hayatlarına uygulanması ve yaşam biçimine dönüşmesi sağlıklı bir toplumun inşa edilmesinde oldukça önemlidir. Farklılıkların zenginlik olduğu anlayışı, çocukların eğitime erken yaşta dâhil edilme oranını artıracaktır. Böylece erken dönem eğitimi ile bireyin akademik başarısı olumlu gelişme gösterecektir (Aslan ve Yılmaz, 2021).

Toplumun tüm üyeleri için haysiyet ve eşit hakların tanınması hareketiyle birlikte başlayan kapsayıcı eğitim süreçleri (Salend ve Duhaney, 2011), her şeye rağmen paradigma devrimlerinin değil, tutarlı toplumsal evrimin bir sonucudur (Magnússon vd., 2019). Çünkü toplum, bireysel farklılıklardan meydana gelen durumların, insanların yaşamlarını

zorlaştırmasını kabul etmeyecek kadar insancıl bir olgudur. Her ne kadar istisnai durumlar meydana gelse de bu istisnalar toplumsal bakış açısı karşısında cılız bir gerçeklik olarak kalacaktır. Toplumların istek ve ihtiyaçları, eğitim sistemlerinin oluşumunda önemli bir unsurdur (Aslan ve Çelik, 2022). Bu yüzden insan olmanın gereği ile birlikte toplumların genel tutumları, devlet politikalarını belirleyen unsurlar olarak, kapsayıcı eğitim olgusunun bir eğitim politikası hâlinde okullarda uygulanmasını sağlamaktadır.

Kapsayıcı eğitim kavramı, yalnızca engelli ve işlevsel bozukluğu olan öğrencileri değil, aynı zamanda dilsel, kültürel veya sosyal koşullarından kaynaklanan farklılıklar sebebiyle, zorluklarla karşılaşan öğrencileri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Galkienė ve Monkevičienė, 2021). Bu yüzden, kapsayıcı eğitimin anahtar kavramlarına bakıldığında eşitlik, iletişim, ayrımcılığa karşı olma, çeşitlilik, adalet, empati, farklılıklara saygı, birlikte öğrenme, engelleri ortadan kaldırma gibi ifadelerin yer aldığı görülecektir. Eğitimden faydalanan her bireyin önünde irili ufaklı engeller bulunmaktadır. Bu engeller fiziksel, zihinsel, sosyal, kültürel olabileceği gibi okul, öğretmen, öğrenci, aile, sosyal çevre, eğitim müfredatı gibi unsurlardan da kaynaklanabilir. Bireylerin önündeki tüm bu engelleri ortadan kaldırabilecek en önemli anlayış biçimi ise kapsayıcı eğitimidir.

Dünya toplumları kapsayıcı eğitim anlayışı üzerinde anlaştıktan ve bu anlaşma Salamanca Bildirisinde (UNESCO, 1994) yer aldıktan sonra, kapsayıcı eğitim birçok ülkede bir eğitim politikası olarak uygulanır oldu. Bu politika Türk Millî Eğitim sisteminde de kendisine yer buldu. Özellikle Türkiye'ye komşu ülkelerde meydana gelen savaş, coğrafi ve kültürel unsurlar, ekonomik kaygılar gibi sebeplerle Türkiye'ye göç eden yabancı uyruklu bireylerin entegrasyonu önemli eğitimsel hedef hâline geldi. Bu yüzden Türkiye'de birçok okul yöneticisine ve öğretmene kapsayıcı eğitim bağlamında hizmet içi eğitimler verildi. UNICEF Türkiye Yıllık Raporunda (2023) bu durum, 3.376 okul öncesi ve ilkokul öğretmenine kapsayıcı eğitim konusunda eğitim verildiği şeklinde ifade edilmiştir.

Kapsayıcı eğitim uygulamasının birçok gerekçesi bulunabilir. Bunlar; sosyal, hukuki, ekonomik ve eğitimsel gerekçelerle ifade edilebilir. Ancak Türkiye'de son çeyrek yüzyılda meydana gelen gelişmeler, Türkiye için kapsayıcı eğitim uygulamasının bölgesel ve özel gerekçelerini de beraberinde getirdi. Bunlar; komşu ülkelere savaş ve ekonomik sebeplerle yoğun göç akınının başlaması, geçici koruma altında bulunan çocuk sayılarındaki artış, ana dili Türkçe olmayan birey sayısının yoğunluğu, çok kültürlü bir yapısının

bulunması, suça sürüklenen çocuk sayısındaki artış, istismara uğrayan çocuklar, anne-babadan yoksun bireyler, engelli, dışlanmış, ayrımcılığa maruz kalmış çocukların yoğunluğu, Türkiye de kapsayıcı eğitim uygulamasının temel gerekçeleri ile birlikte zorunluluğunu da ortaya koymaktadır.

UNICEF (2023) hanesinde 0-17 yaş arası en az bir çocuk bulunan toplam 7716 hane halkı ile görüşme yaptığı görüşme sonuçlarını Türkiye Çocuk Araştırması Raporu olarak yayınlamıştır. Yayımlanan raporda ailelerin %10,3'ü çocuğun okul durumu hakkında konuşmadığını, %45,2'si çocuklarının ödevlerine yardımcı olmadığını ifade etmişlerdir. Aynı raporda 6-17 yaş grubu arasındaki çocukların %13,8'i ayda en az bir kez akran zorbalığına maruz kaldığını, %13,4'ü kendisini okul derslerinin baskısı altında hissettiğini ifade etmiştir. 13-17 yaş arasındaki çocukların %50,5'i sınava iyi hazırlanmış olsalar bile kendilerini çok endişeli hissettiklerini, %31,0'i kendilerini orta düzeyde mutlu ya da mutsuz hissettiğini, %47,3'ü ise yetişkinlerin genellikle çocuk haklarına saygı duymadığını düşünmektedir. Raporda çocuklara ilişkin olarak çıkan sonuçlara bakıldığında bile Türkiye de kapsayıcı eğitim uygulamasının önemli bir gereksinim olduğu yorumu yapılabilir.

Başarılı bir eğitimin en önemli anahtarı da kalite göstergesi de öğretmenlerdir (Aslan ve Kılıç, 2020). Bu yüzden kapsayıcı eğitim uygulamasının temel gerekçeleri ile birlikte nitelikli bir şekilde uygulanması ancak öğretmenlerin, eğitimde kapsayıcılığı doğru anlaması, uygulaması ve eğitime entegre etmesi ile mümkün olacaktır. Bu yüzden öğretmen yetiştirme programlarında kapsayıcı eğitime ilişkin müfredatların yer alması ve öğretmen adaylarının kapsayıcı eğitime ilişkin farkındalıklarının artırılması, öğretmenlik hayatında kapsayıcı eğitime yönelik bakış açılarını genişletecektir. Çünkü öğretmenlerin mesleki tecrübelerinin öneminin yanında, eğitim süreçlerinde kapsayıcı eğitime olan görüşleri, öğretmenlik hayatında çok kültürlü toplumumuzun birlikte yaşama anlayışını ya hızlandıracak ya da yavaşlatacaktır.

Bireylerin kendisinden başkasının yaşam biçimini anlaması, kabullenmesi ve onunla birlikte toplumsal yaşayışı icra etmesi 'empati' yeteneği ile birlikte gelişmektedir. Kapsayıcı eğitimin de anahtar kavramlarından birisi olan empati kurma becerisine, bu çalışmanın görüşme sorularında yer verilmiş ve öğretmen adaylarının ilköğretim ve lise eğitimleri süresince kapsayıcı eğitime ihtiyacı olan bireyleri anlamaya, onlara yönelik uygulanan engelleri ve destekleyici çalışmaları hatırlamalarına ve o günkü koşullarda eğitimden dışlanan, eğitim ihtiyacı engellenen bireylerle empati

kurarak, kapsayıcı eğitime ilişkin görüşlerini ifade etmeleri istenmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın ana problem cümlesi aşağıda belirtilmiştir.

“Öğretmen adaylarının kapsayıcı eğitime ilişkin görüşleri nelerdir?”

Literatürde kapsayıcı eğitime ilişkin birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmalarda öğretmenlerin (Kırnık, 2021; Sahillioğlu, 2020), öğretim elemanlarının (İra ve Gör, 2018), okul yöneticilerinin (Ünay vd., 2021; Erdoğan vd., 2022) görüşlerinin alındığı görülmektedir. Ancak öğretmen adaylarının kapsayıcı eğitime ilişkin görüşlerinin alındığı, derinlemesine incelendiği, inceleme sonuçlarının ayrıntılı bir şekilde paylaşıldığı herhangi bir araştırma tespit edilememiştir. Bu çalışma ile birlikte bu boşluk da doldurulmuş olacak ve araştırma sonucunda öğretmen yetiştirme programlarında kapsayıcı eğitime ilişkin öneriler getirilecektir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Öğretmen adaylarının kapsayıcı eğitimine ilişkin görüşlerinin incelendiği bu çalışma nitel araştırma yöntemine uygun olarak yapılandırılmıştır. Gall vd., (1996) nitel araştırma yöntemlerinin alt deseni olan durum çalışmalarının bir olaya ilişkin değerlendirme yapmak için kullanılabileceğini ifade etmiştir (akt.: Büyüköztürk vd., 2014). Öğretmen adaylarının kapsayıcı eğitime ilişkin görüşlerinin değerlendirildiği bu çalışmada da durum deseni kullanılmıştır. Böylece öğretmen adaylarının kapsayıcı eğitime ilişkin değerlendirmeleri, görüşleri alınmış ve incelenmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi Bölümü lisans öğrencilerinden oluşturulmuştur. Amaçlı örnekleme yöntemine uygun olarak katılımcılar, kapsayıcı dil öğretimi dersine katılan öğrencilerden belirlenmiştir. Katılımcıların görüşleri bulgular bölümünde A1, A2, A3,... şeklinde kodlanarak ifade edilmiştir. Araştırmada yer alan katılımcılara ilişkin demografik bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Yer Alan Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

| Değişken | | f | % |
|----------|--------------|----|------|
| Cinsiyet | Kadın | 33 | 63,5 |
| | Erkek | 19 | 36,5 |
| Sınıf | İkinci Sınıf | 3 | 5,8 |

| | | |
|--------------|----|------|
| Üçüncü Sınıf | 49 | 94,2 |
| Toplam | 51 | 100 |

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya toplam 51 öğretmen adayının katıldığı görülmektedir. Katılımcıların %63,5'i (N=33) kadın, %36,5 (N=19) erkek öğrencilerden oluşmuştur.

Veri Toplanması

Araştırmada veriler standartlaştırılmış açık uçlu görüşme formu kullanılarak elde edilmiştir. Böylece sorular katılımcılara aynı sıralamada sorulmuş ve yanıtların sorulara göre karşılaştırılabilirliği artırılmıştır (Cohen vd., 2021). Veriler Millî Eğitim Bakanlığı ve UNİCEF iş birliğinde oluşturulan Kapsayıcı Eğitim Giriş – Kendi Kendine Öğrenme modülünden alınan toplam yedi sorunun (Millî Eğitim Bakanlığı, 2018), öğretmen adaylarına göre uyarlanması ile oluşturulmuştur. Araştırma verileri Google Form aracılığı ile öğrencilere ulaştırılmış ve yanıtları alınmıştır. Toplam iki bölümden oluşturulan form, öğrenciler tarafından doldurulmadan önce çalışmaya katılmaları için onam alınmış ve gönüllük esasına göre araştırmada yer almaları sağlanmıştır. Katılımcılardan gelen yanıtlar Google Formlardan alınarak analiz edilebilir formata dönüştürülmüştür.

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Betimsel analiz yönteminde, katılımcıların görüşlerinin doğrudan alıntılarına yer verilir ve bulgular düzenlenerek ifade edilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu araştırmada da elde edilen veriler öncelikle kategorik hâle getirilmiştir. Kategorik hâle getirilen verilerin yüzde ve frekansları verilerek yorumlanabilir hâle dönüştürülmüştür. Ardından her bir görüşme sorusu için öğretmen adaylarının görüşleri doğrudan alıntılar ile bulgular bölümünde sunulmuştur.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde öğretmen adaylarının homojen sınıflara ilişkin görüşleri ile kapsayıcı eğitim bağlamında ilköğretim ve lise eğitim hayatında karşılaştıkları durumlara yönelik görüşlerine yer verilmiştir. Öğretmen adaylarının görüşleri kategorik hâle getirilerek frekans ve yüzde olarak ifade edilmiştir. Ayrıca çalışmanın yöntemine uygun olarak her bir alt probleme ilişkin bazı öğretmen adaylarının görüşleri doğrudan alıntı yapılarak aktarılmıştır.

Katılımcıların Homojen Gruplara Ayrılmış ve Farklı Okullara Yerleştirilmiş Öğrencilerin Olduğu Okulda, Öğretmen Olarak Çalışmak İstemelerine İlişkin Görüşleri

Katılımcılara, kapsayıcı eğitimin anahtar kavramlarından olan ‘homojen’ yapıdaki okullarda çalışmak isteyip istemedikleri sorulmuştur. Öğretmen adaylarının homojen okullarda çalışmak isteme durumlarına ilişkin vermiş oldukları yanıtların sonuçları kategorize edilmiş ve Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Homojen Gruplardan Oluşan Okullarda Çalışmak İstemelerine İlişkin Görüşleri

| Kategori | f | % |
|--|----|-------|
| Homojen yapıdaki okulda çalışmak istemezdim. | 41 | 78,85 |
| Homojen yapıdaki okulda çalışmak isterdim. | 10 | 19,23 |
| Kararsızım | 1 | 1,92 |

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların %78,85’i (N=41) böyle bir okulda çalışmak istemeyeceklerini, %19,23’ü (N=10) homojen gruplardan oluşturulmuş okullarda öğretmen olarak görev yapmak isteyeceklerini, %1,92’si (N=1) ise görev yapmak isteyip istememe konusunda kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Homojen yapıdaki okullarda görev yapmak istemeyeceğini ifade eden bazı katılımcıların görüşleri aşağıda sunulmuştur.

A3: ‘Açıkçası istemezdim. Evet bir eğitimci olarak çocuklarıma birçok katkıda bulunabilirim; fakat öğrencilerimin de akranlarından öğrenmeleri gereken çok fazla şeyler var. Benim öğretemeyeceğim’

A8: ‘İstemezdim. Benim bakış açım göre herkes farklılıkları ile güzeldir ve kimseyi birbirinden ayırmamak gerekiyor güzellikleri bir bütün içinde görmenin gerektiğini düşünüyorum o sebeple öyle bir okulda çalışmak istemezdim.’

A17: ‘Hayır istemezdim. Bence eğitim her gruptan bireylerin bulunduğu sosyal bir ortamda verilmeli farklı insanlarla etkileşimde olmamız bizlere farkında olmadan bir şeyler katar. Farklı fikirler, farklı çözüm yolları öğrenmemizi sağlar ve bu karma ortamlarda verilen eğitimde akran eğitimi daha çok kullanılır. Her çocuğun ön bilgisi farklıdır ve arkadaşlarıyla bu ön bilgileri paylaşarak öğrenme faaliyetinde katkıda bulunurlar.’

A18: ‘Çalışmak istemezdim. Çünkü böyle bir durumda engel durumu olan çocuklar herkes tarafından ötekileştirildiğini ve ne yaparsam yapayım hiçbir zaman onlar gibi olmayacağım düşüncesine kapılabilir. Bu da onları başta psikolojik olmak üzere birçok açıdan olumsuz etkiler. Onların üzüldüğünü görünce benim de ders anlatma modum ister istemez düşecektir

ve ben de onlara yetemediğimi hissetmeye başladım. Böyle olunca da onlara iyi bir eğitim vermekte zorluk yaşarım’.

A25: ‘Böyle bir okulda çalışmak istemezdim. Çocukları ayırıştırmanın iyi yönleri var evet özel çocuklar var ama genel olarak bu şekilde ayırıştırarak doğru değil. Akranların özellikle de birbirinden farklı çocukların birbirlerine katacakları çok şeyin olduğunu düşünüyorum. Farklılıklar her zaman olacaktır önemli olan farklı çocuklara nasıl yaklaşılacağını bilmektir.’

A49: ‘İstemezdim. Çünkü öğrencinin diğer grup öğrencileriyle sosyalleşmesini ve empati kurmasını engelleyecek bir durum ortaya çıkaracaktır. Ayrıca yeni okulların açılması maliyeti artıracığı göz önünde bulundurulmalıdır.’

Homojen yapıdaki okullarda görev yapmak isteyebileceğini ifade eden bazı öğretmen adaylarının görüşleri aşağıda sunulmuştur.

A31: ‘Evet isterdim. Çünkü heterojen sınıflarda olan öğrencilerin bazıları geride kalırken bazıları ileride olabiliyor. Bu dengeyi sağlamak zor oluyor. İlgi alanları, yetenekleri ve kültürel özellikleri çok farklı olabildiğinden hepsine hitap edecek etkinlik bulmak zor olabilir.’

A32: ‘Elbette isterdim. Çünkü ülkemiz sathında eğitim alan her bir birey bizim yarınımızın teminatı. Doğrudur meşakkatli bir görev olacak ama her şeye rağmen ifa etmeye değer.’

A37: ‘İsterdim. Çünkü her öğrencinin durumu farklıdır. Ona göre eğitim verilir.’

A40: ‘Çalışmak isterdim çünkü; okul öğrencilerin sosyal, kültürel, duygusal ve fiziksel anlamda ihtiyaçlarına uyum sağlamalıdır. O yüzden tüm öğrencilerin beraber eğitim alabilmeleri için okul, sınıf ortamları ve eğitim yönergeleri önemlidir. Çocuğun okulda farklılıkları göz ardı edilmelidir yani okulda problem olmamalıdır. Öğretmenin de en büyük rollerinden biri sınıf içerisinde adalete, eşitliğe önem vererek öğrencilerin renk, ırk, inanç gibi ayrımcılığa maruz bırakılan davranışları engellenmelidir. Okulların veya sınıfların homojen olarak seçilmiş olması hem öğrenci hem de öğretmen açısından daha verimlidir. Öğrenci başarı olarak kendini daha iyi ifade eder öğretmen anlatımı da onların anlayacağı şekilde olur. Ama sınıfların gelişigüzel seçilmesi öğrenci açısından iyi olmaz. Çünkü okuma yazma bilmeyen öğrenci veya zorlanan öğrenci sınıfta bilenlere karşı uyum sağlayamaz kendini kötü hisseder. Eğitimde denklik daha iyi olur bence.’

Katılımcıların Homojen Okullarda Eğitim Vermenin ve Eğitim Görmenin Zorluklarına İlişkin Görüşleri

Öğretmen adaylarına, homojen okullarda eğitim vermenin ya da eğitim almanın ne gibi zorluklarının olacağı da sorulmuştur. Katılımcıların bu soruya vermiş oldukları yanıtlar kategorik hâle getirilerek Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Katılımcıların Homojen Okullarda Eğitim Vermenin ve Eğitim Görmenin Zorluklarına İlişkin Görüşleri

| Kategori | f | % |
|--|----|-------|
| Öğretmen ve/veya öğrenci için zor olur | 39 | 75,00 |
| Zorlayıcı olmaz | 9 | 17,31 |
| Kısmen kolay kısmen zor olurdu | 3 | 5,77 |
| Kararsızım | 1 | 1,92 |

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların %75'i (N=39) homojen okullarda eğitim vermenin öğretmen ve/veya öğrenci için zorlayıcı olacağını, %17,31'i (N=9) böyle bir okul ortamında herhangi bir zorluk yaşanmayacağını, %5,77'si (N=3) sınıfın durumuna göre değişiklik göstereceğini, %1,92'si (N=1) ise bu konuda zorluk olup olmama konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir. Homojen sınıflarda eğitim vermenin ve eğitim görmeyen zor olacağını düşünen öğretmen adaylarının görüşleri aşağıda sunulmuştur.

A8: *'Orada bulunan öğrencilerin psikolojik durumları pek de iyi olmayacaktır. Bu sebeple de sınıfta kargaşa oluşur, öğretimde zorlaşır. İnsanlar kendilerini iyi hissetmek ister. Fakat toplumdaki dışlanan sen normal değilsin denen birisi kendini ne kadar iyi hissedebilir ki homojen okullar birçok problem ortaya çıkarır bence.'*

A12: *'Bu tür okullarda aynı durumlarda olan öğrenciler için belirli bir yol çizmek ve her okulun kendine göre plan programının olması tek bir müfredatın olmaması öğretmenler açısından zor olacaktır öğrencilerde farklılıklara kapalı olacaktır.'*

A13: *'Bu şekilde eğitim vermek öğretmenler açısından zor olabilir. Öğrenciler tekdüze olduğundan farklı öğretim yöntem ve teknikleri kullanamadığından etkili ders işleme konusunda sıkıntı yaşayacaktır. Eğitim görmeye ise öğrenciler kendi gruplarında aynı hızda öğrenen öğrenciler ile kendilerini daha rahat hissedebilirler fakat bireysel farklılıklar olmadığından birtakım temel ve üst bilişsel becerileri daha geç öğrenebilirler. Başarı olarak*

alt seviyede olan öğrenciler karma sınıflara koyulup olumlu sonuçlar elde edildiği açıktır fakat homojen bir sınıfta bu pek de mümkün değildir.'

Bazı öğretmen adaylarının, homojen sınıflarda eğitim vermenin ve eğitim görmenin zor olmayacağına ilişkin görüşleri aşağıda sunulmuştur.

A17: 'Ders verilme esnasında öğrenciler aynı seviye ve aynı yaşamışlıklara sahip oldukları için öğretmen ders planlamada ve anlatmada daha kolaylıkları olur. Yani geride kalan öğrenci pek olmaz, dersin akışında bozulma olmaz.'

A40: 'Homojen okul eğitim açısından daha verimlidir diye düşünüyorum. Burada eğitim görmek daha olumlu sonuçlara yol açar. Başarı ve bilgi bakımından daha zengin bir ortam olur. En azından öğrenciler kendilerine iyi bir ortam sunulan sınıflarda eğitim görmek isterler.'

Homojen sınıflarda eğitim vermenin ve eğitim görmenin kısmen zorluk kısmen de kolaylık oluşturacağına ilişkin bazı katılımcıların görüşleri aşağıda sunulmuştur.

A45: 'Bu şekilde eğitimin kolaylıkları gibi zorlukları da olurdu. Örneğin farklı tür bireylerle de farklı olsalar dahi aynı ortamda olabilmek sınırlılıkları yok etmek ve farklılıkları ortadan kaldırmak da büyük bir başarı oluştururdu çocuklarda.'

Katılımcıların Homojen Okul/Sınıfların Oluşturulmasının Toplumsal Sonuçlarının Neler Olabileceğine İlişkin Görüşleri

Öğretmen adaylarının, homojen okul/sınıfların oluşturulmasının toplumsal sonuçlarının neler olabileceğine ilişkin görüşleri alınmıştır. Katılımcıların bu soruya vermiş oldukları yanıtlar kategorik hâle getirilerek Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Katılımcıların Homojen Okul/Sınıfların Oluşturulmasının Toplumsal Sonuçlarının Neler Olacağına İlişkin Görüşleri

| Kategori | f | % |
|--|----------|----------|
| Toplumsal sorun olur. | 43 | 82,69 |
| Toplumun eğitim seviyesi düşer. | 3 | 5,77 |
| Toplumsal huzuru sağlar. | 3 | 5,77 |
| Öğrencinin kişisel gelişimini artırır. | 2 | 3,85 |
| Mesleki ihtiyaçlar karşılanamaz. | 1 | 1,92 |

Katılımcıların %82,69'u (N=43) gibi büyük bir çoğunluğu homojen okul ve sınıflarda verilecek eğitimin toplumsal açıdan sorun oluşturacağını ifade etmiştir. %5,77'si (N=3) homojen okul ve sınıfların toplumun eğitim seviyesini düşüreceğini, %5,77'si (N=3) böyle bir okul ikliminin toplumsal

huzuru sağlayacağını, %3,85'i (N=2) böyle bir okul ve sınıf ortamının öğrencilerin kişisel gelişimlerini artıracığını, %1,92'si (N=1) ise toplumda mesleki ihtiyaçların karşılanmasında engel olacağını ifade etmiştir. Aşağıda homojen okul ve sınıflarda eğitim görmenin toplumsal soruna yol açacağını ifade eden bazı katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

A4: *'Toplumda empati duygusu istenilen ölçüde olmazdı ve kişinin kendisi dışında farklılığa sahip birine nasıl yaklaşması gerektiğini bilemez ve bununla yaşayamazdı. Yani kısacası kişilerarası etkileşim olumsuz yönde gelişirdi.'*

A8: *'Homojen okullarda eğitim gören öğrenciler topluma uyum sağlayamaz ve toplumsal bir dışlanma yaşanabilir.'*

A10: *'Toplumda gruplaşma ve ötekileştirme baş gösterir. Farklılıklara saygı duyulmaz çatışmalar doğurur.'*

A14: *'Sosyalleşme sınırlı olur, gruplaşma anlayışı ortaya çıkar, ırkçılık artar, evlilikte sorunlar oluşur, aile ilişkileri bozulur.'*

A17: *'Bu okullarda ders gören öğrencilerde empati yeteneği gelişmez ve bence tam anlamıyla toplum olmayız sınıf ayrımı olur buda dayanışma, birlik gibi önemli değerlerin oluşmasına zarar verir.'*

A52: *'Birbirini anlamayan, farklılıklara son derece kapalı, anlayış ve hoşgörünün minimum düzeyde olduğu bir toplum olurdu.'*

Homojen okul ve sınıflarda eğitim görmenin toplumsal etkilerine ilişkin bazı öğretmen adaylarının görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

A30: *'Kişisel olarak gelişmişlik artardı.'*

A32: *'Öğrenciler arasında birlik, beraberlik, farklılıklara saygı ve dayanışma bilinci gelişen bireylerin, ilerideki yaşamlarında daha etkin bir birey olarak yaşamını sürdürmelerine olanak sağlar.'*

A34: *'Öğretim daha kolay gerçekleşir.'*

A44: *'Eğer iyi bir eğitim alırsa toplum in faydalı olur.'*

Katılımcıların Homojen Okulların Oluşturulmasının Ekonomik Sonuçlarının Neler Olabileceğine İlişkin Görüşleri

Öğretmen adaylarının homojen okul/sınıfların oluşturulmasının ekonomik sonuçlarının neler olabileceğine ilişkin görüşleri alınmıştır. Katılımcıların homojen okul/sınıf oluşturmanın ekonomik sonuçlarına ilişkin görüşleri kategorik hâle getirilerek Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların Homojen Okul/Sınıfların Oluşturulmasının Ekonomik Sonuçlarının Neler Olacağına İlişkin Görüşleri

| Kategori | f | % |
|----------------------------------|----|-------|
| Ekonomik olarak yük olur. | 27 | 51,93 |
| Maliyetli olmaz. | 9 | 17,31 |
| Bu konuda fikrim yok. | 8 | 15,38 |
| Bunun için değer bir bütçe olur. | 8 | 15,38 |

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların %51,93'ü (N=27) homojen okulların oluşturulmasının ekonomik olarak zor olacağını, %17,31'i (N=9) bu şekilde oluşturulacak okulların daha ekonomik olacağını, %15,38'i (N=8) bu konuda fikirlerinin olmadığını, %15,38'i (N=8) ise homojen okullar için deşebileceğ bir bütçe olacağını ifade etmişlerdir. Öğretmen adayları içerisinde ekonomik olarak yük olacağını ifade edenlerin bazı görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

A4: 'Her düzeye, gelire göre ayırmak büyük bir bütçe gerektirir(öğrenmen, sınıf, materyaller vs.).'

A10: 'Her birey için farklı sınıflar farklı tarzlar oluşturulacağı için ekonomik açıdan birçok zorluğu beraberinde getirecektir. Örneğın, o bireye özel bir kitap oyuncak sıra vs. bulmak daha da zorlaşacaktır.'

A14: 'Çok masraflı olurdu. Öğretmenlerin yetişmesi, öğrencilerin yetişmesi için sınavlar testler, öğrencilere uygun yerlerin ve okulların yapılması vs.'

A17: 'Toplumumuza genel olarak baktığımızda bireysel olarak her insan farklıdır ve bunları gruplara ayırmaya çalışsak çok fazla grup oluşur. Bu oluşan grupların sayısı kadar okul yapılması ekonomik olarak yetersiz kalınabilir.'

A25: 'Bu durum pahalıya mal olacaktır, çünkü dünyada çok farklı insanlar var ve bunlar için ayrı ayrı yapılan binalar eğitim merkezleri okullar oldukça maliyetli olacaktır.'

Homojen okulların oluşturulmasının ekonomik anlamda çok maliyetli olmayacağını ifade eden bazı öğretmen adaylarının görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

A13: 'Ekonomik olarak tasarruflu olur, çünkü öğretim tarzı bakımından tek tip materyal oluşturulur. Bir sonraki öğrenciler için de o kullanılır. Farklı materyaller öğretim tarzı açısından zayıf kalır. Çünkü tek tip kullanılır. Fakat ülkenin tasarrufu açısından artı yöndedir.'

A46: 'Ekonomik açıdan çok zorlayacağını düşünmüyorum. Her ülke bunu kendi çapında yapabilir bu sayede daha iyi eğitim görmüş olurlar.'

Bazı öğretmen adayları, ekonomik olarak homojen okulları oluşturmaya değer olacağını ifade etmişlerdir. Aşağıda bu görüşü ifade eden katılımcı düşüncelerine yer verilmiştir.

A3: 'Ekonomik açıdan verimli olabilir. Çünkü benzer öğrenciler buluşmuş olur ama eğitimde eşitlik sağlanıp ekonomiye önem verilmemeli. Çünkü eğitim ekonomiden daha üstün bir olgudur.'

A8: 'Bu tür okullar tabii ki mali olarak çok büyük sonuçlar doğurabilir. Fakat eğitim için yapılan her şey bence değer ve olması gerekir. İstenirse her şey yapılabilir bir güce sahip bir ülke olduğumuza inanıyorum.'

A34: 'Ekonomik açıdan maliyetli olabilir ama eğitimde ve hayatta fırsat eşitliğini yakalayabilmek için feda edilmesi gereken bir maliyettir.'

Öğretmen Adaylarının Eğitim Gördüğü Süreler İçerisinde (İlköğretim-Lise) Dışlanan Öğrencilerin Neden Dışlandıklarına İlişkin Görüşleri

Öğretmen adaylarının ilköğretim ve lise eğitimleri süresince eğitime kısıtlı erişen ya da dışlanan öğrencilerin, neden dışlandıklarına ilişkin görüşleri alınmıştır. Katılımcıların eğitim hayatı süresince eğitimde dışlanan öğrencilerin dışlanma nedenlerine ilişkin görüşleri kategorik hâle getirilerek Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Katılımcıların Eğitim Hayatı Süresince Eğitimde Dışlanan Öğrencilerin Dışlanma Nedenlerine İlişkin Görüşleri

| Kategori | f | % |
|---|----|-------|
| Dışlanan öğrenci yoktu. | 13 | 25,00 |
| Kişisel özellik (fiziksel, özel gereksinimli) sebebi ile, | 12 | 23,08 |
| Sosyoekonomik düzeyi sebebi ile, | 11 | 21,15 |
| Aile yapısı sebebi ile, | 5 | 9,62 |
| Akademik başarısı düşük olduğu için, | 5 | 9,62 |
| Etnik köken/dil sebebi ile, | 4 | 7,69 |
| Öğretmen ve arkadaşları sebebi ile, | 1 | 1,92 |
| Kötü alışkanlıkları sebebi ile, | 1 | 1,92 |

Tablo 6 incelendiğinde öğretmen adaylarının %25,00'ı (N=13) eğitim hayatı boyunca sınıfında ve okulunda dışlanan öğrenci olmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların %23,08'i (N=12) öğrencilerin kişisel özellikleri sebebi ile, %21,15'i (N=11) sosyoekonomik düzeyleri sebebi ile, %9,62'si (N=5) aile yapısına bağlı olarak, %9,62'si (N=5) akademik başarısı düşük olduğu için, %7,69'u (N=4) etnik kökeni/dili sebebi ile, %1,92'si (N=1) öğretmen ve arkadaşlarına bağlı sebeplerle, %1,92'si (N=1) ise öğrencilerin kötü alışkanlıkları sebebi ile okulunda dışlandığını ifade etmiştir. Okulunda

öğrencilerin kişisel özellikleri sebebi ile dışlandığını düşünen bazı öğretmen adaylarının görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

A3: 'Fiziksel özellikleri ve psikolojik olarak sorunları olan öğrenciler, eğitimciler olmasa da diğer öğrenciler tarafında dışlanmakta, ötekileştirilmekteydi.'

A23: 'Kekeme olan bir öğrenci ile sürekli dalga geçilmekteydi. Bunun asıl sebebi öğretmeninde bu dalgaya destek vermesiydi öğretmen rol modeldir asla böyle şeylere müsamaha göstermemelidir.'

A45: 'Lisede sınıfta bir kız bir erkek olmak üzere iki arkadaşımın fiziksel olarak boyları diğer yaşlılarına oranla baya kısaydı. Bu durum yüzünden sürekli boyları dalga konusu oluyordu. Bu sebeple çok fazla sınıftakilerle konuşmazlardı, kendi içlerine kapanıklardı.'

Okulunda öğrencilerin sosyoekonomik düzeyleri sebebi ile dışlandığını düşünen bazı öğretmen adaylarının görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

A5: 'Evet benim babam öğretmendi ve benim hep öğretmen, avukat, mühendis, doktor vs. arkadaşlarım vardı ve her etkinlikte ilk bizim grubumuza yer verilir diğ er öğrenciler hep sınıf dışı gibilerdi.'

A24: 'Evet elbette vardı. Annesi babası mesleki açıdan daha yüksek statüde olan öğrenciler ile daha fazla ilgilenilirdi. Diğer öğrenciler dışlanmış gibi oluyordu.'

A26: 'Evet elbette vardı. Annesi babası mesleki açıdan daha yüksek statüde olan öğrenciler ile daha fazla ilgilenilirdi. Diğer öğrenciler dışlanmış gibi oluyordu.'

A35: 'Maddi nedenlerden dolayı eğitim erişimi kısıtlı olan hatta olmayan öğrenciler vardı.'

Bazı öğretmen adayları, öğrencilik dönemlerinde arkadaşlarının akademik başarısı düşük olduğu için dışlandığını düşünmektedir. Buna ilişkin katılımcı görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

A7: 'Evet. İlkokulda bir arkadaşımız okuma ve yazmada zorlandığı için dışlanıyordu. Sınıf öğretmenimiz oldukça çabalasa da bu durum tahminimce ailesinden dolayı pek önemsenmediği için düzelmedi ve böyle devam etti.'

Aşağıda aile yapısı sebebi ile okulunda dışlanan öğrenci olduğunu düşünen bazı öğretmen adaylarının görüşlerine yer verilmiştir.

A17: 'Evet. İlkokulda çok da iyi bir semtte olmadığım için aile yapılarından dolayı okula gönderilmeyen arkadaşlarım vardı. Hatta ortaokul

biter bitmez evlendirenlerde. Eğitime erişimi kısıtlı olduğu için arkadaş ortamında da dışlanmaktaydı.’

A20: ‘Evet vardı. Ailesi tarafından, zaten okumaz, okula göndersek de boşuna, bir faydası yok, düşüncesi ile okuldan uzak tutulan bir arkadaşımız vardı.’

A39: ‘Ailesi tarafından eğitim hakkından mahrum bırakılmış çocuklar her zaman okul çevresinde vardı. Dışlamanın genel manada aileden kaynaklı olabileceğini düşünüyorum.’

Öğretmen Adaylarının, Eğitim Gördüğü Süreler İçerisinde (İlköğretim-Lise), Eğitimde Ayrımcılığa Maruz Kalan Gruplar Var ise Ne Şekilde Ayrımcılık Yapıldığına İlişkin Görüşleri

Öğretmen adaylarının ilköğretim ve lise eğitimleri süresince eğitimde ayrımcılığa maruz kalan gruplara yönelik nasıl bir ayrımcılık yapıldığına ilişkin görüşleri alınmıştır. Katılımcıların eğitim hayatı süresince eğitimde ayrımcılığa maruz kalan gruplara ilişkin görüşleri kategorik hâle getirilerek Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Katılımcıların Eğitim Hayatı Süresince Eğitimde Dışlanan Öğrencilerin Dışlanma Nedenlerine İlişkin Görüşleri

| Kategori | f | % |
|---|----|-------|
| Ayrımcılığa maruz kalan grup yoktu. | 22 | 42,31 |
| Ders/etkinliklerde katılımı engelleniyordu. | 17 | 32,69 |
| Pozitif ayrımcılık yapılıyordu. | 4 | 7,69 |
| Diğer sebeplere bağlı ayrımcılık. | 4 | 7,69 |
| Öğrenciler arası gruplaşma oluyordu. | 3 | 5,77 |
| Gruplar dışlanıyordu. | 2 | 3,85 |

Tablo 7 incelendiğinde, öğretmen adaylarının %42,31’i (N=22) okulunda ayrımcılığa maruz kalan grubun olmadığını beyan etmiştir. Katılımcıların %32,69’u (N=17) ayrımcılığa maruz kalan öğrencilerin ders ve etkinliklere katılmaları engellendiğini, %7,69’u (N=4) bazı gruplara yönelik pozitif ayrımcılık yapıldığını, %5,77’si (N=3) öğrenciler arası gruplaşmalara bağlı olarak ayrımcılık yapıldığını, %3,85’i (N=2) ise grupların doğrudan dışlanarak ayrımcılığa maruz kaldığını ifade etmişlerdir. Dışlanan gruplara yönelik olarak ‘Ders/etkinliklerde katılımı engelleniyordu’ görüşünü ifade eden bazı katılımcıların görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

A4: ‘Lisede gençliğin verdiği hevesle yerinde pek duramayan bir grup arkadaşımız, okulun verdiği gereksiz görevlerle (nöbetçi öğrenci, kütüphane vb.) bazı hocalarımızın derslerinden alınıyordu.’

A7: 'Köken bakımından dışlanan öğrenciler ayrımcılığa da maruz kalıyorlardı. Örneğin, bir etkinlikte onlara yer verilmezdi ya da bir grup oyununda dahil olamazlardı.'

A9: 'Vardı. Bazı köylerde ilkokul yoktu ve ulaşım da zor olduğu için eğitim hakkından mahrum kalıyorlardı.'

A22: 'Dil öğrenene kadar sınıfta bırakılan arkadaşlarımız vardı. Onlar da hayata geç atıldılar veya okuldan soğudular.'

Bazı gruplara pozitif ayrımcılık yapıldığını düşünen öğretmen adaylarının görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

A6: 'Evet kesinlikle vardı. Sadece fen liselerinin harika salonları ve voleybol takımları ve antrenörleri vardı.'

A17: 'Örneğin bir lise ile başka bir lisenin olanakları farklı olduğu durumlarda bu ayrımcılığı fark ettik. Bir lisede laboratuvar malzemeleri ortamı çok daha iyi ve kullanılabilir bir durumda iken bir diğer okulda laboratuvarın olmaması ya da olsa bile içindeki olanakların çok daha kötü olması gibi.'

Öğretmen Adaylarının, Eğitim Gördüğü Süreler İçerisinde (İlköğretim-Lise) Kapsayıcı Eğitime İhtiyacı Olan ve Eğitim Sistemine Entegre Edilen Öğrencilere İlişkin Görüşleri

Öğretmen adaylarının ilköğretim ve lise eğitimleri süresince kapsayıcı eğitime ihtiyacı olan ve eğitim sistemine entegre edilen öğrencilere ilişkin görüşleri alınmıştır. Katılımcıların eğitim hayatı süresince kapsayıcı eğitim bağlamında eğitime entegre edilen öğrencilere ilişkin görüşleri kategorik hale getirilerek Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Katılımcıların Eğitim Hayatı Süresince Kapsayıcı Eğitim Bağlamında Eğitim Sistemine Entegre Edilen Öğrencilere İlişkin Görüşleri

| Kategori | f | % |
|--|----|-------|
| Entegre edilmiyorlar, dışlanıyorlardı. | 25 | 48,08 |
| Kapsayıcı eğitim ihtiyacı olan öğrenci yoktu. | 13 | 25,00 |
| Öğretmen, öğrenci ve yönetimin olumlu yaklaşımı ile entegre ediliyorlardı. | 12 | 23,08 |
| Bu konuda fikrim yok. | 2 | 3,85 |

Tablo 8 incelendiğinde öğretmen adaylarının %48,08'i (N=25) kapsayıcı eğitime ihtiyacı olan öğrencilerin eğitime entegre edilmediğini ifade etmiştir. Katılımcıların %25,00'i (N=13) okulunda kapsayıcı eğitime ihtiyacı olan öğrenci bulunmadığını belirtmiş, %23,08'i (N=12) öğretmen, öğrenci ve okul yönetiminin olumlu yaklaşımı ile öğrencilerin okula entegre edildiğini,

%3,85'i (N=2) ise bu konuda fikrinin olmadığını ifade etmiştir. Aşağıda katılımcılardan bazılarının kapsayıcı eğitime ihtiyacı olan bireylerin 'Öğretmen, öğrenci ve yönetim tarafından olumlu tutum sergilenerek' okula entegre edildiğine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir.

A9: 'Sınıf içerisinde farklı engelleri olan arkadaşlarımız vardı. Sınıfın tutumu ilk başlarda çok garipti. Çocuklar genelde bu gibi konularda bilinçsizlerse acımasız olurlar. Bizde de o şekilde olmuştu. Fakat bazı bilinçli öğrencilerin ve öğretmenimizin tutumuyla bu uyum süreci kolaylaşmıştı arkadaşlarımız için.'

A11: 'Vardı. Zihinsel engelli bir arkadaşımız vardı. Sınıfta hor görülüyordu, hatta bir defasında sınıftaki diğer arkadaşlarımız engelli arkadaşımıza şiddet uygulamıştı. Bu arkadaşımız derse geç gelebilir ya da istediğinde çıkabilirdi. Öğretmenlerimiz ve okul yönetimi ona çoğu zaman iyimser davranırdı, rehberlik öğretmenlerimiz sürekli ilgilenirdi. Ailesiyle sürekli görüşürlerdi, sınıf öğretmenimizin komşusu olduğu için sağlık durumunu yakından takip ederdi.'

A38: 'Lise de eğitim gördüğüm süreçte psikolojik rahatsızlıkları olan bir arkadaşımızla aynı sınıfta öğrenim görüyordum. Farklı muamele hem biz tarafından hem öğretmen tarafından ediliyordu. Olabildiğince öğretmenlerimiz ona zorla bir şeyler yaptırmamaya gayret ediyor ve bizi de sürekli olarak arkadaşımıza karşı davranışlarımızda tedbirli ve dikkatli olmamız için uyarıda bulunurdu.'

Kapsayıcı eğitime ihtiyacı olduğu halde okula entegre edilmeyen ve dışlanan öğrencilerin olduğunu düşünen bazı katılımcı görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

A28: 'Özel eğitim gören bir arkadaşımız vardı. Dışarıdan bakıldığında hiçbirimizden farkı yoktu ama eğitim ve öğretimde anlama güçlüğü çektiği için sürekli ailesi okula çağrılırdı. Hatta uzaklaştırılması bile istendi.'

A27: 'Dışlanan ve ayrımcılık yapılan öğrenciler oldu. Okuldaki öğretmenlerimiz kötü davrandığı için arkadaşlarımla dalga geçiyorlardı.'

A22: 'Sınıf içerisinde tembel, orta, çalışkan diye gruplara ayrılmıştı. Tembel grupta olan öğrenciler ile ilgilenilmezdi. Yani diğer gruplara göre dışlanmış öğrencilerdi.'

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Öğretmen adaylarının kapsayıcı eğitime ilişkin görüşlerinin incelendiği bu çalışma sonucunda; homojen bireylerden oluşan okullarda

çalışmak istemedikleri, homojen yapıdaki okullarda öğretmen ve öğrenci olmanın zor olacağı, homojen yapıdaki okulların toplumsal sorunlara sebep olacağı, homojen yapıda okulların oluşturulmasının ekonomik olarak yük getireceği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca; ilköğretim okulları ve liselerde dışlanan ve ayrımcılığa maruz kalan öğrencilerin ve grupların olduğu, bunların büyük bir bölümün kapsayıcı eğitim ile okula entegre edilmediği de görülmüştür.

Eğitim programlarının önemli bir kararı da öğrenci gruplarının (sınıflarının) oluşturulması sürecidir. Sınıflar yaş seviyelerine göre mi oluşturulmalı, yoksa öğrencilerin başarı durumu mu gözetilmeli? Özel eğitim gereksinimli öğrenciler, normal gelişim gösteren öğrencilerle aynı sınıfta mı olmalı? Okullar homojen mi yoksa heterojen mi oluşturulmalı? Bu sorulara yönelik yanıtların geçmiş ile günümüz arasında farklılık gösterdiği ifade edilebilir. Moriña (2017) kapsayıcı eğitimde çeşitliliği (heterojen durumu), farklı yetenekleri, cinsiyet, sosyal ve kültürel köken farklılıklarını kapsayan geniş bir anlamda ifade eder. Ayrıca bu farklılıkları bir sorundan ziyade bir fayda olarak görmektedir. Benzer durum bu araştırmanın sonucunda öğretmen adayları tarafından da ifade edilmiştir. Öğretmen adayları da farklılıkların olduğu heterojen okullarda çalışmak istediklerini, heterojen sınıflarda öğretmen ve öğrenci olmanın avantajlarının olduğunu belirtmişlerdir.

Homojen yapıdaki sınıf ve/veya okul ortamı; aynı kültür, etnik, dil, sosyoekonomik düzey ve fiziksel, psikolojik, zihinsel beceride olan bireylerin aynı sınıf ve okul ortamında eğitim görmesi olarak ifade edilebilir. Millî Eğitim Bakanlığı ve UNICEF işbirliğinde kapsayıcı eğitim öğretmen eğitimi programlarında yer alan, 'Kapsayıcı Eğitim Öğretmen Eğitimi Modülünde', homojen yapıdaki sınıf ve okulların oluşturulmasının ekonomik anlamda oldukça maliyetli olacağı ifade edilmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2018). Öğretmen adaylarının kapsayıcı eğitime ilişkin görüşlerinin alındığı bu çalışmada da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Öğretmen adayları da homojen yapıda ki sınıf ve okulların oluşturulmasının ekonomik anlamda oldukça maliyetli olacağını düşünmektedirler.

Kapsayıcı eğitimde öğrencilerin dışlanmaması ve psikososyal ihtiyaçlarının karşılanması oldukça önemlidir. Öğrencilerin psikososyal ihtiyaçlarına önem veren öğretmenlerin bazı önemli özellikleri vardır. Bunlar; öğrenci ile bağ kurmak, öğretmekten zevk almak, öğretim sürecine değer vermek, mesleğinde fark yaratmak, öğrencilerine nitelikli geri bildirimde bulunmak, öğretimsel standartlar oluşturmak olarak ifade edilebilir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2018b). Böyle bir ortamda eğitim gören öğrencilerin

dışlanmaya maruz kalmayacağı, psikosozal olarak kendini rahat hissedeceği ifade edilebilir. Kapsayıcı eğitimin önündeki tek engel öğretmen kaynaklı değildir. Benzer şekilde okul yöneticisi, okulun ve sınıfın fiziksel durumu, akran davranışları, okulun sosyo-kültürel çevresi de kapsayıcı eğitimin önünde engel olabilir. Bu çalışmada da öğretmen, okul yönetici ve ailelerin tutumlarının öğrencilerin kapsayıcı eğitim almasında önemli bir engel ya da destekçi olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak bu araştırma ile birlikte kapsayıcı eğitim uygulamasının öğrenci yararına olduğu, eşitlikçi, heterojen gruplardan oluşan okul yapılarının nitelikli öğrenme imkânı sağlayacağı tespit edilmiştir. Kapsayıcı eğitime gereksinimi olan çocukların nitelikli eğitim almaları için öğretmen, okul yönetimi, aile ve okulun sosyokültürel çevresinin kapsayıcı eğitime ilişkin tutumunun önemli bir etkisinin olduğu görülmüştür. Bu sonuçlardan hareketle gelecek araştırmalar için;

1. Kapsayıcı eğitim bağlamında, homojen ve heterojen yapıdaki okulların avantaj ve dezavantajlarının belirlenmesi,
2. Kapsayıcı eğitimin önündeki engeller olarak tespit edilen aile ve sosyokültürel yapılara yönelik araştırmaların yapılması,
3. İlköğretim ve liselerde öğrenim gören ve kapsayıcı eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitime entegre edilmemesinin nedenlerinin araştırılması önerilmiştir.

Ayrıca eğitim politikasını belirleyenlere yönelik olarak;

1. Kapsayıcı eğitim bağlamında okul ve sınıf yapılarının heterojen sınıflardan oluşturulması,
2. Öğretmen, okul yöneticilerinin yanında ailelere yönelik kapsayıcı eğitim ile ilgili bilgilendirme eğitimlerinin verilmesi önerilmiştir.

Araştırmanın Etik Yönü

Yapılan çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Araştırma öncesinde, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulunca, 22.06.2023 tarih ve 163 sayılı karar ile araştırmaya izin verilmiştir. Ayrıca katılımcıların araştırmaya gönüllü katılımlarına ilişkin onam alınmıştır. Verilerin toplanmasına başlanmadan önce katılımcılara çalışma hakkında gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

‘Öğretmen Adaylarının Kapsayıcı Eğitime İlişkin Görüşleri’ isimli makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Araştırmaya birinci yazarın katkısı %60, ikinci yazarın katkısı %40 oranındadır.

Kaynakça

- Aslan, O., & Çelik, S. (2022). İlkokula başlama yaşının akademik başarıya etkisi: bir karma yöntem çalışması. *Asya Studies*, 6(21), 109-126.
- Aslan, O., & Kılıç, D. (2020). Ortaokul öğrencilerinin ‘etkili öğretim ve etkili öğretmen davranışlarına’ ilişkin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 375-395.
- Aslan, O., & Yılmaz, M. (2021). Türkiye Cumhuriyeti kalkınma planları kapsamında eğitim yapılarının analizi. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 114-132.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2021). *Eğitimde araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Galkienė, A., & Monkevičienė, O. (2021). Preconditions of transforming the educational process by applying inclusive education strategies: Theoretical background. *Improving Inclusive Education Through Universal Design For Learning*, 1-21.
- Erdoğan, A., Hoplamaz, F., Atmaca, G., & Kesik, A. (2022). Okul yöneticilerinin kapsayıcı eğitime ilişkin görüşleri, yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri: Nitel bir çalışma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(10), 231-246.
- İra, N., & Gör, D. (2018). Eğitim fakültesi öğretim üyelerinin kapsayıcı eğitime yönelik görüşleri. *Turkish International Journal of Special Education and Guidance & Counseling*, 7(2), 29-38.
- Kırnık, D. (2021). Kapsayıcı öğrenmeye ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşleri. *ASEAD 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 10-12 Nisan 202. Antalya. 275-282.
- Magnússon, G., Göransson, K., & Lindqvist, G. (2019). Contextualizing inclusive education in educational policy: *The case of Sweden*. *Nordic*

- Journal of Studies in Educational Policy*, 5(2), 67–77.
<https://doi.org/10.1080/20020317.2019.1586512>
- Millî Eğitim Bakanlığı (2018). *Kapsayıcı eğitim. Kapsayıcı eğitime giriş*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2018b). *Kapsayıcı eğitim. Kapsayıcı öğrenme ortamları*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Moriña, A. (2017). Inclusive education in higher education: challenges and opportunities. *European Journal of Special Needs Education*, 32(1), 3-17.
- Sahillioğlu, D. E. (2020). Okul öncesi öğretmenlerinin “kapsayıcı eğitim” kavramına ilişkin algıları: Bir metafor analizi çalışması. *Journal of Inclusive Education in Research and Practice*, 1(1), 24-41.
- Salend, S. J., & Duhaney, L. M. G. (2011). Historical and philosophical changes in the education of students with exceptionalities. *Advances in Special Education*, 21, 1–20. Doi:10.1108/S0270-4013(2011)0000021004
- UNESCO. (1994). The Salamanca statement and framework for action on special needs education. *World Conference on Special Needs Education: Access and Quality*. Salamanca.
- UNICEF. (2023). UNICEF Türkiye yıllık raporu-2021. <https://www.unicef.org/turkiye/media/15806/file/UNICEF.pdf> adresinden alınmıştır.
- UNICEF. (2023). *Türkiye çocuk araştırması 2022*. UNICEF
- Ünay, E., Erçiçek, B., & Günal, Y. (2021). Okul öncesi eğitim kurumları yöneticilerinin kapsayıcı eğitime yönelik görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 59, 179-213.
- Yıldırım, A., & Şimsek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin

Opinions of Pre-service Teachers on Inclusive Education

Extended Abstract

In the past years, when people who needed to be integrated into education were mentioned, the first thing that came to mind was disabled people. Today, with the concept of inclusive education, the importance of the integration of all individuals in education age is emphasized. It is very important for the construction of a healthy society, especially at the primary school level, where students between the ages of 6-13 take part, to understand that differences are richness, to apply this idea to life and to transform it into a lifestyle.

The ability of individuals to understand and accept the lifestyle of others other than themselves and to practice social life with it develops with the ability of 'empathy'. The ability to empathize, which is one of the key concepts of inclusive education, was included in the interview questions of this study, and it helped the pre-service teachers to understand the individuals who need inclusive education during their primary and high school education, to remember the obstacles and supportive studies applied to them, and to those who were excluded from education under the conditions of that day, and whose educational need was prevented. By empathizing with individuals, it was tried to express their views on inclusive education. For this purpose, the main problem statement of the study is given below.

“What are the views of teacher candidates on inclusive education?”

Method

This study, which examines the views of teacher candidates on inclusive education, was structured in accordance with the qualitative research method. Gall, Borg, and Gall (1996) stated that case studies, which are sub-patterns of qualitative research methods, can be used to evaluate an event (Cited by Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2014). In this study, in which prospective teachers' views on inclusive education were evaluated, the case design was also used. The study group of the research consisted of undergraduate students of Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Education, Department of Classroom Education. In accordance with the purposive sampling method, the participants were determined from the students who attended the inclusive language teaching course. The opinions of the participants were expressed in the findings section by coding as A1, A2, A3,... The data in the study were obtained by using a standardized open-ended interview form. The data obtained in the research were firstly made categorical. The percentages and frequencies of the categorical data were converted into interpretable form. Then, the opinions of the pre-service teachers for each interview question were included in the findings section with direct quotations.

Findings

As a result of this study, in which the views of teacher candidates on inclusive education were examined; It has been concluded that teacher candidates do not want to work in schools with homogeneous individuals, it will be difficult to be a teacher and student in schools with homogeneous structure, schools with a homogeneous structure will cause social problems, and the establishment of schools with a homogeneous structure will be an economic burden. Moreover; It has also been observed that there are students and groups who are excluded and exposed to discrimination in primary schools and high schools, and that a large part of them are not integrated into the school with inclusive education.

An important decision of educational programs is the process of forming student groups (classes). Should classes be created according to age levels or should

success be considered? Should students with special educational needs be in the same class as normally developing students? Should schools be homogeneous or heterogeneous? It can be stated that the answers to these questions differ between the past and the present. Moriña (2017) refers to diversity (heterogeneity) in inclusive education in a broad sense, encompassing diverse abilities, gender differences, and social and cultural origins. He also sees these differences as a benefit rather than a problem. A similar situation was expressed by the teacher candidates as a result of this research. Pre-service teachers also stated that they want to work in heterogeneous schools where there are differences, and that there are advantages to being a teacher and a student in heterogeneous classes.

Suggestions

As a result, with this research, it has been determined that inclusive education practice is for the benefit of students, and school structures consisting of egalitarian and heterogeneous groups will provide quality learning opportunities. It has been observed that the attitudes of the teacher, school administration, family and socio-cultural environment of the school have a significant effect on the quality education of children who need inclusive education. Based on these results, for future research;

1. Determining the advantages and disadvantages of homogeneous and heterogeneous schools in the context of inclusive education,
2. Conducting research on family and sociocultural structures identified as barriers to inclusive education,
3. It has been suggested to investigate the reasons for not integrating individuals who are studying in primary and high schools and who need inclusive education.

In addition, for those who determine the education policy;

1. Creating school and classroom structures from heterogeneous classrooms in the context of inclusive education,
2. It is recommended to give informational trainings on inclusive education to teachers, school administrators and families.



ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN *NEVÂDİRÜ'Ş-ŞEBÂB*'İNDE ORGAN İSİMLERİYLE
KURULAN DEYİMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

An Analysis on Idioms Formed with Organ Names in Alî Şîr Nevâyî's
Nevâdirü'ş-Şebâb

Hami AKMAN

Dr. (Herhangi bir kuruma bağlı değil)

hamiakman@gmail.com


 <https://orcid.org/0000-0001-8787-2319>

Cite As/Atf: Akman, H. (2024). Alî Şîr Nevâyî'nin *Nevâdirü'ş-Şebâb*'inde organ isimleriyle kurulan deyimler üzerine bir inceleme. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 49-79.

<https://doi.org/10.31463/aicusbed.1332964>

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

| | |
|---|---|
| Makale Türü- <i>Article Type</i> : | Araştırma Makalesi- <i>Research Article</i> |
| Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> : | 26.07.2023 |
| Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> : | 18.10.2023 |
| SorumluYazar- <i>Corresponding Author</i> : | Hami AKMAN |
| Sayfa- <i>Pages</i> : | 49-79 |
| Doi Numarası- <i>Doi Number</i> : |  https://doi.org/10.31463/aicusbed.1332964 |



<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate



ALİ ŞİR NEVÂYİ'NİN *NEVÂDIRÜ'S-ŞEBÂB*'İNDE ORGAN İSİMLERİYLE KURULAN
DEYİMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME*

An Analysis on Idioms Formed with Organ Names in Alî Şîr Nevâyî's *Nevâdirü's-Şebâb*

Hami AKMAN

Öz

Çağatay Türkçesi ve Türk edebiyatı için oldukça önemli bir yere sahip olan Ali Şîr Nevâyî, 1441'de Herat'ta dünyaya gelmiş ve doğduğu yerde de 1501 yılında vefat etmiştir. Nevâyî'nin, Farsçanın resmi dil olarak hüküm sürdüğü bir ortamda klâsik Çağatay edebiyatının oluşumunda oldukça etkin bir rol oynadığı bilinmektedir. Bugüne kadar eserleri üzerinde sayısız çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada da Nevâyî'nin ikinci divanı olan *Nevâdirü's-Şebâb* (Gençlik Çağlarının Nadireleri) adlı eserinde yer alan organ adlarıyla kurulmuş deyimler ele alınıp incelenmiştir. Yapılan inceleme neticesinde söz konusu eserde organ adlarıyla kurulan deyim sayısı 234 olarak belirlenmiştir. Özellikle *baş* kelimesiyle kurulan 47, *gönül* kelimesiyle kurulan 55, *göz* kelimesiyle kurulan 44, *yüz* kelimesiyle kurulan 19 deyim sayısal fazlalıklarıyla ve karşıladıkları kavramların çeşitliliğiyle dikkat çekicidirler. Çalışmanın giriş kısmında kısaca Alî Şîr Nevâyî'nin hayatına ve edebî kişiliğine, deyime ve organ adlarının deyim oluşumundaki önemine değinilmiştir. Çalışmanın ana kısmında *Nevâdirü's-Şebâb*'da yer alan organ isimleriyle kurulmuş deyimler alfabetik sıra gözetilerek verilmiştir. Sonuç kısmında söz konusu eserdeki deyimler karşıladıkları kavramlar ve sayısal verileri dikkate alınarak, tablodan da faydalanılarak genel bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alî Şîr Nevâyî, *Nevâdirü's-Şebâb*, deyim, organ adlarıyla kurulan deyimler

Abstract

Ali Şîr Nevâyî, who has a very important place for Chagatai Turkish and Turkish literature, was born in Herat in 1441 and died in 1501 in the place where he was born. It is known that Nevâyî played a very active role in the formation of classical Chagatai literature in an environment where Persian was the official language. To date, numerous studies have been carried out on his works. In this study, the idioms in Nevâyî's second divan called *Nevâdirü's-Şebâb* (The rarities of the Youth Ages) and which were established with organ names were discussed and examined. As a result of the examination, the number of idioms formed with organ names in the work in question was determined as 24. Especially 47 idioms formed with the word

* Bu çalışma, 6-7 Haziran 2023 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası Karadeniz Modern Bilimsel Araştırmaları Kongresi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

head, 55 formed with the word heart, 44 formed with the word eye, and 19 phrases formed with the word face are striking with their numerical excess and the diversity of the concepts they meet. In the introduction part of the study, the life and literary personality of Alî Şîr Nevâyî, the importance of idioms and organ names in the formation of idioms are briefly mentioned. In the main part of the study, idioms formed with organ names in *Nevâdirü's-Şebâb* are given in alphabetical order. In the conclusion part, the idioms in the work in question have been subjected to a general evaluation by taking into account the concepts they meet and their numerical data, and also by making use of the table.

Key Words: Alî Şîr Nevâyî, *Nevâdirü's-Şebâb*, idioms, idioms formed with organ names

Giriş

Alî Şîr Nevâyî 1441 yılında Herat'ta dünyaya gelmiştir. Dönemin hükümdarı ve edebî şahsiyetlerinden birisi olan Hüseyin Baykara ile küçük yaşlardan itibaren sıkı dostluk kurmuştur. 1472'de "Emîr" (Divan Beyi) ünvanını almıştır. 1476'da devrin önde gelen isimlerinden ve Nevâyî'nin büyük saygı duyduğu Abdur-Rahmân-ı Câmî'nin irşadı ile Nakşibendî tarikatına mensup olmuştur. 1479'da bir isyanı bastırmak üzere Esterâbâd'a sefer eden Hüseyin Baykara, yerine naip olarak Nevâyî'yi bırakmıştır. 1487'de Esterâbâd valiliğine gönderilen Nevâyî, burada 1 yıl kaldıktan sonra görevinden ayrılarak yine Herat'a gelmiştir. 1490 yılında Nevâyî, "Dîvân Beyliği" görevinden ayrılarak Hüseyin Baykara'nın nedimi olmuştur. Bu arada saraydaki çeşitli entrikalar, Hüseyin Baykara'nın evladı ve torunları ile olan ilişkileri, şehzadelerin taht kavgaları Nevâyî'yi büyük oranda etkilemiş ve fazlasıyla üzmüştür. Bundan dolayı 1498'de Meşhed'e gitmiş, buradan Hacc'a gitmek istemişse de yolların güvenliğinin şüpheli olması, onun tekrar Herat'a dönmesine sebep olmuştur. Alî Şîr Nevâyî, doğduğu yer olan Herat'ta 1501 yılında vefat etmiştir (Eraslan, 2015, ss. VII-VIII).

Alî Şîr Nevâyî, klâsik Çağatay edebiyatının oluşumunda çok önemli roller oynamıştır. Divan, tarih, dil, musiki, mesnevî, tezkire gibi çeşitli sahalarda otuza yakın eser bırakan Nevâyî, çok geniş bir tesir alanına sahip olan, Çağatay edebiyatının kuruluşunda ve gelişiminde büyük hizmeti bulunan ve bu özellikleri ile de emsaline rastlaması mümkün olmayan önemli bir isimdir (Eraslan, 2015, s. IX; Karaörs, 2016, s. VIII).

Farsçanın resmî dil olarak hüküm sürdüğü ve bu edebiyatın Mevlânâ Câmî ile doruk notasına ulaştığı, aydınların Farsça yazmayı bir ayrıcalık ve meziyet saydığı bir dönemde Türkçenin birçok yönüyle Farsçadan daha üstün bir dil olduğunu savunup Türkçe ile de yüksek bir edebiyat meydana getirilebileceği tezini savunması ve bunu yazdığı eserleriyle de ispat etmesi, kendisinden sonra gelen genç şairlere de yol gösterip onlara kılavuzluk

etmesi, Nevâyî'nin edebî hayatımızda ve kültürümüzde mümtaz bir yer edinmesi için haklı gerekçelerdir (Kut, 2003, s. IX; Kaya, 1996, s. XI).

Nevâyî'nin bugüne kadar elimize ulaşan 5 divanı vardır ve bunlar Hazâinü'l-Maânî (Mana Hazineleri) adı altında toplanmıştır. Fânî mahlasıyla ve Farsça yazdığı divanı haricindeki diğer dört divanı şunlardır: *Garâibü's-Sıgar* “Çocukluğun Gariplikleri”, *Nevâdirü's-Şebâb* “Gençliğin Nadireleri”, *Bedâyiü'l-Vasat* “Orta Yaşlılığın Güzellikleri”, *Fevâidü'l-Kiber* “Yaşlılığın Faydaları.”

Bu divanlar arasında yer alan ve çalışmamıza konu olan *Nevâdirü's-Şebâb* “Gençliğin Nadireleri”, Nevâyî'nin ikinci divanıdır. Nevâyî, bu divanında 20-35 yaş aralığındaki gençlik dönemine ait olan duygu ve düşüncelerini, ova ve bozkırlarda geçirdiği zamanlardan esinlenerek at sevgisini, çevgan ve cirit oyunlarını, gençlerle karşılıklı konuşmalarıyla sadece gençlik dönemine has olan değer ve çeşitli hislerini, bu dönemin tuhaflıklarını söz konusu divanında dile getirmiştir (Karaörs, 2016, s. XIV).

Şüphesiz Nevâyî'nin eserleri üzerine yapılan çalışmalar oldukça fazladır. Bu çalışmalara yenileri de eklenmekte ve eklenecektir. Bu çalışmada da Nevâyî'nin *Nevâdirü's-Şebâb* adlı divanındaki organ adlarıyla kurulan deyimler ele alınarak bu çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Deyimler; genellikle gerçek anlamlarından az ya da çok sıyrılmış, anlatıma canlılık, güzellik, renk katan anlatımlardır. Deyimde, toplum tarafından benimsenen bir kalıplaşma söz konusudur. Deyim, sadece bir anlatım biçimi değil; aynı zamanda bir toplumun kültür, tarih, ortak dil zevkini de yansıması yönüyle dikkate değer bir ifade biçimidir (Hengirmen, 2011, s. 7).

Deyimler, bir kavramı ve durumu çekici bir anlatım veya özel bir yapı ile belirten, çoğu gerçek anlamından ayrı, yeni bir anlama bürünen kalıplaşmış sözler topluluğudur (Aksoy, 2017, s. 52). Deyimde en az iki sözün varlığı söz konusudur. Deyimin en belirgin özelliklerinden birisi mecazi bir anlamın var olmasıdır (Parlatır, 2010, s. V).

Dilin temel söz varlığı olarak kabul edilen organ adları, asıl anlamlarının yanı sıra anlatılması güç soyut kavramların tabiattaki nesnelere benzetilerek somutlaştırılması için de kullanılmaktadır. İnsan bedeninin bir parçası olan organ adları gerek atasözü gerekse deyimlerde genelde mecaz bazen de gerçek anlamlarıyla kullanılmaktadır. Organ isimlerinden yararlanarak yapılan hareketlerden yeni kavramlar üretmek için deyimler oluşturulur. Organ adlarının çok anlamlılık kazanması onların doğadaki

nesnelere, doğadaki nesnelere de insanlara aktarılmasıyla gerçekleşmektedir (İlhan, 2007, 764). Organ isimleri, temel söz varlığı içinde oldukça önemli bir yere sahip olup dillerin deyim kurma sürecinde etkin bir rol oynamaktadır. Türkçede özellikle *baş, göz, el, yüz* ve *yürek* gibi organ adlarıyla kurulan deyimlerin sayısal fazlalığı dikkat çekicidir (Şahin, 2009, s. 2022). Organ isimleri, deyim oluşumunda âdeta olmazsa olmaz bir öneme sahiptir ki organ isimleriyle kurulan deyimlere vurgu yapan ve bunları dil bilimsel bağlamda ele alıp inceleyen dilbilim çalışmalarına *somatik* deyimler adı verilmiştir. Türkçenin ilk dönemlerinden beri kullanımına rastlanan insan vücudundaki organ isimleri, deyimlerin kuruluşunda önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle *baş, göz, ağız, dil, kaş, el, ayak, kulak, kalp, yürek* kelimeleri bu tür deyimlerde anlatılmak istenen şeyi ifade eden asıl unsurları teşkil etmektedirler (Özkan ve Şadiyeva, 2003, s. 137). Söz konusu organ isimleri haricinde, *alın, avuç, aya, parmak, tırnak, boyun, bıyık, bilek, çene, yanak, yüz, damak, diş, dudak, kirpik, şakak, saç, sakal, bilek, diz, omuz, göbek, göğüs, ense, sırt, iç, boğaz, gırtlak, beyin, ciğer, bağırsak* ve *kan* gibi kelimeler ve herhangi bir organın karşılığı olarak kullanılması da *akıl* ve *gönül* kelimeleri de *somatik* deyimler içerisinde değerlendirilmektedir (Özkan ve Şadiyeva, 2003, s. 137). *Somatik* deyimlerin önemli özelliklerinden biri, söz diziminde yer alan her organ adının mecaz bir mana taşımasıdır (Özkan ve Şadiyeva, 2003, s. 135). Organ adları, oldukça zengin bir kullanım alanına sahip olmasıyla çok yönlü bir anlatım imkânı sunmaktadır (Coşar, 2008, s. 1052). Organ adları, bir deyim en temel kurucu öğeleri arasındadır (Gümüşatam, 2005, s. 289 İnsanların biyolojik yapısının aksine duyguların bedensel ya da anlatımsal olarak aktarılması toplumdan topluma farklılık arz edebilmektedir; dolayısıyla duyguların açığa vurulmasında organ adları rol oynamaktadır. Bu durum, toplumların yaşam biçimlerine, dünyayı algılayış tarzlarına çeşitli ihtiyaç ve değerlerine göre çeşitli organ adlarından faydalanarak deyimler meydana getirmeyi ifade etmektedir (Gürkan, 2017, s. 224). Aslında dil biliminde sık bir kullanıma sahip olan *somatizm* terimi, tıp biliminde aynı anlamda kullanılan *somatika* kelimesinden gelmektedir ki söz konusu deyimler insan vücuduyla ilgili kelimeleri kapsamaktadırlar (Özkan ve Şadiyeva, 2003, s. 138). Organ isimlerinden yararlanarak deyim yapmakta, insanın anlatım sırasında doğadaki varlıkları, insan organlarının ve vücutla ilgili nesnelere adlarıyla anması da söz konusudur. Bu aktarma esnasında bu nesnelere vücutla ilgili kavramlara biçim ve işlev bakımından yakınlığı, benzerliği esas alınır (Aksan, 2011, s. 121-122). Organ adları, Türkçede yeni sözcükler

oluşturmada son derece başarılı yardımcı unsurlardır (Eratalay, 2020, s. 86). Organ adları bir dilin temel söz varlığı olmasının yanında kavram oluşturmada da önemli bir yere sahiptir (Kurt, 2020, s. 50). *Baş, kulak, burun* vs. dışında *akıl, gönül* gibi soyut kavramlar da organ adları arasında değerlendirilmektedir (Parlakpınar, 2023, s. 175). Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere, organ isimleri; deyim oluşturmada ilk başvuru, insanın benzetme, aktarma, deyim kurma vs. ihtiyacını karşılamasında aklına ilk gelen unsurlar arasındadır.

Alî Şîr Nevâyî'nin *Nevâdirü's-Şebâb*'ında, özellikle organ adlarıyla kurulan deyimlerin sayısal fazlalığı ve çeşitliliği dikkat çekicidir. Dolayısıyla çalışmada söz konusu eserde yer alan organ adlarıyla kurulan deyimler ele alınmıştır. Verilen örneklerin tamamı Metin Karaörs'ün çalışmasından alınmıştır. Deyimler, öncelikle orijinal hâliyle en başta verilmiştir. Onun hemen sağ tarafında, parantez içinde deyim Türkiye Türkçesindeki karşılığı, daha sonra deyim anlamı, örneği ve en sonda da geçtiği beyit sayısı gösterilmiştir.

1. *Nevâdirü's-Şebâb*'da Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler

1.1. Baş Kısmında Bulunan Organlar

Bu organ adlarıyla kurulan deyim sayısı 147'dir. Bunlar arasında özellikle *ağız, baş, göz* ve *yiiz* organ adlarıyla kurulanlar sayısal fazlalıkları ve karşıladıkları kavramların çeşitliliğiyle dikkat çekicidir.

1.1.1. Ağız "ağız".

ağız aç- (*Ağız açmak*) Konuşmaya başlamak, söz söylemek: *Çün ağız açtı Nevâyî könlü her yan zahmudın* "Nevâyî, gönlünün her bir yarısından bahsedince..." (197-7).

ağız açma- (*Ağız açmamak*) Konuşmamak, söz söylememek: *Yâr ağız açmaska derdim sorgalı taptım sebeb* "Yârin derdimi sormamasına sebep aradım" (45-1).

ağızdın çıkarma- (*Ağızdan çıkarmamak*) Söz söylememek, bir şeyden dem vurmamak, bahsetmemek: *Nevâyî'ya işkuş sözün çıkarma ağızdın* "Nevâyî'ye aşktan bahsetme! (261-7).

ağızğa al- (*Ağıza almak*) Söylemek, bahsetmek, söz etmek: *Ni sırrıngı ağızıma almağka yârâ* "Ey yâr, ...ne (de) sırrını ağızıma almaya takat(im) (var)!" (4-2).

ağızğa alma- (*Ağıza almamak*) Bir şey yememek ya da içmemek: *Ağızğa almas tahûra şerbetin* "Tahura' (saf, temiz şarap) şarabından ağızına (bile) almaz (içmez)!" (184-6).

ağzığa su tamız- (*Ağza su damlatmak*) Yiyip içemeyecek kadar hasta ve bitkin olmak, çok hasta, halsiz olmak *Ža'fdın ağzımğa su tamızgu dik bîmār isem* “Zayıflıktan ağzıma su damlatılacak kadar hastaysam (da)...” (420-3). Bu deyim, *ağzına su damlatmak* şeklindeki kullanımına “çok fazla hasta olmak, dayak yemek, çalışmak vs.den ötürü hâlsiz kalmak, yiyip içmekten bile aciz kalmak” anlamıyla Van ağzında da rastlanmaktadır.

ağzığa tüş- (*Ağzına düşmek*) Diline düşmek, herkes tarafından bahsedilip konuşulmak: *Yaşurmağım ni asıg çün halāyık ağzığa tüşmiş* “Gizlemenin ne faydası var ki (zaten) halkın diline düşmüş (aşkın!)” (261-7).

ağzi mühür eyle- (*Ağzi mühür etmek*) Ağzi mühürlemek, susmak, söz söylememek, konuşmamak: *Ağiz mühür eyledim ol bābda efsānedin dağı* “Efsane(sini) (söylemekten) bile kendimi sakındırdım!” (638-6).

ağzına mühür-i sükût tüş- (*Ağzına sessizlik mührü düşmek*) Susmak, konuşmamak: *Lebiñni sorgalı mühür-i sükût ağzına tüşmüş* “Dudağını sormak için ağzıma suskunluk mührü vurulmuş” (261-1).

cānnı / cān ağzığa yitkür- / yit- (*Canı ağza getirmek*) Can boğaza / ağza gelmek, ölmek üzere olmak: *Sākiyā yitkürmiş irdi cānnı ağzımğa humār* “Ey saki, humar (mahmurluk) canı ağzıma getirmişti!” (58-6). *Yitti cān ağzıma* “Can boğaza geldi” (142-1).

cān ağzına kil- (*Can ağzına gelmek*) Canı boğazına gelmek, ölmek üzere olmak: *La'l-i sîr-ābiñdın ol yanlıg kilür cān ağzıma* “Körpe dudağından (ötürü) can boğazıma öyle bir gelir ki...” (538-1).

1.1.2. Baş “baş,”

başa düş- (*Başa düşmek*) Hatırlanmak, akla gelmek: *Ol kim sakal boyar hevesi tüşti başığa* “O ki sakal boyama hevesi aklına geldi” (250-2).

baş al- (*Baş almak*) Başını kaldırmak, bir şeyden ilgisini kesmek, vazgeçmek: *Muñāl olğay eger alsam başım* “Başımı ondan almam (ondan geçmem) imkânsızdır” (495-2).

baş çıkar- (*Baş çıkarmak*) Belirmek, ortaya çıkmak: *Baş çıkarur arkasından çün kefiñga sançılır* “Arkasından elime batmak için baş çıkarır” (138-2).

baş çik- (*Baş çekmek*) Önde olmak, başı çekmek: *Vefādın baş çikse ol serv-i meh-veş* “O aya benzeyen servi (boylu yâr), vefa göstermekte ilk sırada olsa...” (255-1).

başı aylan- (*Başı dönmek*) Sersemlemek, kendinden geçmek: *İçkeli bu meyni her sâ'at başım aylanadur* “(Ben) bu şarabı içeli her saat başım dönüyor (şaşkın ve sersemim)” (192-7).

başı bar- (*Başı gitmek*) Ölmek, başı gitmek: *Başım barurğa çıdar-min firâkıñğa çıdaman* “Ölüme dayanırım, ayrılığına dayamamam” (456-1).

başının öksülme- (*Başından eksilmemek*) Her zaman yanında, yöresinde olmak, eksik olmamak: *Zühd bîdâdı başıñdın bir nefes öksülmese* “Züht(lüğün) zulmü başından bir an (olsun) eksilmesin” (356-VII).

başığa bela ur- (*Başına bela açma*) Başını belaya sokmak, başına bela açmak: *Sivmegey-min kim belâ ursun mükerrer başıñğa* “Yâri sevmeyeceğim ki tekrar tekrar başıma belalar açmasın!” (567-5).

başığa çık- (*Başına çıkmak*) Tesadüf etmek, karşılaşmak, rast gelmek: *Haste cânım köydi vü başıñğa çıktı derd hem* “Hasta canım yandı ve de dertlendim” (413-1).

başığa düş- ~ tüş- (*Başına düşmek*) Başına gelmek, bir şeye tesadüf etmek, onunla karşılaşmak: *İşk otı başığa tüşken* “Aşk ateşi başına düşen (aşk ateşine tutulan)” (8-7). *Müdde'âlar başıma tüşkünce her dem* “Müddeiler her an aklıma gelince...” (553-6).

başığa kil- (*Başına gelmek*) Bir şeyle karşılaşmak, yüz yüze gelmek: *Kildi türlüğ türlüğ andın maceralar başıma* “Ondan (ötürü) başıma türlü türlü şeyler geldi” (553-5).

başığa taş yağdur- (*Başına taş yağdırmak*) Büyük belalara müptela etmek, maruz bırakmak: *Şekve kılmın ger cefâdın başıma yağdursa taş* “Eğer (sevgili) cefayla başıma taş (dahi) yağdırsa şikâyet etmem” (231-2).

başığa tofrağ saç- (*Başına toprak saçmak*) Acı, dert içinde kalmak: *Hazân bîdâdın yıl sa'yi birle / Saçar şimşâd u gül başığa tofrağ* “Hazanın zalimliği ve yelin gayreti ile şimşir ve gül, baş(lar)ına toprak saçar” (657-III/29).

başığa yimrül- (*Başına çökmek*) Başına üşüşmek, toplanmak, yığılmak, bir şeyle karşılaşmak: *Yimrülür başıñğa* “başıma toplanır” (397-2).

başığa yit- (*Başına yetişmek*) Yanında, başında bulunmak, yalnız bırakmamak: *yitmediñ başığa bu melâlide* “Bu hüznü anında yanına gelmedin” (544-4).

başığı ayağına sal- / koy- (*Başını ayağına salmak*) Başını, canını birisi uğruna feda etmek: *Başımın dağı burunraq ayağıñğa saldım* “Başımı da öncelikle ayağına saldım”; *Çün minin dik baş ayağıñğa koyar pā-mâl ikin* “Çünkü benim gibi başını ayağına koyar” (479-2).

başı koyı (*Başı aşağı*) Utanç, mahcubiyet, saygı vs.den ötürü başı önünde olan: *Keyfiyetdin imes il başı koyı* “(Eğlence) meclisi ehlinin başı keyfiyetten aşağı (utanç içinde) değildir” (612-3).

başı kökke tig- (*Başı göğe değmek*) Başı göğe ermek, yücelmek, değeri artmak: *Kökke tiggey başı koyğan lahza şāh allıda baş* “Şah (sevgili) karşısında bir an baş koyan (kimsenin) başı göğe deyecek” (523-9).

başının çıkma- (*Başından çıkmamak*) Aklından, hatırandan çıkmamak, unutamamak: *Serv-kađlarıñ temennāsı başımdın çıkağay* “Servi boylulara olan dileği aklımdan çıkmayacak” (553-3).

başının gitme- (*Başından gitmemek*) Sürekli yanı başında olmak, bulunmak, her zaman civarında, yöresinde bulunmak: *Gāh devletliğ başımdın gitmeyin çetr-i sehāb* “Kāh bulut gölgesi talihli başından gitmeden...” (7-2).

başının kadem öksütme- (*Başından adım eksiltmemek*) Sürekli yanında bulunmak, durmak, yalnız bırakmamak: *Öksidi il meyli mindin bir yolu ey derd ü gam / Siz bārī başımdın kadem öksütmeñiz* “Ey dert ve gam, halkın meyli benden eksik oldu; bari siz bir kez (olsun) başımdan adım eksiltmeyin (azaltmayın, yanımda bulunun)!” (212-5).

başı(n)ğa bela(lar) kil- / kiltür- [*Başına bela(lar) gel- / getirmek*] Başına bela açmak, başını belaya sokmak, hoş olmayan durumlarla karşı karşıya bırakmak: *Kör ki çıkķur köz başıñğa ni belāller kiltürür* “Gör ki (o) çakır göz başıma ne belalar getirir!” (144-3). *Veh ki kiltürdüñ firāķıñdın belālar başıma / Ol belalardan ki kaçtım allar kildi başıma* “Eyvah ki, ayrılığınla başıma belalar getirdin; ol belalardan kaçtım, hileler geldi başıma” (553-1).

başınğa yit- / yitkür- (*Başına yetişmek*) Yanına gelmek, başında bulunmak, başına gelmek: *Başıñğa yitti vü ölgen tenin revān taptı* “Başıma geldi ve ölmekte olan tenimi hemen buldu” (85-5). *Ey Mesih başıñğa yitkür bir kadem* “Ey Mesih, bir an yanıma gel (uđra)!” (403-1).

başını alıp kit- / çık- (*Başını alıp gitmek / çıkmak*) Kimseye demeden, kimseyi haberdar etmeden bir başına her şeyi terk edip gitmek, çekip gitmek: *Başıñ al kit lık çün hem bî-kes ü hem haste-min / Hāletim sormakķa gāhī beytü'l-aħzānıñğa yit* “Başını al git; ama kimsesiz ve hasta olduğum için bazen halimi sormak için ‘hüzün evi’me gel!” (78-2). *Ger başım alıp cihāndın çıksam irmestür aceb* “Eğer başımı alıp gitsem (buna) şaşılmaz” (472-6).

başını allığa koy- (*Başını önüne koymak*) Birisinin huzurunda secdeye gitmek, saygıyla eğilmek: *Bend irür ol büt ki koymış-min başımnı allığa* “O put (kadar güzel yâr, bir) bağdır ki başımı önünde eğmişim” (256-5).

başını kis- (*Başını kesmek*) Başını kesmek, öldürmek: *Kisse başım kim tığ* “Kılıç aşımı kesse bile” (44-15).

başın koyu it- (*Başını aşağı etmek*) Utançtan, mahcubiyetten ötürü başını önüne eğmek, çok utanmak, mahcup olmak: *Ölmedim ansız uyat başım itüptür koyu* “Onsuz(ken) ölmedim, utanç başımı aşağı eğdirmiştir” (222-2).

başın yokkari kııl- (*Başını yukarı kılmak*) Başını yukarı kaldırmak, birisinin yüzüne bakmak: *Koymadı yana başın yokkari kılmakka uyat* “Utançtan başını kaldırmadı” (733).

baş indür- (*Baş indirmek*) Başını aşağı eğmek, birisinin huzurunda saygıyla eğilmek, secde etmek: *Kıbleğa baş indürürge yoktur ikki kaş* “Kibleye (doğru) secde etmeye bende yoktur iki kaş” (256-5)

baş indürme- (*Baş indirmemek*) Baş eğmemek, emir altına girmemek: *Kim gedaâyıydur gedâyıydur baş indürmes dağı tartar ayağ* “Senin senin kölendir; baş eğmez; dahası kaçır gider” (93-2).

baş koy- (*Baş koymak*) Başını bir yere yaslamak, bir yerde uyumak üzere bulunmak (1); ölüme razı olmak, boyun eğmek (2); huzurunda saygıyla ayaklarına kapanmak, secde etmek (3): *Mey-hānede her sarı bir mest ki baş koymuş* “Meyhanede her tarafta bir sarhoş (var) ki baş koymuş (uyumuş)” (165-6) (1). *Katıl eyleride dehr ili baş koydılar mu irkin* “Acaba katledilirken dünyadakiler boyun eğdiler mi?” (513-2) (2). *Ol şanem kim kaşrı etrāfıda il baş koydılar* “O put (gibi güzel sevgili) ki halk, (onun) sarayı etrafında secde ettiler” (200-4) (3).

baş köter- (*Baş götürmek*) Başını kaldırıp bakmak: *Kim uyatdın bağa-alman yüziğe baş köterip* “Ki utançtan başımı kaldırıp yüzüne bakamam” (57-7).

baş köterme- (*Baş kaldırmamak*) Başını kaldırmamak, bir şeyi sürekli olarak yapmak: *Baş kötermey bādedin zinhār kim habāb* “Kesinlikle başını şaraptan kaldırma (sürekli şarap iç)!” (41-7). *Köterme baş ayağdın* “Başını (onun) huzurunda eğ!” (44-7).

baş sal- (*Baş salmak*) Baş indirmek, hâlsiz kalıp başını aşağı sarkıtmak: *Köz yumup başım salıp ağzım açıp bî-hāl-min* “Göz yumup, başımı bırakıp, ağzımı açıp halsizim” (478-2).

başsız ilniğ kulağın tolğa- (*Başsız elin kulağını dolamak*) Gereksiz yere uğraşmak, gerçekleşme ihtimali bulunmayan şeyle meşgul olmak: *Min çü kiçtim işk ara başın melāmet kılmamız / Kim 'acebtür başsız ilniğ kulağın tolğamak* “Ben, aşkta başımdan geçtiğim için beni ayıplamayınız ki başsız elin halkın (?) kulağını ağrıtmak (rahatsız etmek) şaşırtıcıdır” (311-6).

başın ayağı / ayak (*Baştan ayağa*) Baştan sona, bütünüyle, hepten): *Başın ayak cünün bile öldüm* “Baştan ayağa delilik ile öldüm (153-2).

başın çıkar- (*Baştan çıkarmak*) Aklından, hayalinden çıkarmak, ilgisini kesmek: *Başın Nevāyîyā çıkar özlük hayālini* “Benlik hayalini aklından çıkar!” (290-7).

başın kiç- (*Baştan geçmek*) Ölümü göze almak, canını hiçe saymak: *Min çü kiçtim ışk ara başın melāmet kılmamız* “Ben, aşta başımdan geçtiğim için beni ayıplamayınız” (311-6).

başın sav it- (*Baştan sav etmek*) Baştan savmak, def etmek: *Anı başın sav itip* “Onu (benliği) başımdan def edip...” (510-4).

baş ur- (*Baş vurmak*) Ortaya çıkmak, baş vermek, sebze topraktan çıkmak: *Rāst ol yanlıg ki sürgen yirdin urgay sebze baş* “Tam olarak, sürülen (bir) yerden sebzenin çıkması gibi...” (442-4).

baş u ayak yalaŋgaç (*Baş ayak yalın*) Yalın ayak başıkabak, üstü başı açık, hâli perişan: *Yaka çāk u yalaŋgaç baş u ayak* “Yaka yırtık, baş ayak yalın;” (422-3).

baş yirge koy- (*Başı yere koymak*) Başını yere bırakmak, ölümü göze almak: *Öltürür çābük-süvārım min koyar-min yirge baş* “Usta binici (yâr)im beni öldürür, ben yere baş koyarım” (501-6).

bir başıga (*Bir başına*) Kendi başına, tek başına: *Demimdin ot tüşüp bir başıga kıldı anı gül-rîz* “Soluğumdan ateş düşüp bir başına onu gül saçan (birisi) etti” (204-1).

tofrağka baş koy- (*Toprağa baş koymak*) Secde etmek, birisinin huzurunda saygı amaçlı eğilmek: *Nahl-i kaddin çün hayāl eylep koyup tofrağka baş* “Hurma ağacı gibi uzun boyunu hayal edip, başımı toprağa koyup...” (407-5).

1.1.3. Burun “burun”

burnıga yitiş- (*Burnuna yetişmek*) Oldukça yaklaşmak, yanına gelmek: *Yitişti burnına āfet ki tuttu burnını il* “Afet burnuna yetti, halk burnunu tuttu” (300-6).

1.1.4. Kaş “kaş”

kaşıga girih tüş- (*Kaşına düğüm düşmek*) Kaşlarını çatmak, düğümlemek: *Kaşında yir öpe alman kaşıga tüşse girih* “Kaşına düğüm düşse öpmek için yer bulamam” (50-5).

kaşıga girih sal- (*Kaşına düğüm salmak*) Kaşlarını çatmak, itici bir yüz ifadesine sahip olmak: *Salma ol kūy içre kaşıga girih kim şüphedür* “O (sevgilinin) mahalle(sin)de kaşlarını çatma!” (351-2).

1.1.5. Kulağ "kulak"

kulağına di- (*Kulağına demek*) Gizlice ve sessizce kulağına bir şey söylemek, fısıldamak: *Bir naşihat bar durur lîkin kulağına digüm* "Ey genç, bir nasihatim var; ama kulağına demeliyim!" (81-5).

kullağığa bilgi (*Kulağına işaret, nişan*) Sürekli akılda, hatırdaki bulundurulmuş, unutulmayan, ibret alınması şey: *Kay sarı barsa o aynıñ kullağığa bilgüdür* "Nereye gitse o yârin kulağında nişandır (aklındadır)" (162-4).

kulağığa kil- (*Kulağına gelmek*) Ses duyulmak, işitilmek: *Ünüñni bir iştip-min velik yıllardur / Ki yoğ demî ki kulağıma kilmegey ol ün* "Sesini bir defa işitmişim; ama yıllardır, bir an yok ki o ses kulağıma gelmesin" (451-3).

kulağ sal- (*Kulak salmak*) Kulak vermek, dinlemek: *Salğil kulağ ey nâşih ol yan ki ni ünlerdür* "Ey nasihatçi o tarafta ne sesler var kulak ver (dinle)!" (187-7).

kulağ tut- (*Kulak tutmak*) Kulak vermek: *Hüsn ara ay dik yüzün allıda tutmuşlar kulağ* "Güzellikte ay gibi yüzün karşısında (bu güzelliği duymak için) kulak tutmuşlar" (298-5).

1.1.6. Köz "göz"

köz aç- (*Göz açmak*) Niyetlenmek, yapmaya başlamak: *Köz açar fitneğa ilni uyutup* "Halkı gafil edip katleder; eli (halkı) uyutup fitneye göz açar (niyetlenir)" (66-2).

köz açıp yumğunça (*Göz açıp yumana kadar*) Bir anda, göz açıp kapatıncaya kadar: *Vişâli köz yumup açğunça âhır* "Kavuşması göz yumup açıncaya kadar biter" (657-I/9).

köz açma- (*Göz açmamak*) İlgilenmemek, umursamamak: *Men öldüm nâledin nâz uykusıdın yâr açmas köz* "Ben acı ile inlemekten öldüm, yâr naz uykusundan gözünü açmaz" (323-5).

köz al- (*Göz almak*) Başka yöne bakmak, ilgisini başka şeye ya da kimseye yöneltmek: *Ol kıyaş 'arızdın müşkil irür köz almak* "O güneş gibi güzelden göz almak zordur" (314-1). *Hüsn eger budur kişi bolmas közin sindin alıp* "Eğer güzellik buyrsa kimse gözünü senden almak istemez" (54-5).

köz aldur- (*Göz aldurmak*) Göz kaptırmak, bakmak, istemsizce, elinde olmadan anlık olarak birisine bakmak: *Her kişi ol yüzge göz aldurdu köñlin aldurur* "Her kim o yüze bakarsa gönlünü kaptırır" (144-2).

köz alma- (*Göz almamak*) Gözünü alamamak, hep bir yere ya da şeye sürekli bakmak: *Köz almasa Nevâyî irmes 'aceb yoluğdın Ey sevgili* Nevâyî, yolundan gözünü alamazsa (bu) şaşılacak (bir şey) değildir” (220-8).

közün çıkma- (*Gözden çıkmamak*) Gözünün önünden gitmemek, hep hayal etmek: *Ni köñüldin bir zemân çıktın ni közdin bir zemân* “Ne gönülden ne gözden bir an (olsun) çıktın!” (443-1).

közün uç- (*Gözden uçmak*) Göz önünde belirlemek, göz önüne getirmek, hayal etmek: *Ol perî közdin uçar* “O peri (gibi güzel) gözümün önüne gelir!” (73-2).

közge ılma- / ilme- (*Göze iliştmemek*) Önemsemek, ilgilenmemek, alakadar olmamak, dikkatini başka şeye vermemek: *Yâr hâlim bilmedi ger bildi közge ilmedi* “Yâr hâlimi bilmedi, bilse de umursamadı” (647-1). *Ey köñül yüz cevr yitse közge gayrın ılmağıl* “Ey gönül, yüz(lerce) zulüm (de) görsen başkasına bakma!” (363-V).

köze kelme- (*Göze gelmemek*) Görünmemek, görüş alanına girmemek: *Közüme kilmes açuğ kilgende ol yüz allıma* “Açık(ken) o yüz karşıma geldiğinde gözüme görünmez” (162-5).

közi açuğ (*Gözü açık*) Her şeyden haberdar, uyanık, gafil olmayan: *İl közi açuğ irür* “Halkın gözü açıktır” (276-9).

közi bulğan- (*Gözü bulanmak*) Çok ağlamaktan ötürü gözleri görmekte zorlanmak, bulanmak: *Közüm bulğandı mevc-i eşkdin vây* “Gözüm (de) gözyaşı dalgasıyla (öyle) bulanmış (karışmış)” (62-8).

közi çıksun! (*Gözü çıksın!*) Beddua olarak kullanılır: *Sağa ni fikr közi çıksun ol ki boldı hasûd* “O ki hasetçi oldu gözü çıksın!” (122-3).

közi kaçış- (*Gözü kaçışmak*) Gözü seğirmek: *Didi közüm kaçışur ayıttım ki bâde tamız* “Dedi gözüm kaçışır, dedim ki şarap damlat!” (218-1).

közi kan yığla- / tök- (*Gözü kan ağlamak*) Kanlı gözyaşı dökmek, içten ve acılı ağlamak, ağlamaktan gözleri kan çanağına dönmek: *...yüzün hicrânıdın giryân közüm kan yığlamış* “Yüzünün ayrılığından gözüm kan ağlamış” (249-5). *Gerçi tökti kan közüm sinsiz* “Gerçi sensiz, gözüm kanlı yaş döktü” (443-1).

közi közine tüş- (*Gözü gözüne düşmek*) Göz göze gelmek, bakışmak: *Tüşti közüm közüne kaldı köñül belâğa* “Gözüm gözüne değdi, gönüm belaya düştü(220-2).

közine kir- (*Gözüne girmek*) Hayal, hatıra vs. göz önüne gelmek, gözünde canlanmak: *Közümge kirdi hayâliñ sirişk kesretidin* “Gözyaşı çokluğundan, hayalin gözüme geldi” (529-4).

közine uyku kelme- (*Gözüne uyku gelmemek*) Uyumamak, uyuyamamak: *Közlerimge kilmemiş uyku henüz* “Hâlâ gözlerime uyku gelmemiş” (219-1).

közini oy- (*Gözünü oymak*) Çok acı ve sıkıntı vermek: *Gerçi mühlik ışık ara tüştüm közümnü hem oyun* “Gerçi helak edici aşk içine düştüm, hem gözümü oyun!” (259-6).

közünü tut- (*Gözünü tutmak*) Gözünü kaplamak, gözünün önüne gelmek: *Köñül kanı eger tuttu közümnü 'ayb imestür* “Eğer gönül kanı gözümü bürürse (bu) ayıp değildir” (495-4).

közi sirişk tol- (*Gözü gözyaşı dolmak*) Ağlamak, gözyaşı dökmek: *Yâr ayağın suğa saldı közüm toldı sirişk* “Yâr, ayağını suya soktu, gözüm yaş doldu” (298-7).

közi tüş- (*Gözü düşmek*) Bakış atmak, bakmak: *Bu bes ki 'ayn-ı inâyet bile közüñ tüşse* “İnayetle baksan bu (cehennemden kurtulması için) yeter” (295-7).

közi uç- (*Gözü uçmak*) Hayal kurmak, tasavvur etmek, göz önüne getirmek: *Ey Nevâyî körgeli uçar her dem közüm* “Ey Nevâyî, (onu) görelî her an gözüm uçar (gözümde hayali belirir)” (75-7).

köz uçı nazarı (*Göz ucu bakış*) Göz ucuyla bakış: *Köz uçdın nazarı hem garîbler sarı* “...(Ama) gariplere karşı köz ucuyla bakış (atar)!” (606-1).

köz(i) yapılma- (*Gözü kapanmamak*) Hiç uyuyamamak, gözünü kapatmamak: *Yapılmas ger maña kanlığ sudın köz* “Gerçi kanlı akan gözyaşından (ötürü) ben gözümü kapatmam” (221-1).

közi yaru- (*Gözü parlamak*) Gerçeği, hakikati görmek, gafletten uyanmak: *Yarumağ ister-iseñ evvel arıt gönlüñi / Ey Nevâyî közi yarup kişi kim köñli arıp* “Parlamak istersen önce gönlünü (dünyalık vs.den) arıt; ey Nevâyî, gönlü zayıflamış kişinin gözü aydınlanmış!” (57-9).

közi yit- (*Göz yetişmek, değmek*) Gözü değmek, ilişmek, gözüne takılmak: *Siniñ cemaline yitgeç közüm bakıp kaldım* “Gözüm senin cemaline ilişince bakakaldım” (424-1).

köz kamaş- (*Göz kamaşmak*) Güçlü bir ışıktan (güneş vs.) ötürü gözlerini tam olarak açamamak, gözü açmakta ve etrafa bakmakta zorlanmak: *Kamaşır mihr körgeç utrudın köz* “Göz, karşıdan güneşi görürse kamaşır” (221-3).

köz karart- (*Göz karartmak*) Bir şey yapmak için kararlı olmak: *Ança ol ay köz karartıptur miniñ kanımğa kim* “Kanıma (girmek için) gözünü öyle (bir) karartmıştır ki...” (564-3).

köz sal- (*Göz salmak*) Bakmak, nazar etmek, bakış atmak: *Ger şeh olsun gedā kim salmañız yüzige köz* “İster şah (ister) köle olsun yüzüne bakmayın!” (2012-2).

köz sürt- (*Göz sürmek*) Birisinin önünde saygıyla eğilmek, ayaklarına kapanırcasına huzurunda eğilmek: *Sürtsem közni ayağıña hem ol dem bilgürür* “Gözümü ayağına sürsem hemen o anda (kızıl rengi, ayağında) belirir” (144-4).

köz tigür- (*Göz değdirmek*) Göz atmak, bakmak, nazar değdirmek: *Köz tigürmeñ ey periler* “Ey periler, bakmayın!” (260-3).

köz yarut- (*Göz parlatmak*) Gözlerini ışıktandırmak, sevindirmek, mutlu etmek: *Yā Rab ol kilgey mü kim köz yarutup köñlüm alur* “Ya Rab o gözümü parlatıp gönlümü alan (yâr) gelecek mi?” (137-1).

köz tik- (*Göz dikmek*) Sürekli ve sabit bakışlarla bir yere bakmak, merak ya da hasretle gözlemek: *Tikmiş yolunğa çünkim ol zār-ı bî-nevā köz* “O nasipsiz acılı (Nevâyî), gözünü (senin) yoluna dikmiş” (220-8).

köz tut- (*Göz tutmak*) Beklenti içinde olmak, ummak, beklemek: *Bolmas kara köz ildin tutmağ kişi vefā köz* “(Bir) kimsenin, halktan vefa ummak için beklentide olması (uygun) olmaz” (220-2).

köz uçı birle (*Göz ucuyla*) Bir tek yan bakışla, bir anlık bakışla, başını çevirmeden yan gözle ve sezdirmeden bakışla: *Anıñ bozuğluğın bir köz uçı birle yasa* “Onun bozukluğunu (bu harap halini) bir göz ucu (bakışla) düzelt!” (6-7).

köz / közi yaşar- (*Göz yaşarmak*) Göz yaşarmak, ağlamak; acımak, merhamet etmek; fazla gülmekten ötürü gözlerinden yaş gelmek: *Nazarımda çü kilip köz yaşarıp* “Yüzü göz önüme gelince gözüm yaşarmış” (65-3). *Körüp sipihr yaman hâletim közi yaşarur* “Gökyüzü berbat hâlimi görüp ağlar” (140-2). *Ki yaşarmış şaņa köp gülgüdin köz* “Sen çok güldüğün için gözün yaşarmış!” (221-5).

köz yaşı saç- (*Gözyaşı saçmak*) Ağlamak, gözyaşı dökmek: *Hirmen-i şabrımnı kozğap köz yaşımnı saçtı hecr* “Ayrılık, sabrımın harmanını karıştırıp gözyaşıma saçtı (beni ağlattı)” (54-2).

köz yum- (*Göz yummak*) Hiçbir şeyi umursamamak, aldirmamak, söylenen sözleri duymazlıktan gelmek: *Mestliğdın ilge yüz söz dir velî bir söz disem / Köz yumup hem mestliğ birle özin eyler hamüş* “Sarhoşluktan halka yüzlerce söz der; ama ben bir söz desem göz yumup sarhoşlukla susar” (262-5).

köz yumup açkuça (*Göz yumup açana kadar*) Bir anda, göz açıp kapayıncaya kadar, birdenbire, aniden: *Köz yumup açkuça ey berk-i visâl anı yarut* “Ey kavuşma şimşegi, göz açıp kapayıncaya kadar onu parlat!” (71-2).

uyku(sı) közdin kit- [*Uyku(su) gözünden gitmek*] Uykusu kaçmak, uyuyamamak: *Közümdin uçtı uyku* “Uyku bana haram oldu” (518-1).

1.1.7. Leb “dudak”

lebini tişle- (*Dudağını dişlemek*) Şaşkınlıktan dudağını ısırarak; hayret ve şaşkınlığını göstermek: *Özgeler sarı bakıp tişleme leb* “Ey dostum (yârim), başkalarına bakıp (da) dudağını ısırma!” (642-4).

lebi titre- (*Dudağı titremek*) Çok öfkelenmek, kızmak: *Çün söz aytur-sin lebiñ titrer gazab kılğan çağı* “Öfkelendiğin zaman söz söylediğinde dudakların titrer” (166-2).

1.1.8. Saşal “sakal”

saşal bulğa- (*Sakal bulamak*) Sakalını karıştırmak, pişmanlık duymak: *Kim yigitlikke kılur tevbe yigitlik oldur / Karı bulğar saşalın kılur kadeh-peymâlik* “Kim gençlikte tövbe ederse (asıl) yiğitlik odur; yaşlı (kimse) içki içen (birisi) olsa sakalının karıştırır” (315-4).

saşalığa kül- (*Sakalina gülmek*) Alay etmek, eğlenmek: *Saşal çıkarğanında terk kılmasam ışkın / Ulus küler hem anıñ hem miniñ saşalımğa* “Sakal çıkardığı zaman (ilk gençlik yıllarında) aşkını terk etmeseydim halk, hem bana hem ona alay ederdi” (664).

1.1.9. Til “dil”

til çik- (*Dil çekmek*) Dil uzatmak, konuşmak, söz söylemek: *Âciz olğay zülfiniñ sevdâları taqrîridin / Ger kuruğ cismim tarağ yanlığ ser-â-ser çikse til* “Kuru cismim, tarak gibi baştan başa dil uzatsa (her tarafı dil olsa da) saçlarının siyahlığını anlatmada âciz kalacak” (375-2).

tilge kil- (*Dile gelmek*) Konuşmak, söz söylemek, dile getirmek: *Tilge kilmen köñlüm otın* “Gönlümün ateşini dile getirmem” (229-2).

tilge sür- (*Dile sürmek*) Dil ile ifade etmek, söz söylemek: *Yok maña had vaşl elfâzın tilimge sürgeli* “(Yâra) kavuşma sözlerini söylemekte bana had yok” (649-1).

tilige sığma- (*Diline sığmamak*) Anlatmamak, ifade edememek, anlatmaktan aciz kalmak: *Sığmas kalem tilige beyânı* “Yazıyla ifadeye sığmaz” (594-6).

tilin asra- (*Dilini saklamak*) Diline, sözlerine hakim olmak, aklına her geleni söylememek, kötü, gereksiz, boş konuşmaktan dilini men etmek: *Kim ki köñlin istemes ğam-gîn tilini asradık* “Kim ki gönlünün gamlı olmasını istemiyorsa dilini (boş, gereksiz sözden) korusun!” (229-4).

tilide öt- (*Dilinden geçmek*) Bir şey söylemek, ifade etmek: *Tiliñde sehv ile hem ötmeyin ħatā elfāz* “Dilinde yanlış ve hatalı söze denk gelmeden...” (284-4).

tilin yığ- (*Dilini engellemek*) Bir şeyi konuşmaktan kendisini men etmek, aklına her geleni söylememek, diline hakim olup susmak: *Tilin yığğan kişiniñ köñlide āzār imes* “Dilini (boş, gereksiz konuşmalardan) engelleyen kişinin gönlünde incinme (keder, gam) olmaz” (229-4).

tili özge köñlki özge (*Dili başka gönlü başka*) Gönlünde olanla söylediği başka olan, içi dışı bir olmayan: *Tili özge vü köñli özgedür ol yār imes* “Yâr o değil ki dili başka gönlü başkadır!” (229-7).

tili vü köñli bir bol- (*Dili ve gönlü bir olmak*) İçi dışı, özü sözü bir olmak: *Yār oldur kim tili vü köñli anıñ bolsa bir* “Yâr odur ki dili ve gönlü bir olsun” (229-7).

1.1.10. Tiş “diş”

tiş ħada- (*Diş batırmak*) Isırmak, dişlemek: *Ĥayāl birle dağı lebleriñe tiş ħadaman* “Hayali ile dahi dudaklarını dişlemeyin!” (456-4).

tiş ur- (*Diş vürmek*) Dişlemek, ısırmak: *Ĥoymadın üzmeñ ta‘abdın her ħayan urganda tiş* “Her nereyi dişlerse eziyet ederek, koparmadan bırakmaz” (257-2).

1.1.11. yüz / çihre / rü “yüz”

rü-be-rü bol- (*Yüzbeyüz olmak*) Karşı karşıya gelmek, yüz yüze olmak, karşılaşmak: *Rü-be-rü bolğaç miniñ ħalbim sarı tüşti şikest* “Yüz yüze gelince benim kalbime kırgınlık girdi” (77-7).

çihre ivür- (*Çehre çevirmek*) Yüz çevirmek, ilgiyi kesmek, alakadar olmamak: *Kim ki sindin ivürüp yüz çihre ħara tapıp vech* “Kim (ki) senden yüz çevirse yüzü kara olmuş” (522-7).

yüz alma- (*Yüz almamak*) Vazgeçmemek, geri adım atmamak, yüz çevirmemek: *Yüz alman yolıñın ħatlimğa çün teşrif-i yār iltür* “Yolundan dönmem; çünkü katledilmeme yârin teşrifi var” (182-1).

yüz ayağıña koy- (*Yüzünü ayağına koymak*) Ayaklarına kapanmak, ayaklarına kapanıp birisine secde etmek: *Mest olup ol yatsa vü min yüz*

ayağığa koyup “O, mest olup yatsa ve ben onun huzurunda secdeye gidip...” (462-6).

yüzige kiltürme- (*Yüzüne getirmemek*) Bir suç, hata vs.yi yüzüne vurmamak, açığa çıkarmamak: *Niçe körmüş cürm alarnıñ yüzige kiltürmemiş* “Nice suç görmüş (de) (yine de bunu) onların yüzüne vurmamış” (265-8).

yüzi kara (*Yüzü kara*) Utanacak bir durumda olan: *Qoymañ ol yüzi qararı dîde-i rûşen ara* “O yüzü karayı parlak göze göstermeyin!” (38-4).

yüzini ivür- (*Yüzünü çevirmek*) Yüzünü başka yöne çevirmek, başka tarafa bakmak, ilgilenmemek: *İvürse her sarı tañ yoq yüzini âhumdın* “(Yâr,) eğer ahımdan (ötürü) yüzünü çevirse buna şaşılmaz” (300-2).

yüz(ini) tofrağğa koy- [*Yüz(ünü) toprağğa koymak*] Başını yere koymak, secde etmek: *Yüz koyup tofrağğa gerd-âlüd iter yüz ehl-i dîn* “Din ehli (kimseler), başını yere koyup yüzünü toprağğa bular” (539-2).

yüzünü yırt- (*Yüzünü yırtmak*) Acı içinde kalıp, tırnaklarını yüzüne çalıp yüzünü kanatmak, çok acı çekmek: *Ki yırtıban yüzini kiydi mâtemingâ kara* “Yüzünü yırtarak matemine kara (elbise) giydi” (35-1).

yüzi sarğar- (*Yüzü sararmak*) İhtiyarlık, hastalık vs.den ötürü yüzü sararmak, beti benzi kalmamak: *Ey kim yüzün kuyaş irdi sarğardı şeybdin* “Hey, yüzün güneş (gibi) idi ihtiyarlıktan ötürü sarardı!” (250-6).

yüz kaytar- (*Yüz döndürmek*) Yüz çevirmek, gerisin geri dönmek: *Şeh-süvâr-ı çarh yüz kaytardı bolmay hem-neberd* “Feleğin usta (ata) binicisi (ona) rakip olamayıp yüz çevirdi” (120-5).

yüz koy- (*Yüz koymak*) Yüz koymak, yönelmek, bir şey yapmaya niyetlenmek: *Tofrağ olmuş min koyay dip âsitân-büşuğğa yüz* “Eşiğini öpmeye niyetlenmek için toprak olmuşum!” (7-4).

yüz körgüz- (*Yüz göstermek*) Ortaya çıkmak, görünmek: *Çemen içre hırâmân kad bile köz aç u yüz körgüz* “(Ey sevgili,) (bu çimende) salınarak yürü, gözünü aç ve yüzünü göster!” (203-3).

yüz / çihre körset- (*Yüz göstermek*) Ortaya çıkmak, görünmek: *İşk tuğyânıda yüz körsetse gül-ruhlar ni sūd* “Aşk taşkınlığının içinde gül yanaklılar ortaya çıksalar ne fayda ki?” (387-4). *Çihre körset ki cân birmek tariķın körsetey* “Yüzünü göster ki can vermek yöntemini göstereyim!” (579-1).

yüz ur- (*Yüz vurmak*) Yönelmek, yüzünü bir tarafa doğru çevirmek: *Tañ yoq urmaq yüz bu serr-gerdân-ı mahzûn her taraf* “Bu hüznü sersem, her tarafa yönelip seğırtmesinde şaşılacak bir şey yok” (308-1).

yüz yakın tut- (*Yüzü yakın tutmak*) Bir şeyi dinlemek için yüzünü konuşana yaklaştırmak, yöneltmek: *Bir naşihat bar durur lîkin kulağingâ*

digüm / Yüz yakın tut bu qadrın ey yigit pend işit “Ey genç, bir nasihatim var; ama kulağına demeliyim; yüzünü yakınlaştır bir öğüt dinle!” (81-5).

yüz yirge koy- (*Yüzü yere koymak*) Başını eğip aşağı bakmak: *Serv titrep yüz yirge koydı yüzni süsen güyiyā* “Servi titreyip, susam güya yüzünü yere eğdi” (185-6).

yüz yitkür- (*Yüz götürmek*) İlgi göstermek, yönelmek: *İşk kūyī torağığa her zamān yitkürme yüz* “Aşk mahallesinin toprağına her zaman yüz döndürme (yönelme)!” (356-IV).

1.2. Boyun Kısımında Bulunan Organlar

1.2.2. Boyun “boyun”

Bu organ ismiyle kurulan deyim sayısı 4’tür.

boynu bağığ (*Boynu bağı*) Boynu bağı, teslim olmuş: *Şir-i gerdün ol kişige boynu bağı bolğay it* “Feleğın aslanı o kişiye boynu bağı bir köpek olur (ona teslim olur)” (7-5).

boyun koy- (*Boyun koymak*) Boyun uzatmak, teslim olmak, kayıtsız şartsız rıza göstermek: *Boyun koyup-min eger tığ-i katl sürgüñdür* “Eğer ölüm kılıcını (öldürmek için) süreceksen (çekeceksen) boyun uzatmışım (teslim olmuşum)” (129-6).

boyun sun- (*Boyun uzatmak*) Razı olmak, boyun bükme: *Eger tır ursa kātīl boyun sunmay nitey āhır* “Eğer katil ok vursa (bir kimse) razı olmayıp (da) ne yapacak (ki) sonuçta?” (458-8).

boyun tolga- (*Boyun bükme*) Reddetmek, razı olmamak, kabul etmemek: *Ni yarlığ kimse boynın tolğayay Hağnıñ kazāsıdın* “(Bir) kimse nasıl olur (da) Allah’ın kazasına boyun çevirir (razı olmaz)!” (458-8).

1.3. Gövde ve Karın Kısımında Bulunan Organlar

Bu organ isimleriyle kurulan deyim sayısı 63’tür. Bunlar arasında özellikle *gönül* kelimesiyle kurulan deyimler sayıca fazla olması ve karşıladığı kavram çeşitliliğiyle dikkat çekmektedir.

1.3.1. Bağır “bağır, yürek”

bağıra dāğ koy- (*Bağıra yara koymak*) Yüreğini yakmak, acı vermek: *Niçe koyğay bağıra dāğ ol yüzi māhum miniñ* “O yüzü ay gibi güzel, bağıra nasıl yara açacak (ki)?” (349-7).

bağır taş (*Bağır taş*) Taş kalpli, zalim, merhametsiz: *Bağır taşlarını siverge kılma cür’et ey refik* “Ey dost, bağır taşları sevmeye cüret etme!” (356- VIII).

taş bağır / bağırlık (*Taş bağır*) Zalim, acımasız, taş kalpli, taş yürekli: *Tilge kilmen köñlüm otın kim maña ol bağır baş* “Gönlümün ateşini dile getirmem ki o bağır taş...” (229-2). *Taş bağırlık rahmsız hün-rîz-i 'ayyâr istegil* “Taş kalpli, merhametsiz, hilekâr kan dökücüyü çağır!” (356-VIII).

1.3.2. İç “yürek, kalp, gönül”

İçî kan (*İçî kan*) Acısı olan, dertli, bağır yanık: *Gül cilve kılıp bezm ara bülbül içî kandur* “Gül mecliste cilve kılmış, bülbül(ün) içî kandır” (470-2).

İçine ot sal- (*İçine ateş düşürmek*) Büyük hüznün, acı yaşatmak, dert ve sıkıntı vermek: *Ol kuyuş yâdi içimge ot saldı* “O güneş (gibi güzel sevgilinin) hatırı, içime ateş düşürdü” (137-1).

İçine düş- (*İçine düşmek*) Gönlü, kalbi herhangi bir şeyden etkilenmek: *İçimge tüştü köñül ıztırâbıdın köp zahm* “İçime gönül ıztırâbından çok yaralar (acılar) düştü” (342-2).

1.3.3. Köğüs “göğüs, bağır”

Köğsige taş ur- (*Göğsüne taş vurmak*) Acı içinde dövünmek, büyük hüznün, acı yaşamak; Acı vermek, eziyet çektirmek: *Gamıdın taş urar kösige yüz mahzûn yigit* “(Onun) gamıyla yüz mahzun yigit göğsüne taş vurmakta (acılar içinde dövünmektedir!)” (80-1); *Köğsüme taş urar ignime tiş* “Göğsüme taş, bedenime diş vurur (bedenimi dişler)” (266-1).

1.3.4. Köñül “gönül, kalp, yürek, akıl, havsala”

İkki köñüllü (*İki gönüllü*) Bir kararda olmayan, kararsız, değişken: *İkki başım bolmasa ikki gönüllük yârni / Sivmegey-min kim belâ ursun mükerrer başıma* “İki başım olmazsa iki gönüllü yâri sevmeyeceğim ki tekrar tekrar başıma bela açsın” (567-5).

Köñildin çıkar- Aklından, gönlünden çıkarmak, hatırlamamak: (*Göñülden çıkarmak*) *Anı geh köñilden çıkarıp* “Onu bazen göñülden çıkarmış” (57-8).

Köñli açıl- (*Gönlü açılmak*) Sıkıntısı, kederi gitmek, ferahlamak: *Ey Nevâyî çün köñül bir dem açılmas bâdesiz* “Ey Nevâyî, gönül bir an şarap olmadan rahat etmez!” (296-7).

Köñli ar- (*Gönlü yorulmak*) Yorgun, bitkin düşmek: *Ey Nevâyî közi yarup kişi kim köñli arıp* “Ey Nevâyî, gönlü mahvolmuş kişinin gözü aydınlanmış!” (57-9).

köñli az- (*Gönlü azmak*) Kendisine hâkim olamamak, kontrol altına alınamamak: *Azdı köñlüm seyr itip çıkkunça ol ay kûyını* “Kendime hâkim olamayıp ay (gibi güzel), (evinden) çıkıncaya kadar seyrettim” (434-2).

köñli bağlan- (*Gönlü bağlanmak*) Birisine, bir şeye tutulmak: *Kalıptur ‘anberin zülfün içinde bağlanıp köñlüm* “Gönlüm, amber kokulu saçına bağlanıp kalmıştır” (551-5).

köñli bar- (*Gönlü varmak*) İstemek, arzu etmek: *Ġāze vü sürmeġa çün köñli barıp* “Allık ve sürmeyi arzulayınca ...” (65-1).

köñli sım- (*Gönlü kırılmak*) Kalbi kırılmak: *Körmedük kim köñli sınmay kaldı andağ kim habāb* “(Kimseyi) tıpkı bir su kabarcığı gibi gönlü kırılmadan (kaldığını) görmedik” (43-8).

köñlide yüz fikir (ol-) [*Gönlünde yüz fikir (olmak)*] İçinde farklı farklı düşünceler, fikirler olmak: *Köñlide yüz fikir ü til birle biri izhār imes* “Gönlünde yüz düşünce (var) ve dil ile hiçbirini açığa vurmaz” (229-3).

köñlige koy- / (ara) koyma- (*Gönlüne koymak / gönlünün içine koymamak*) Bir şeyle birisine tesir etmek / etmemek, onu etkilemek / etkilememek: *Leylî andan koydı Mecnûn köñlige raht-ı ġamın* “Leyla, Mecnun’un gönlüne gamlar bıraktı ki...” (326-3). *Koymadı köñli ara ġayr hālın mutlak* “Gönlüne başkasının hayalini bırakmadı asla” (658-II/16).

köñlige kir- (*Gönlüne girmek*) İçine işlemek, tesir etmek; akla, hayale gelmek: *Köñlüme kirgeç ġamıñ* “Gamın, gönlüme girince...” (569-6). *Köñlüme hālın ġayāl kirse* “Gönlüme, beninin hayali girse...” (579-6).

köñli ġalma- (*Gönlü kalmamak*) Gücenmemek, hatırı kırılmamak: *ġalmasun köñlün sinin* “Senin gönlün kalmasın (diye)” (431-4).

köñlini alma- (*Gönlünü almamak*) Vazgeçememek, bir şeyden geçememek: *Min hem ol naħl-i melāħatdın üze alman köñül* “Ben o güzel boylu sevgiliden gönlümü alamam” (371-2).

köñlini arıt- (*Gönlünü arıtmak*) Bir şeyden alakasını, ilgisini kesmek: *Yarumağ ister-iseñ evvel arıt göñlüñi* “Parlamak istersen önce gönlünü (dünyalık vs.den) arıt!” (57-9).

köñlini asra- (*Gönlünü saklamak*) Gönlünü, hatırını hoş tutmak: *Cemāl devride ‘uşşāğ köñlini asra* “Güzellik devrinde (çağında) âşıkların gönlünü sakın (hoş tut) ki...” (520-4).

köñlini boz- / köñli bozıl- (*Gönlünü bozmak*) Kötü duruma düşürmek, huzurunu kaçırmak: *Sürdi köñlümnü bozup hākî tenim üzre semend* “Atını toprak olmuş tenimin üzerine sürdü gönlümü bozup” (97-2). *Bozıldı köñlüm imdi ġam sipāhıdın* “Gönlüm şimdi gam ordusuyla mahvoldu” (345-2).

könlüni çik- (*Gönlünü çekmek*) Cezbetmek, bir şey istemesine, arzulamasına, yapmasına sebep olmak: *Çemengâ gamzede könlümni çikme ey bülbül* “Ey bülbül, gamlı gönlümü çimene çekme!” (300-3).

könlüni hoş tut- (*Gönlünü hoş tutmak*) İcini ferah tutmak, rahat olmak: *...zârlarıñ könlüni tut hoş* “Acı çekenlerin gönlünü hoş tut” (251-2).

könlü iste- (*Gönlü istemek*) Arzulamak, istemek: *Yâr könlü istemiş könlümge sürmek tîğ kim* “Yârin gönlü, gönlüme kılıç vurmak istemiş” (158-4).

könlüni sal (*Gönlünü salmak*) Bir şeyle karşılaşmak, kendisini bir durumun içinde bulmak: *Terk itme gâdr u 'aczğa köñülñi salsa fısk* “Kötülük, gönlünü vefasızlık ve acizliğe düşürse (de) (doğruluğu) terk etme!” (288-6).

könlün iste- (*Gönlünü istemek*) Rızasını almak, isteyip istemediğini sormak: *Her cefâ eylerge köñlüm iste âmâde tap* “Her cefa ettiğinde rızamı iste ve hazır bul!” (68-5).

könlüni sor- (*Gönlünü sormak*) Hâlini, hatırını, keyfini sormak: *Ey yigit hüsniñ zekâtı sor qarlar köñlüni* “Ey genç, güzelliğinin zekâtı olarak yaşlıların hâl hatırını sor!” (80-4).

könlün tındur- (*Gönlünü sakinleştirmek*) Rahatlatmak, ferahlatmak, içine huzur vermek: *Bir körünüp ana köñlün tındur* “Ona bir (defa) görünüp (de) gönlünü rahata erdir!” (147-7).

könlü özge tili özge (*Gönlü başka dili başka*) İçi dışı bir olmamak, düşüncesi farklı söylediği farklı: *Köñlü özgedür tili özge* “Fikri başka dili başkadır” (229-3).

könlü tol- (*Gönlü dolmak*) Üzüntülü, dertli olmak: *Hecridin köñlü tola gelmiş Nevâyî* “Nevâyî, ayrılıktan (ötürü) gönlü kırık (bir hâlde) gelmiş” (355-7).

könlü tutul- (*Gönlü tutulmak*) Bağlanıp kalmak, vazgeçememek: *Zemâne bâğıda köñlüm 'aceb tutulmuş lîk* “Zamane bahçesinde gönlüm acayıp tutulmuş; ama...” (528-8).

könlü uşal- (*Gönlü parçalanmak*) Acı çekmek, acılar içinde kalmak: *Dip imiş köñlü tola şekvem meydin bolmuş âh / Qayda kilgey ol kibi köñlü uşalgandın bu iş* “O gibi acılar içindekinden bu iş nasıl peyda olur? (259-4).

könlü tüş- (*Gönlü düşmek*) Bir şeyden etkilenmek, tesirinde kalmak: *Tüşti fiğangâ köñlüm ol aydın* “O ay gibi güzelden (ötürü) gönlüm figan etti” (594-2). *Hecriñ tünige tüşkeli köñlüm / Tañ yok yitişse kökke fiğāni* “Gönlüm, ayrılığımın gecesine düştü (tutuldu); figanı göğe yükselse (buna) şaşılmaz” (594-3).

könlüne kil- (*Gönlüne gelmek*) Aklına gelmek, hatırlamak, anmak: *Könlüme mundağ katık hâlet kilürni bilmedim* “Bu kadar zor (bir) hâlin geleceğini bilmedim” (402-3).

könlüne koy- (*Gönlüne koymak*) Etkilemek, tesir etmek: *Dime kim könlünge koygum zulm ile dâğ-ı ecel* “Deme ki zulüm ile ecel yarasını gönlüne bırakacağım” (145-6).

könlüne köyükle- (*Gönlüne yanık düşmek*) İçi yanmak, çok üzülmek: *Könlüme tüşti minî asru köyükle* “Çok fazla üzüldüm” (334-5).

könlüne sal- (*Gönlüne salmak*) Hatırlatmak, aklına getirmek: *Nefs gâhî salıban könlüme işret hevesi* “Nefis, bazen bunun kavuşma talihini aklıma getirip...” (64-7).

könlünü al- (*Gönlünü almak*) Gönlünü almak, âşık edip kendisine bağlamak; gönlünü almak, avutmak: *Nevâyîdin aldın köñül cännü hem* “Nevâyî’den gönlünü ve canını aldın!” (31-7). *Bâk imestür özgelerniñ köñlin al* “Korkma, başkalarının (bari) gönlünü al!” (380-4).

könlünü savut- (*Gönlünü soğutmak*) İstenmez, itici bir duruma getirmek, bir şeyden uzak kalmasına neden olmak: *Savugluğ anca kılmışlar ki köñlümni savutmuşlar* “O kadar soğuk hareketlerde bulunmuşlar ki gönlümü soğutmuşlar” (136-9).

köñül aldur- (*Göñül aldirmek*) Göñül kaptırmak, âşık olmak: *Her kişi ol yüzge köz aldurdı köñlin aldurur* “Her kim o yüze bakarsa gönlünü kaptırır” (144-2).

köñül bağla- (*Göñül bağlanmak*) Âşık olmak, göñül vermek: *Zülfüne mecnun köñül bağlandı* “Deli göñül saçına bağlandı” (54-3).

köñül bir- (*Göñül vermek*) Göñül vermek, sevmek, âşık olmak: *Kaçan kim mest-i lâ-ya kıl çıkar veh kim aña birmen / Köñülni ihtiyârım birle ol bi-ihtiyâr iltür* “Ne zaman ki akılsız sarhoş (ortaya) çıkar eyvah ki (ben) ona isteyerek göñül vermem; (ama) o gayriihtiyari (gönlümü) alır” (182-2).

köñül birme- (*Göñül vermemek*) Gönlünü kaptırmamak, sevmemek: *Köñülü birmege-sin dil-rübâ yigitlerge* “Göñül alan gençlere göñül vermeyeceksin!” (28-4).

köñüldin çıkma- (*Göñülden çıkmamak*) Hep hatırlamak, aklından çıkarmamak: *Ni köñüldin bir zemân çıktın ni közdin bir zemân* “Ne göñülden ne gözden bir an (olsun) çıktın!” (443-1).

köñüldin kiter- (*Göñülden gidermek*) Aklından, fikrinden çıkarmak: *Gayr nakşını köñüldin kiterip* “Şarap ile başka şeyleri göñülden çıkarıp...” (65-7).

köñülge tüş- (*Gönle düşmek*) Akla düşmek, hatırlanmak, yâd edilmek: *Çü köydi gayr hayâli köñülge tüşti hatıñ* “Başkalarının hayali yanınca (yüzündeki) ayva tüylerin aklıma düştü” (529-5).

köñül il- (*Gönül almak*) Gönلünü almak, kendisinden geçirmek: *Muķāmır-veş harîfi köñlüm ilmiş* “Mesleği kumarbaz(lıkmış) gibi gönلümü almış” (255-5).

köñül ilt- (*Gönül götürmek*) Gönül almak, kendisine bağlamak, âşık etmek: *Köñülni ihtiyārım birle ol bi-ihtiyār iltür* “O, gayriihtiyari (gönلümü) götürür (alır)” (182-2).

köñül koy- (*Gönül koymak*) Gönül vermek, gönلünü kaptırmak, bir şeye veya kimseye bağlanmak: *Köñül koyma aña kim bâkî irmes* “Baki olmayana gönül verme!” (567-I/10).

köñül köy- (*Gönül yanmak*) Acı, ıstırap çekmek, içi yanmak: *Köydi köñül ki qalması eşkde kanıdın eşer* “Yandı gönül ki gözyaşında, kanından eser kalmadı” (176-1).

köñül sal- (*Gönül salmak*) Gönül düşürmek, sevmesini, birisine bağlanmasını sağlamak, sevmek: *Hem köziüm tartar hem ol mizân ile köñlüm salur* “O, terazi ile hem gözümü (aşağı) çeker hem gönلümü düşürür (âşık eder)!” (137-1).

köñül titre- (*Gönül titremek*) Çok korkmak; heyecanlanmak: *Bes dururol aynı körgendin köñül titrer* “O ay gibi güzeli gördükten sonra gönül titrer!” (120-7).

köñül üz- (*Gönül kırmak*) Vazgeçmek, el çekmek, bir şeyden kopabilmek, uzaklaşmak *Kim birev saldı köz üzmek köñül düşvâr imiş* “Birisi (onlara) bakarsa vazgeçmek zormuş!” (268-7).

otluk köñül (*Ateşli gönül*) Yanık, acılı kalp: *Ey Nevâyî tökme otluk köñlüh üzre eşk kim / “Ey Nevâyî, yanık gönلünün üzerine gözyaşı dökme!”* (299-5).

pāk köñül (*Pak gönül*) Temiz, saf yürek, kalp: *Ni bâk pāk köñül sarı çarh salsa* “Felek, saf gönle gam verse (bundan gönle) ne korku (gelir ki)?” (261-6).

teng dil (*Dar gönül*) Sıkıntılı, kasvetli, içi sıkıntılı, yüreği dar: *Niçe ışık ara bar isem teng dil* “Aşkta ne kadar sıkıntılı olsam (da)...” (292-2).

tilbe köñül (*Deli gönül*) Sözden anlamaz, âşık, kendinden geçmiş gönül: *Anıñ dik tilbe köñlüm ol perîniñ küyige yüzlenmiş* “Deli gönül, o peri gibi güzel yârin mahallesine gitmek için yüzünü öyle bir (oraya) döndürmüş (gitmeğe niyetlenmiş) ki...” (226-6).

timür köñüllük (*Demir gönüllük*) Katı, taş gönüllü, zalim, merhametsiz: *Timür köñüllük ulus kırmağığa sühāndur* (35-2).

1.4. Bel Kısımında Bulunan Organlar

1.4.1. Bil “bel”

bil bağla- (*Bel bağlamak*) Bir şeye ya da kimseye güvenmek, dayanmak; birisinin hizmetine girmek, emri altında çalışmak: *Ol büt-i zerrîn meger işkda tā bil bağladım* “Meğer o altın puta (sevgiliye) bel bağladığımdan...” (149-2); *Deyr pîri hidmetiğa bağla bil* “Meyhane pirinin hizmetine gir” (236-7).

1.5. Vücutun Üst Uzantı Organları

Bu organ adlarıyla kurulan deyim sayısı 10’dur. *El* kelimesi bunlar arasında 7 defa kullanımıyla öne çıkmaktadır.

1.5.1. Avuç “avuç”

bir avuç (*Bir avuç*) Bir avuç dolusu kadar; az sayıda, miktarda: *Bir avuç su tapmayın ölseñ kirek çün teşne-leb* “Dudağı kurumuşçasına bir avuç su bulmadan ölmeli ki...” (69-2).

1.5.2. Barmağ “parmak”

barmağ çık- (*Parmak çekmek*) Korkutma ya da zarar amaçlı parmağını uzatmak: *Çiker anıñ közi kaşdığa barmağ* “Onun gözüne kastetmek için parmağını uzatır” (657-III/28).

1.5.3. İl “el”

il bir- (*El vermek*) İmkân sağlamak, yardımda bulunmak: *Mundağ ikbāl ilig birse ni taqşîr iteyin* “Böyle (bir) ikbal imkânı sağlarsa nasıl kusur edeyim?” (488-7).

ilge sür- (*Ele sürmek*) Eline almak, elinde tutmak: *Nevâyî nazm ara tîğ-ı zebānün ilge sürdi kim* “Nevâyî, şiirde dil kılıcını eline aldı ki...” (585-9).

ilgige tüş- (*Eline düşmek*) Rast gelmek, tesadüf etmek, (fırsat vs.) yakalamak, şans doğmak, eline düşmek, yakalamak: *Birev kim ilgige tüşse kuruğ nān bādeğa banmaz* “Birisi meyhane sokağında köleler yolundan hariçtedir” (226-9). *İtleriñ sınğan sifāli tüşkeç ilgimge* “Köpeklerinin kıldığı testisi elime düşerse...” (631-5).

ilgini yığ- (*Elini çekmek*) El çekmek, vazgeçmek, ilgisini kesmek: *Nabz tutmağ meyli kılma ey tabîb ilgiğini yığ* “Ey tabip nabzımı tutmaya meyletme vazgeç!” (302-7).

ilgindin salma- (*Elden salmamak*) Elden bırakmamak, sürekli beraberinde, yanında bulundurmamak, vazgeçmemek: *İlgindin salma bir dem devr ayağın* “Kadehini elinden bırakma (sürekli şarap iç)” (62-8).

ilig sun- (*El sunmak*) El uzatmak, bir şey yapmak üzere niyetlenip harekete geçmek: *Harif bolmasa zinhâr meyğa sunma ilig* “Arkadaş olmazsa kesinlikle şaraba el uzatma!” (205-6).

il yu- (*El yıkamak*) Vazgeçmek, bir şeyden geçmek: *Nevâyî imdi özüñdin ilig yu kim ölgüñ / Ki zâhir eyledi şakk-ı kıyâmet ol kamet* “Ey Nevâyî, şimdi kendinden vazgeç ki öleceksin; zira o kamet (sevgili), kıyametin ortaya çıktığını belli etti” (84-7).

1.5.4. Køl “el”

kølğa tüş- (*Koluna düşmek*) Eline düşmek, yakasını kaptırmak: *Ger gazab vakti kølğa tüştüm* “Eğer kızgınlık anında eline düşersem...” (468-5).

køl sun- (*Kol uzatmak*) El uzatmak, bir şey almak üzere niyetlenip elini uzatmak: *Köp altun kümiş sarı køl sunmağıl* “Çok altın ve gümüşe el uzatma!” (665).

1.6. Vücutun Alt Uzantı Organları

1.6.1. Ayağ / kadem / mağdem “ayak”

Bu organ adıyla kurulan deyim sayısı 9’dur.

ayağığa baş koy- (*Ayağına baş koymak*) Ayaklarına kapanmak, fazla saygı vs.den ötürü önünde secdeye eğilmek: *Ayağığa çü melâ’ik başın koya almaş* “(Sevgilinin) ayağına melekler baş koyamaz!” (242-7).

ayağın öp- (*Ayağını öpmek*) Hürmeten ayağına kapanmak: *Va’de-i vaşl itip didi tüşte ayağın öpmüşem* “Kavuşma vadedip dedi (ki) düşte ayağını öpmüşüm!” (10-9).

ayağ koy- (*Ayak koymak*) Adım atmak, ayak basmak: *Kim kadem özin süpürmey köz bilen koymağ ayak* “Ki göz ile (yolu) süpürmeden yola çıkmadım!” (312-1).

ayağ tart- (*Ayak çekmek*) İnat etmek, söz dinlememek: *Kim gedâyındur baş indürmes dağı tartar ayağ* “Kim (ki) senin kölendir baş eğmez ve inat eder!” (93-2).

ka-dem çik- (*Ayak çekmek*) Ayak sürümek, gitmek, bir yerden ayrılmak: *Kim ka-dem çikmek imes mümkün hat-ı pergâridin* “...Ki pergelin çizgisinden ayrılmak (dışarı çıkmak) mümkün değil” (467-5).

ka-dem koy- (*Ayak koymak*) Adım atmak, ayak basmak: *Burun ka-dem bu mekândın çü lâ-mekân koyduñ* “İlkin, adımı mekânsızlığa attığın için...” (6-2).

ka-dem koyma- (*Ayak koymamak*) Adım atmamak, bir yere girmemek: *Ka-dem koyma edebsiz bu hazân körgeñ çemen içre* “Bu hazana uğramış çimen içine edepsiz adım atma” (297-8).

ka-dem tiggür- (*Ayak ulaştırmak, değıdirmek*) Bir yere ulaşmak, gitmek, varmak: *İsteseñ ol muğ-beçe başıñğa tiggürgey ka-dem* “Meyhaneci çırağıının, baş ucuna gelmesini istersen...” (372-6).

ka-dem ur- (*Kadem vurmak*) Adım atmak, ayak basmak, başlamak: *Her niçe bu yol mahûf olsa ka-dem ur lâ-tehef* “Bu yol her ne kadar korku dolu olsa da korkusuzca (bu yola) gir!” (305-6).

Sonuç

Ali Şir Nevâyî'nin *Nevâdirü'ş-Şebâb* (Gençliğin Nadireleri) adlı divanında organ adlarıyla kurulan deyimlerin ele alındığı bu çalışma neticesinde, 22 farklı organ adıyla kurulmuş toplam 234 deyim tespit edilmiştir. Bu deyimlerden özellikle *ağız* “ağız” kelimesiyle kurulan 13, *yüz / çihre / rû* “yüz, yanak” kelimeleriyle kurulan 19, *köñül* “gönül” kelimesiyle kurulan 55, *köz* “göz” kelimesiyle kurulan 44 deyim sayısal fazlalıklarıyla dikkat çekicidir.

Bu organ adları, başına gelerek oluşturduğu deyimde çeşitli kavramların karşılanmasında etkili olmuştur; bunlar arasında özellikle *köñül* “gönül, yürek, kalp” organ adı, karşıladığı kavramların çeşitliliğiyle öne çıkmaktadır. Eserde geçen organ adlarıyla kurulan deyimlerin kullanım sayıları ve karşıladıkları kavramlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Organ Adlarıyla Kurulan Deyimlerin Kullanım Sayıları ve Karşıladıkları Kavramlar

| Deyimi Oluşturan Organ Adı | Deyimin Kullanım Sayısı | Karşılanan Kavram |
|-----------------------------|-------------------------|---|
| <i>ağız</i> (ağız, dil) | 13 | Konuşma, susma, söz söyleme, yeme içme, hastalık, dile düşme, ölüm. |
| <i>ayağ / ka-dem</i> (ayak, | 9 | Gitme, gidiş, saygı, |

| adım) | | secde etme, adım atma, an, zaman, ulaşma, imkân, tesadüf. |
|---|----|---|
| <i>bağır</i> (bağır, yürek, gönül, kalp) | 4 | Acı, zulüm, merhametsizlik. |
| <i>baş</i> (baş, kafa, saç, akıl) | 47 | Hatırlama, vazgeçme / vazgeçmeme, ortaya çıkma, önderlik, birliktelik, ölüm, tesadüf etme, yüzleşme, acı, dert, feda etme, mahcubiyet, değer, bela, secde etme, saygı, bütünlük, belirsizlik, önde olma, ölüm, rastlama, perişanlık, yalnızlık, musibet. |
| <i>bil</i> (bel, sırt) | 1 | Güven, hizmet etme. |
| <i>boyun</i> (boyun) | 4 | Teslimiyet, rıza gösterme, reddetme. |
| <i>burun</i> (burun) | 1 | Yaklaşma. |
| <i>iç</i> (yürek, kalp, gönül) | 3 | Acı, dert, keder, hüzn. |
| <i>il</i> (el) | 7 | Vazgeçme, imkân, niyetlenme, rastlantı, şans, tesadüf etme. |
| <i>kaş</i> (kaş) | 2 | Yüz ifadesi. |
| <i>kol</i> (kol) | 2 | Eline düşme, niyetlenme. |
| <i>kögüs</i> (gögüs, yürek, kalp) | 1 | Acı, dert, keder. |
| <i>köñül</i> (gönül, yürek, kalp) | 55 | Merhamet, acı, kararsızlık, akıl, sıkıntı, hakimiyet, kontrol etme, aşk, sevgi, tesir etme, gücenme, cezbetme, arzulama, hatırlatma, unutma, bitkinlik, azgınlık, istek, rahatlık, huzur, rıza, etkileme, heves, saflık, kasvet. |
| <i>köz</i> (göz) | 44 | Acelecilik, niyetlenme, ilgi, ilgisizlik, alaka, |

| | | |
|--------------------------------------|----|---|
| | | uyku, beddua, ağlama, bakış, dert, sıkıntı, hayal etme, beklenti, umut, önemsememe, görüş, haberdar olma, kararlılık, çabukluk. |
| <i>ķulađ</i> (kulak) | 5 | Konuşma, bilgi, duyma, rahatsızlık, ibret alma. |
| <i>leb</i> (dudak) | 2 | şaşkınlık, öfke. |
| <i>saķal</i> (sakal) | 2 | Alay etme, yaş, pişmanlık. |
| <i>til</i> (dil) | 9 | Konuşma, söz söyleme, ifade etme, susma. |
| <i>tiş</i> (diş) | 2 | Isırma, dişleme. |
| <i>yüz / çihre / rü</i> (yüz, yanak) | 19 | İlgilenme, vazgeçme, secde etme, saygı, suçü gizleme, utanç, karşılaşma, görüşme, acı, dert, hastalık, niyetlenme, yalvarma, yön, belli olma. |

Araştırmanın Etik Yönü

Yapılan çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirini gerçekteştirilmemiştir. Araştırma, etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasındadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2011). *Türkçenin gücü* (14. Baskı). Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (2017). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 1-2* (1. Baskı). İnkılap Yayınları.
- Atmaca, E. (2009). Kazak Türkçesinde “göz” organ ismiyle kurulmuş deyimlerin yapı ve anlam özellikleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9(2), 19-35.
- Aosıman, M. (2020). Yeni Uygur Türkçesindeki organ adlarıyla kurulmuş deyimler. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2(16), 15-41.
- Coşar, A. M. (2008). Bir adlandırma ögesi olarak organ adları. *Turkish Studies*, 3(4), 1049-1079.
- Eraslan, K., & Tokmak, N. (2015). *Mecâlisü'n-Nefâyis (giriş – metin – çeviri – notlar)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eratalay, S. Ö. (2020). *Terceme-i Meâricü'n-Nübüvve*'de organ adlarıyla kurulmuş deyimler. *Atasözleri ve deyimler üzerine incelemeler* (Ed. M. Akkuş) (1. Baskı), içinde (83-10). Akçağ Yayınları.
- Görmüş, Y. (2021). “Organ adları” üzerine yapılan çalışmalar hakkında bir kaynakça denemesi. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 9(27), 285-301.
- Gümüştam, E. (2005). Kıbrıs ağızlarında organ adlarıyla kurulan deyimler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (27), 249-295.
- İlhan, N. (2007). Atasözleri ve deyimlerimizde beden kelimeleri ve kavram alanları. *Türk Dili*, 671, 761-769.
- Karaörs, M. (2016). *Nevâdirü's-Şebâb*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, Ö. (1996). *Fevâ'idü'l-Kiber*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kurt, B. (2017). Yazıtlardan günümüze organ adları ve bunların Türkiye Türkçesi ağızlarına yansımaları. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 48-61.
- Kut, G. (2003). *Ġarā'ibü's-Şıġar*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, Ş., & Şadiyeva, G. (2023). Somatik deyimler. *Bilig*, 24, 135-157.
- Öztürk, H. (2013). Deyimler bağlamında bazı organ adlarının toplum değerleriyle ilişkisi. *Electronic Turkish Studies*, 8(9), 2129-2143.
- Parlatır, İ. (2010). *Deyimler*. Yargı Yayınevi.
- Parlakınar, M. (2023). Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev* adlı mesnevisinde Türkçe organ adları ile kurulmuş deyimler. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 174-206.
- Şahin, H. (2004). *Türkçede organ isimleriyle kurulmuş deyimler*. Uludağ Üniversitesi Yayınları.

Tokay, Y. (2018). *Hüsrev ü Şîrîn*'de organ adlarıyla kurulmuş deyimler. *International Journal Of Language Academy*, 304(30), 304-329.

An Analysis on Idioms Formed with Organ Names in Alî Şîr Nevâyî's Nevâdirü's-Şebâb

Extended Summary

Chagatai Turkish constitutes the second period of the North-East group of Turkish. Harezmi Turkish, which was the period before Chagatai Turkish, was a written language formed after Karakhanid Turkish and it represented the transition period between these two languages. Researchers generally consider the foundation period of Chagatai Turkish as the period before 1465 when Alî Şîr Nevâyî wrote his first work. The period of Chagatai Turkish before Nevâyî is known as the Pre-Classical Period.

Born in 1441 in Herat and died in 1501 in the same place, Alî Şîr Nevâyî established a close friendship with Hüseyin Baykara, one of the rulers and literary figures of the period, from an early age, and Chagatai Turkish has now entered the period called the Classical Period. Nevâyî has a very important place not only for Chagatai Turkish but also for the whole Turkish literature. Nevâyî's nearly 30 works and translations of some of these works into different languages show his literary productivity and fame.

In a period when Persian prevailed as the official language and this literature reached its climax with Mevlânâ Jâmî, when intellectuals considered it a privilege and a virtue to write in Persian, his defence of Turkish as a language superior to Persian in many aspects, his defence of the thesis that a high literature can be created with Turkish and his proving this with his works, his guiding and guiding the young poets who came after him, are justified reasons for Nevâyî to have a prominent place in our literary life and culture.

Many studies have been carried out on Nevâyî's works so far. These studies have been published as books, articles and papers or in various other forms. In this study, the idioms formed with the names of organs in Nevâyî's second divan, *Nevâdirü's-Şebâb* (Rarities of Youth), are discussed and analysed. In this divan, Nevâyî expressed his feelings and thoughts belonging to the youth period between the ages of 20-35, his love of horses inspired by the times he spent in the plains and steppes, various sports activities and games, the values and various feelings specific only to the youth period with his conversations with young people, and the oddities of this period in this divan.

Idioms are expressions that are generally more or less stripped of their literal meanings and add vitality, beauty and colour to the expression. In idioms, there is a moulding adopted by the society. Idiom is not only a form of expression; it is also a remarkable form of expression in terms of reflecting the culture, history and common language taste of a society. Organ names, which are accepted as the basic vocabulary of the language, are also used to concretise abstract concepts that are difficult to explain by likening them to objects in nature, in addition to their original meanings. Organ names, which are a part of the human body, are generally used with figurative and sometimes literal meanings in both proverbs and idioms. Idioms are formed to produce new concepts from the movements made by making use of organ names.

Organ names have such an indispensable importance in idiom formation that linguistics studies that emphasise idioms formed with organ names and examine them in a grammatical context are called somatic idioms. The names of organs in the human body, which have been used since the early periods of Turkish, have an important place in the construction of idioms. Especially the words head, eye, mouth, tongue, eyebrow, hand, foot, ear, heart, heart constitute the main elements that express what is intended to be expressed in such idioms.

Nevâyî's work in question is quite remarkable in terms of idioms formed with organ names. In this study, all idioms in this work were identified; however, only those formed with the names of organs were included.

As a result, a total of 234 idioms with 22 different organ names were identified in *Nawâdirü'ş-Şebâb* (Rarities of Youth). Among these idioms, especially 13 idioms formed with the word *ağız* "mouth", 19 idioms formed with the word *yüz / çihre / rû* "face, cheek", 55 idioms formed with the word *köñül* "heart", 44 idioms formed with the word *köz* "eye" are remarkable with their numerical excess.

The number of idioms formed with the organ names in the work and the concepts they meet are shown in the table.



THE PROBLEM OF NATIONAL IDENTITY IN MARTİN MCDONAGH'S
THE BEAUTY QUEEN OF LEENANE

Martin Mcdonagh'in *Leenane*'in *Güzellik Kraliçesi* Oyununda Millî Kimlik Sorunu

Meryem Senem BAŞCI

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
mssarikaya@windowslive.com



<https://orcid.org/0000-0002-7893-0510>

Arpine MIZIKYAN

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana
Bilim Dalı




arpi_mizikyan@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-2579-3807>

Cite As/Atıf: Başcı, M., & Mızıkyan, A. (2024). The problem of national identity in Martin
McDonagh's *The Beauty Queen of Leenane*. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 80-94.

<https://doi.org/10.31463/aicusbed.13444619>

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

| | |
|--|---|
| Makale Türü- <i>Article Type</i> : | Araştırma Makalesi- <i>Research Article</i> |
| Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> : | 18.08.2023 |
| Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> : | 09.12.2023 |
| Sorumlu Yazar- <i>Corresponding Author</i> : | Meryem Senem BAŞCI |
| Sayfa- <i>Pages</i> : | 80-94 |
| Doi Numarası- <i>Doi Number</i> : |  https://doi.org/10.31463/aicusbed.13444619 |



<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

✓ iThenticate



THE PROBLEM OF NATIONAL IDENTITY IN MARTIN MCDONAGH'S *THE BEAUTY QUEEN OF LEENANE*

Martin Mcdonagh'in Leenane'in Güzellik Kraliçesi Oyununda Millî Kimlik Sorunu

Meryem Senem BAŞCI
Arpine MIZIKYAN

Abstract

The end of the nineteenth century was a turning point for Irish theatre with the establishment of the Irish Literary Theatre as playwrights attempted to write national plays disengaging from the British theatre. This period is known as the Celtic Revival, a period of building a national identity both by political and cultural action, during which the playwrights contributed to the rejuvenation of the old Irish myths and traditions. However, at the end of the twentieth century when Ireland became a multicultural country with multiple identities, and opened to the outer world politically and economically, the Irish theatre, too, started to change its outlook by problematizing the nationalistic elements of Irishness instead of glorifying the national and cultural values. The Irish playwright, Martin McDonagh has also maintained a pluralist approach challenging the traditional and national elements in his plays. Instead of adhering to a national identity, McDonagh believes in cultural pluralism to adapt to the new century. McDonagh's pluralist approach will be discussed with Deleuze and Guattari's concept of 'nomadic identity' and 'rhizome'. Thus, this paper aims to analyze how McDonagh problematizes the national identity in *The Beauty Queen of Leenane* by portraying characters, who are incarcerated by meaningless national values and norms.

Key Words: Irish theatre, national identity, Martin Mcdonagh, *The Beauty Queen of Leenane*, nomadic identity

Öz

İrlanda Edebî Tiyatrosunun kurulması ve oyun yazarlarının İngiliz tiyatrosu etkisinden kurtularak millî oyunlar yazmaya başlamasından dolayı on dokuzuncu yüzyılın sonu İrlanda tiyatrosu için bir dönüm noktasıdır. Kültürel ve siyasal faaliyetlerle millî bir kimliğin oluşturulduğu Kelt Uyanışı olarak da bilinen bu dönemde oyun yazarları eski İrlanda mit ve geleneklerinin canlandırılmasına katkı sağlamışlardır. Ancak, yirminci yüzyılın sonlarında İrlanda'nın çok kültürlü bir ülke olması, siyasi ve ekonomik olarak dış dünyaya açılması ile İrlanda tiyatrosu da perspektifini değiştirmiş, millî ve kültürel değerleri yüceltmek yerine milliyetçi İrlanda unsurlarını sorgulamaya başlamıştır. İrlandalı oyun yazarı Martin McDonagh da çoğulcu bir yaklaşım edinerek oyunlarında geleneksel ve millî unsurlara meydan okur. McDonagh yeni yüzyıla uyum sağlayabilmek için, millî bir kimliğe bağlı kalmak yerine kültürel çoğulculuğa inanır. McDonagh'ın çoğulcu yaklaşımı Deleuze ve Guattari'nin 'göçebe kimlik' ve 'köksap' kavramları ile alınacaktır. Bu sebeple

bu makale, McDonagh'ın *Leenane'in Güzellik Kraliçesi* oyununda anlamsız millî değerler ve normlar yüzünden hapsolmuş karakterler tasvir ederek millî kimliği nasıl sorunsallaştırdığını incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İrlanda tiyatrosu, millî kimlik, Martin McDonagh, *Leenane'in Güzellik Kraliçesi*, göçebe kimlik

Introduction

In *the Beauty Queen of Leenane*, which is the first play of *The Leenane Trilogy* consisting of *the Beauty Queen of Leenane* (1996), *A Skull in Connemara* (1997), and *The Lonesome West* (1997), Martin McDonagh turns the Irish nation's values upside down in order to reveal that they are no longer important to construct a national identity in the twenty first century. The national values of Ireland are not at the core of people's lives, and they cannot go beyond just being hollow symbols in their lives. In *The Beauty Queen of Leenane*, it is blindingly obvious that Martin McDonagh attacks nostalgia by reversing the ideals and institutions like religion and family, which actually entrap and limit individuals. The reason behind his rejection of nostalgia is to emphasize the fact that a country should break with its national myths to adapt to the twenty-first century:

A country... can only prepare for the twenty-first century by breaking with the cultural myths of its past. To do so, it is not enough to shrug off the whimsy of nostalgia; you have to pummel the past. As surely as Mick Dowd pulverizes the bones to skitter in *A Skull in Connemara*, McDonagh attacks the cultural images of a quaint 'old country' (Sierz, 2001, p.225).

Instead of adhering to a national identity, McDonagh believes in cultural pluralism to adapt to the new century. As an Irishman who grew up in London, he adopts a multicultural identity. Because of his upbringing in the two countries, he himself does not feel like having any settled national identity:

I always felt somewhere kind of in-between ... I felt half-and-half and neither, which is good...I'm not into any kind of definition, politically, socially, religiously. It is not that I don't think about those things, but I've come to a place where the ambiguities are more interesting than choosing a strict path and following it (O'Toole, 1997, para. 17).

McDonagh's statement about identity, as noted above, coincides with Gilles Deleuze and Félix Guattari's concept of nomadic identity. Inspired by the literal meaning of nomad; that is, "a member of a group of people who move from one place to another rather than living in one place

all of the time” (Cambridge Dictionary), Deleuze and Guattari created the philosophical term of nomad to refer to people, who choose to be rootless like a ‘rhizome’, a plant stem which has a horizontal network without a centre or root as opposed to a trunk or tree, which has a centre and a body. Deleuze and Guattari thus use the metaphor of the horizontal ‘rhizome’ to describe non-hierarchy and rootlessness without social ties. By creating the concept of the ‘rhizome’ that stands for a pluralistic and heterogeneous society, Deleuze and Guattari deconstruct the superiority of the hierarchical and phallogocentric Western civilization (Deleuze and Guattari, 1987, p.21).

In this sense, McDonagh’s thought on identity, which he describes as ‘in-betweenness’ corresponds to the concept of the ‘rhizome’ and ‘nomadic identity’. He rejects national identity, which resists changes and does not tolerate plurality. Thus, in *The Beauty Queen of Leenane*, McDonagh presents the problematic national identity by portraying characters, who are incarcerated by national values and norms.

The Beauty Queen of Leenane is set in Leenane, a small town of Connemara, which is located in the west of Ireland. The play not only represents the isolated peasant life, but also portrays the characters, who are struggling to adjust to the global world through media and the immigrants who left the town for England and America. Thus, McDonagh implicates that it is not possible to get stuck into the past anymore, but the Irish nation must adapt itself to the global world. In *The Beauty Queen of Leenane*, he depicts a life full of meaningless cultural values that suffocate and repress the individuals.

In this paper, it will be argued how McDonagh subverts national identity deconstructing the beauty of landscape, religion and family, which are the national values of Irish identity.

Irish National Theatre

Before analyzing McDonagh’s impact on Irish theatre, it is worth alluding to the history of Irish nationalism and Irish national theatre. The nineteenth century was a turning point for Irish theatre. Until this century, there was not a distinctive theatre of the country, but it was under the effect of British theatre. At the end of the nineteenth century, however, with the establishment of the Irish Literary Theatre, playwrights attempted to create national plays. Irish Literary Theatre was turned into the Abbey Theatre, which was founded by W. B. Yeats, Lady Augusta Gregory, John M. Synge, and Sean O’Casey in 1904. This period is known as the Celtic Revival

during which the playwrights contributed to the rejuvenation of the old Irish myths and traditions. It was a period of building a national identity both by political and cultural action (Leerssen, 2004, p.47-60). The playwrights of the Abbey Theatre appreciated and praised the peasant life and the beautiful landscape of Ireland idealizing and romanticizing the rural life. However, there were some different approaches to the portrayal of the peasantry. While Yeats portrayed more idealized and spiritual peasant life, Synge, on the other hand, depicted a much more realistic rural life. In his play *The Playboy of the Western World*, he portrays peasants in a harsh way depicting them as rude people even murderers. In addition to the representation of the rural life, Synge assumed a realistic approach recreating the Irish myths. While reinterpreting the tragic Irish love story of Deirdre and Naoise in his play *Deirdre of Sorrows*, he brought them back them as real human beings giving them free will and making them individuals with feelings (Lončar-Vujnović and Andrejevic, 2013, p.187-188).

Fintan O'Toole, a drama critic, explains how the nationalistic movement in Ireland started in the nineteenth century as follows:

It followed the nationalism developed largely in early-19th-century Germany, the idea that the "people" was a single unit defined by its cultural and linguistic distinctiveness and entitled to its God-given "natural" territory. It also followed the common habit of defining itself by what it was not – in the case of Irish nationalism, not English (2018, para.14).

However, at the end of the twentieth century, nationalism ended in Ireland because it became a multicultural country with multiple identities and opened to the outer world politically and economically. Also, the Catholic Church, which has always been associated with Irish identity, began to lose its power over the country. Hence the values, which constituted the nineteenth century Ireland, came to an end (O'Toole, 2018, para.2-5).

Moreover, at the end of the twentieth century, the Irish theatre started to change its outlook by problematizing the nationalistic elements of Irishness instead of glorifying the national and cultural values. With the rise of postmodernism, the world has assumed a multicultural approach giving voice to all individuals instead of supporting a sense of unity in society. As such, the Irish playwrights have also maintained a pluralist approach challenging the traditional elements.

Martin McDonagh challenges traditional and national elements by using *in-yer-face* theatre tactics such as shocking and disturbing the audience with violence and aggressive language. *In-yer-face* theatre emerged at the end of twentieth century to depict the dark side of the world and to portray the traumatized individual of the age because of horrible events and wars of the century. Sarah Kane, Martin McDonagh, Philip Ridley and Mark Ravenhill are the key playwrights of *in-yer-face*. Alex Sierz, a theatre scholar, defines this movement as,

The widest definition of *in-yer-face* theatre is any drama that takes the audience by the scruff of the neck and shakes it until it gets the message. It is a theatre of sensation: it jolts both actors and spectators out of conventional responses, touching nerves and provoking alarm. Often such drama employs shock tactics, or is shocking because it is new in tone or structure, or because it is bolder or more experimental than what audiences are used to. Questioning moral norms, it affronts the ruling ideas of what can or should be shown on stage; it also taps into more primitive feelings, smashing taboos, mentioning the forbidden, creating discomfort. Crucially, it tells us more about who we really are. Unlike the type of the theatre that allows us to sit back and contemplate what we see in detachment, the best *in-yer-face* theatre takes us on an emotional journey, getting under our skin. In other words, it is experiential, not speculative (Sierz, 2001, p.4).

McDonagh, as an important representative of *in-yer-face* theatre questions norms by using the elements of this theatre movement. He mixes traditional and modern features to confuse the audience. At first, the audience encounters a traditional setting, but it turns out to be a disturbing play portraying the traumatized lonely individual. The *in-yer-face* elements in the play will be analyzed in the next section through examples from the text.

The Beauty Queen of Leenane

In his *Leenane Trilogy*, McDonagh subverts the foundational elements of Irish nation, such as religion, family, and peasantry life. In this sense, the setting of *The Leenane Trilogy* should be brought into the foreground. It is set in Leenane, Connemara, located in the west of Galway. The west coast of Ireland was important for the nationalist playwrights of the nineteenth century because it was a place belonging only to Irish nation, the

Gaelic speaking people with old-fashioned lifestyles. Thus, it was a place for them to escape from the Anglicized east part. To put differently, “[i]n this way, an idealized west was created by cultural nationalism: as the preserver of the Gaelic language and culture, the west represents the Irish national identity, characterized by a timelessly noble peasantry and an idyllic country” (He, 2014, p.1). Hence, the playwrights of the Abbey Theatre, especially Yeats, visited the west coast and presented the vast landscape in a romanticized way. Synge also travelled to the Aran Islands and learnt the Gaelic language there. Synge “clearly idealized the islanders' lives as simple, integrated, and pristine, contrasting sharply with the vulgar life in mainland cities and towns” (He, 2014, p. 2).

On the other hand, Martin McDonagh does not romanticize the beauty of the west coast, but he dismantles the beauty of the landscape representing it in a gloomy way. He does not illustrate the national importance of the scenery or commend the Irishness of it. On the contrary, he creates a landscape, which is dark, rainy, and grotesque that is reflective of the characters' depressing and dull life. In the beginning of *The Beauty Queen of Leenane*, McDonagh presents the tedious and gloomy climate of the town:

Mag. Wet, Maureen?

Maureen. Of Course wet (p.5).

It is obvious from the dialogue that it is always rainy and dark affecting the psychology of the people badly. Later, when Ray comes to invite Maureen and Mag to the party at their house, he and Mag talk about the muddy hill, which makes their walks around the town harder:

Ray. Well, I am not wading through all that skitter just to tell her.

I've done enough wading. Coming up that oul hill.

Mag. It's a big oul hill.

Ray. It is a big oul hill.

Mag. Steep.

Ray. Steep is right and if not steep then muddy.

Mag. Muddy and rocky (p.13).

As it is clearly seen the landscape is not peaceful, serene, or soothing. Conversely, it is a land with harsh conditions that give their lives trouble. The weather reflects the suffocating atmosphere of the characters' family life:

The gloomy and dark atmosphere of the nature outside the house is emblematic of the Folan house that incarcerates both the body and the mind of the characters. Nature in the West of Ireland with its

beauty and order was the main source of setting in traditional Irish Theatre. Nevertheless, it is portrayed as dull and gloomy with its steep muddy slopes and heavy rains in the play (Mızıkyan, 2019, p.115)¹.

McDonagh presents the land with all its difficulties in a realistic way instead of portraying an idyllic landscape like the nineteenth century playwrights.

In the play, the audience encounters a traditional setting at the very first sight. It can misdirect the audience to the idea that this is a traditional play that could belong to the Abbey Theatre. The very first sentence of the play can take us back to the beginning of the 1900s: “The living room/ kitchen of a rural cottage in the west of Ireland” (p.5). There is a crucifix hanging on the wall, farm tools, and a rocking chair that are the typical objects of peasantry symbolizing the rural life in traditional Irish plays. However, McDonagh confuses the audience by placing some modern objects, such as a television, radio, and some photos of Kennedys’ into the setting. Thus, Leenane is not an isolated and unspoiled Irish place of the west coast anymore, but it is now a part of globalized world. Media has an important place in the play because it is a way of connecting Leenane to the outside world. There are many references to Australian soap operas such as “The Sullivans” and “Sons and Daughters.” Ray says, “Everything is Australian nowadays” (p.13). Then, he states that he likes “Sons and Daughters” because “everybody is always killing each other and a lot of the girls do have swimsuits” (p.42). This statement proves people’s inclination to violence in this society. Violent television programs give pleasure to people. Moreover, as the town does not provide Roy with any sense of enjoyment and meaning, the television occupies a great part of his life because there is nothing to do in Leenane for him.

McDonagh delineates his purpose of creating an unorthodox play through a mixture of old and new, global, and traditional. The picture of John and Robert Kennedy refers to Ireland’s being an emigrant country as Kennedys are the Irish descendant presidents of the USA; they were also assassinated. In a similar vein, it may also be a foreshadowing for the murder of Mag at the end of the play. The intermingling of the traditional and modern symbols can be a shocking tactic. As an example of an *in-yer-face* play, it may aim to shock the audience with the setting. While the audience

¹ The translation from Turkish into English is made by the writer of the present paper.

is waiting for a conventional play, McDonagh increases the tension gradually disturbing the audience and showing that this is not a safe and peaceful household as well as a society at large.

Apart from the climate and confusing setting, McDonagh also problematizes the economic situation of the town. Connemara does not offer any economic opportunities for the characters. Especially for the younger generation, the town does not proffer anything, but suffocates them with its dullness. Ray, the younger brother of Pato who wants to migrate to London, states that Connemara is even more dangerous than drugs. Maureen emphasizes the town's being an emigrant county stating, "That's Ireland, anyways. There is always someone leaving" (p. 26). Even though the life in England or in the USA is also difficult for the characters, there are better choices there than in Leenane. Pato, an immigrant working in London, is an in-between character like McDonagh himself. He does not want to stay in London, but he is also sure that he cannot live in Leenane. Maureen is eager to leave Leenane, and Pato in a way appears to be her only savior, who can take her out of this unpleasant and tormenting life. In the past, Maureen also worked in England to earn money but had to come back because of a nervous breakdown. Thus, it is obvious that she is a vulnerable character and cannot leave her house for a new life on her own again. From the portrayals of Ray, Maureen, and Pato, we can understand that they do not have any emotional connections with Leenane. They do not feel that they belong to this town, which is unable to satisfy their wishes and demands. Furthermore, it cannot provide them with promising chances in life. On the contrary, it sucks their blood and makes them feel entrapped. The gloomy atmosphere reflects this isolated society's effect on the individuals; they want to leave the town, but they lack the necessary energy and desire. The traditional society forces individuals to repress their desire because desire has always been considered as a negative aspect like a dark side of the human being. However, Deleuze and Guattari consider desire as a positive part of life and individual:

We enslave life to some overriding (or transcendent) value—such as the value of the good social individual who has abandoned their desires to be just like the 'common man'. Antioedipal desire, by contrast, is positive and immanent. Desire is not something we repress to become civilised. Societies, cultures, images of the individual, and 'man' are all effects and productions of desire. Ideas do not come from outside to order and repress life; they are part of (or immanent to) life. Life is desire (Colebrook, 2002, p.xvi).

Yet, in this traditional town, where everything is static and not promising, it is not possible for younger generation to fulfill their desires. Thus, Maureen, Ray, and Pato dream to leave.

Apart from attacking the idealized notion of the land, by portraying it in a gloomy atmosphere, McDonagh also deconstructs the religious beliefs of Irish nation and illustrates that religion cannot go beyond being a symbol in the characters' lives without any eternal truths and meanings. There are two religious objects in the kitchen of the Folan women; a crucifix and a towel with a religious saying on it: "May you be half an hour in Heaven afore the Devil knows you are dead" (p. 5). These items refer to the religious culture of the Irish nation. Catholicism and Ireland have always been inseparable. However, these items do not represent the characters' way of life because religious rules do not function properly in their lives anymore. The towel is only a souvenir to attract the tourists. Irish people have turned the traditional religious sayings into a commodity embroidering them on towels. There are murders, tortures, and stealing in both *The Beauty Queen of Leenane* and *A Skull in Connemara* that are the biggest sins in Catholicism. However, the characters do not feel any disturbance for their actions. When Ray hands in a letter from Pato for Maureen to Mag and asks her not to open it and give it to Maureen as soon as possible, Mag says, "God strike me dead if I do open it, only he will have no need to strike me dead because I won't be opening it" (p. 47). However, her godly words do not mean anything for her as she immediately breaks her word and destroys the letter after reading it.

Closely interwoven with the hollow symbols of religion, there is the portrayal of a priest even though he does not appear on stage until the last play of the trilogy, which is *the Lonesome West*. In the first two plays, the reader only learns about the priest from the conversations of the characters. It is clearly obvious that the priest, Father Welsh, does not have any authority in the town, and he is not depicted as strong and not respected by his parishioners. People do not even remember his name. As in one instance, Ray and Mag call his name mispronouncing Father Welsh- Walsh, which indicates that they do not care about him. In addition to mocking the priest and thereby belittling him, Mag and Ray also put forward a very serious criticism about the priests in the town, which was also a real problem of Ireland in the 90s:

Mag. There was a priest the news Wednesday had a baby with a Yank!

Ray. That's no news at all. That's everyday. It'd be hard to find a priest who hasn't had a baby with a Yank. If he'd punched the baby in the head, that'd be news (p. 14).

One of the reasons why the society has lost respect for the Catholic Church is the crime of the Church since the priests have violated one of the biggest rules, that is adultery. Because of this violation and child abuse, people have realized that the institution of the Church could not be assumed any longer. Thus, to show that religion is also a meaningless value, McDonagh refers to the crime of the priests. In his interview with Fintan O'Toole, he states, "All the things that have been going on in Ireland in the last few years, the revelations about child abuse by priests, were at the back of my mind while I was writing." (1998, para. 13)

Mag and Ray do not consciously attack the church and criticize the priests. They just talk about Welsh and other priests as if they were ordinary people because McDonagh does not want to differentiate Welsh from the rest of the society; like the other characters, he is weak and pathetic, too. In *Lonesome West*, he kills himself because he cannot stand the murders and crimes in Leenane, his hometown. McDonagh describes the personality of Welsh:

...he is actually seen as an ordinary man. I guess maybe I don't see him as a priest. I see him as a bloke, a decent man. He's probably more a representation of my idea, or my faith in the Christ I was taught about as a kid. I guess it's a suicidal Christ figure, which is a figure I've always been interested in. Somebody who kills himself for the sake of others (O'Toole, 1998, para.15).

Lastly, McDonagh deconstructs the value of family institution for society in *The Beauty Queen of Leenane*. As it is aforementioned, at very first sight, the setting seems as a traditional household, thus it may be expected that it would be about traditional peasantry life. However, McDonagh does not follow the path of the Abbey Theatre playwrights who represented the peasantry with chastity and dignity. Accordingly, the cult of domesticity with its values of fidelity and affection is shown to be a myth. In *Civilization and Its Discontents*, Freud describes the idea of family as a secure place for people:

The dwelling house was a substitute for the mother's womb, the first lodging, for which in all likelihood man still longs, and in which he was safe and felt at ease (1989, p.43).

On the other hand, McDonagh reveals that the traditional perception of the sanctity of the house and family does not work in the new century. In

the play, the relationship between the mother and daughter is a troubled one as Maureen and Mag torture each other both physically and psychologically. They do not demonstrate civilized behavior, and interestingly, they construct a communication only through violence and cruelty. McDonagh's perception of family is dangerous and cruel as he "...built up the seething resentments and sly, poisonous humanity of the household" (Sierz, 2001, p. 222). Every object in the house turns into a means of torture; Maureen uses Complian, Kimberley biscuits, and hot oil to torment her mother. When her mother hides the invitation of the party, she forces her to eat lumpy Complian. Later, she tells Pato that even though she hates the taste of Kimberley biscuits, she buys them so that Mag experiences severe physical suffering. The most important tool of violence is the poker, the use of which culminates in the death of Mag. In the setting of Scene One, "a heavy black poker" blinks at the audience and foreshadows the murder.

Mag seems to be the victim of her daughter, and as such she evokes sympathy in the audience. However, she is also a persecutor since she torments Maureen psychologically. Thus, victim and torturer are in an intermingled situation as it is a common point of *in-yer-face* theatre. Mag represses her daughter and humiliates her, and she turns the house into a prison for Maureen because Maureen cannot leave her mother even though she hates her. In the play, there are many occasions when Mag prevents Maureen's freedom or does not let her take pleasure from anything. First, she does not want her to have a nice time at Pato's party. To do so, she does not tell her the invitation. Later, she burns the letter of Pato that offers Maureen a life in the USA with him. That could have been the chance of a lifetime for Maureen, but selfishly Mag confines her to her house. As mentioned before, traditional society represses the individual's desire, and as a representative of tradition Mag does not let her daughter fulfill her desires or have her own life. She cannot even stand the possibility of Maureen's having sexual relationship with Pato. To stop their relation, she humiliates Maureen in front of Pato and reveals her past when she had a nervous breakdown. Mag does not treat Maureen as her daughter, but she behaves as if she were her servant. When Maureen learns that her mother destroyed the letter, Mag selfishly states her reason for burning the letter: "But how could you go with him. You do still have me to look after." (p.54). The humiliation and repression of Mag turns Maureen into a criminal because her hatred for her mother has reached to such an excessive point that she cannot control her mind anymore. Losing her mind, Maureen kills her mother with the poker

and thinks that she is free to go with Pato. However, Pato decides to marry his cousin as he has not received a reply from her, so the violence does not bring any hope to Maureen's life. Despite the fact that she gets rid of her mother, her great hindrance in life, she unfortunately cannot free herself from the life they have had together but turns into her mother, which is further suggested by her rocking in her mother's chair. Even though she leaves the house at the end, we know that she is mentally out of control, and as such she will not be able to control her life outside.

Conclusion

With the rise of nationalism in the nineteenth century, Irish Theatre focused on creating national plays that praised Ireland's rural life and beautiful landscape and also recreated the national myths. However, at the end of twentieth century, Ireland opened to the outer world becoming a multicultural country. Thus, with the advent of postmodernism, Irish playwrights also took a multicultural approach. Martin McDonagh, who believes in cultural pluralism, also subverts national values and norms such as the Irish landscape, religion and family. While Irish nation glorifies the beauty of landscape of Ireland, McDonagh portrays it in a gloomy way to illustrate the depression of the people. As for religion, the Catholic Church is very important to the Irish nation. However, McDonagh deconstructs its power over the people by depicting its decay. Moreover, he deconstructs the sanctity of the traditional family by showing that it is no longer the safe place. Since it is a postmodern life, all the beliefs and values of the past century have lost their meaning, and these values only imprison the individual as in the example of Maureen.

Ethical Aspect of Research

In this study, no data were collected from people using any questionnaire, interview, focus group, observation, experiment, or other interview techniques. No human or animal experiments were conducted, and the law on the protection of personal data was not violated. For these reasons, we declare that our study does not require ethics committee permission.

Conflict of Interest Statement

We declare that there is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

Contribution Rate Statement

Meryem Senem Başcı contributed 60% and Arpine Mızıkyan contributed 40% to this study.

References

- Colebrook, C. (2002). *Understanding deleuze*. Allen&Unwin.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1987). *A thousand plateaus: capitalism and schizophrenia*. (trans. Brian Massumi). University of Minnesota Press.
- Freud, S. (1989). *Civilization and its discontent*. (trans. James Strachey). W. W. Norton.
- He, C. (2014). Nationalism and the west in Brian Friel's *The Gentle Island* and Martin McDonagh's *The Beauty Queen of Leenane*. *Nordic Irish Studies*. 13(2). 1-17. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/24332405>. Accessed 19 November 2018.
- Leerssen, J. (2004). The theatre of William Butler Yeats. In *The Cambridge companion to twentieth-century Irish drama*. (ed. Shaun Richards), (p.47-62) Cambridge UP.
- Lončar-Vujnović M. N., & Andrejević A. M. (2013). National elements in modern Irish drama. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*. 43(1). 185-197. Retrieved from <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-3293/2013/0354-32931301185L>. Accessed 21 November 2018.
- McDonagh, M. (2009). *The beauty queen of Leenane*. Bloomsbury Methuen Drama.
- Mızıkyan, A. (2021)., *The beauty queen of Leenane (Leenane'in Güzellik Kraliçesi): karakterin iç dünyası ve doğa ilişkisi*. In *Navisalvia 2019 Sina Kabağaç'tı Anma Toplantısı, Doğa / Natura* (ed. Pelin Atayman Çelik). (p.115). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- O'Toole, F. (1997). Nowhere man. *The Irish Times*. Retrieved from <https://www.irishtimes.com/news/nowhere-man-1.66581>.
- O'Toole, F. (1998). Martin McDonagh. *Bomb Magazine*. Retrieved from <https://bombmagazine.org/articles/martin-mcdonagh/>.
- O'Toole, F. (2018). The long Irish 19th century is finally over. *The Irish Times*. Retrieved from <https://www.irishtimes.com/opinion/fintan-o-toole-the-long-irish-19th-century-is-finally-over-1.3537581>.
- Sierz, A. (2001). *In-yer-face: British drama today*. Kent:Faber & Faber.

Internet Sources

URL1: <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%BCk/ingilizce/nomad>
(Access Date: 11.05.2023).

Martin McDonagh'in *Leenane*'in *Güzellik Kraliçesi* Oyununda Millî Kimlik Sorunu

Genişletilmiş Özet

On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da başlayan milliyetçilik akımından etkilenen İrlanda, İngiltere etkisinden kurtulmaya çalışarak milli bir benlik oluşturma çabasına girmiştir. Bu dönem, İngiliz tiyatrosu etkisinden kurtulan İrlanda tiyatrosu için de bir dönüm noktası olmuştur. Kültürel ve siyasal faaliyetlerle milli bir kimliğin oluşturulduğu Kelt Uyanışı olarak da bilinen bu dönemde oyun yazarları eski İrlanda mit ve geleneklerinin canlandırılmasına katkı sağlamışlardır. Ancak, yirminci yüzyılın sonlarında İrlanda'nın çok kültürlü bir ülke olması ve siyasal ve ekonomik olarak dış dünyaya açılması ile İrlanda tiyatrosu perspektifini değiştirmiş ve milli ve kültürel değerleri yüceltmek yerine milliyetçi İrlanda unsurlarını sorgulamaya başlamıştır.

Yirminci yüzyıl İrlanda tiyatrosunun önemli oyun yazarlarından Martin McDonagh da çoğulcu bir yaklaşım edinerek oyunlarında geleneksel ve milli unsurlara meydan okur. *Leenane Üçlemesi*'nin ilk oyunu olan *Leenane'nin Güzellik Kraliçesi*'nde, McDonagh İrlanda milli değerlerini ve ideallerini altüst ederek bu değerlerin yirmi birinci yüzyılda bireyleri kısıtlamaktan ve belli kalıplara sokmaktan öteye götürmediğini gösterir. McDonagh yeni yüzyıla uyum sağlayabilmek için, milli bir kimliğe bağlı kalmak yerine kültürel çoğulculuğa inanır. Londra'da büyüyen bir İrlandalı olarak kendisi çok kültürlü bir kimliğe sahiptir ve tek bir milli kimliğe aidiyet hissetmez. McDonagh'ın çoğulcu yaklaşımı Deleuze ve Guattari'nin 'göçebe kimlik' ve 'köksap' kavramları ile örtüşür. Deleuze ve Guattari, göçebenin kelime anlamından, yani "sürekli bir yerde yaşamak yerine bir yerden başka bir yere hareket eden bir grup insan" (Cambridge Sözlüğü) ifadesinden esinlenerek, bir merkezi ve gövdesi olan bir gövde ya da ağacın aksine, bir merkezi ya da kökü olmayan yatay bir ağa sahip bir bitki gövdesi olan 'rizom' gibi köksüz olmayı seçen insanlara atıfta bulunmak için felsefi göçebe terimini yaratmışlardır. Deleuze ve Guattari köksüzlük ve hiyerarşik olmayı tanımlamak için 'rizom' metaforunu kullanır. Bu bağlamda, McDonagh'ın arada kalmışlık olarak tanımladığı kimlik üzerine düşünceleri 'rizom' ve 'göçebe kimlik' kavramlarına tekabül eder.

Leenane'in *Güzellik Kraliçesi* oyununda McDonagh milli değerler ve normlar tarafından hapsedilmiş karakterleri resmederek problemlili milli kimliği ortaya koyar. Bu makalede, McDonagh'ın İrlanda kimliğinin ulusal değerleri olan İrlanda tabiat güzelliği, din ve aile yapılarını eleştirerek ulusal kimliği nasıl altüst ettiği tartışılacaktır. Martin McDonagh, saldırgan bir dil ve şiddet unsurlarıyla seyirciyi rahatsız ve şoke etmek gibi *suratına tiyatro* (*in-yer-face*) taktiklerini kullanarak geleneksel ve ulusal unsurlara meydan okur. *Suratına tiyatro*, yirminci yüzyılın sonunda dünyanın karanlık yüzünü tasvir etmek ve yüzyılın korkunç olayları ve savaşları nedeniyle çağın travmatize olmuş bireyini tasvir etmek için

ortaya çıkmıştır. Aleks Sierz *suratına tiyatroyu* en geniş anlamda, seyirciyi ensesinden tutup mesajı alana kadar sarsan herhangi bir drama olarak tanımlamıŐtır (Sierz, 2001, p.4). *Suratına* tiyatronun önemli bir temsilcisi olan McDonagh, *Leenane'nin Güzellik Kraliçesi oyununda* bu tiyatro akımının unsurlarını kullanarak normları sorgular. Seyircinin kafasını karıştırmak için geleneksel ve modern özellikleri harmanlar. Seyirci ilk başta geleneksel bir dekorla karŐılaŐır, ancak travmatize olmuş yalnız bireyi tasvir eden rahatsız edici bir oyun olduğu ortaya çıkar.

Leenane'nin Güzellik Kraliçesi'nde İrlanda milli unsurları eleŐtirildiĐi için oyunun geçtiği mekanı ön plana çıkarmak gerekir. Oyun, Galway'in batısında yer alan Leenane'de geçmektedir. İrlanda'nın batı kıyısı, on dokuzuncu yüzyılın milliyetçi oyun yazarları için önemliydi nk burası sadece İrlanda ulusuna, eski yaşam tarzlarına sahip Galce konuŐan insanlara ait bir yerdi. Dolayısıyla burası onlar için İngilizleŐtirilmiŐ doğu bölgesinden kaabilecekleri bir yerdi. On dokuzuncu yüzyıl yazarları İrlanda tabiatının güzelliğini yüceltirken, McDonagh halkın bunalımını göstermek için Leenane'i kasvetli bir Şekilde tasvir eder. Manzara huzurlu ya da rahatlatıcı değil, tam tersine, karakterlerin hayatlarını zorlaŐıran sert koŐullara sahip bir diyardır. Tabiat ve iklim koşulları dışında, McDonagh İrlanda ulusu için çok önemli olan Katolik Kilisesi'nin rmŐlĐn de tasvir ederek dinin halk üzerindeki gücünü kaybettiğini gösterir. Son olarak McDonagh, oyunda aile kurumunun toplum için taşıdığı değeri tersyüz eder. Oyunun dekoru ilk bakıŐta geleneksel bir ev ortamı gibi görünmektedir, dolayısıyla geleneksel köylü yaşamını konu alması beklenebilir. Ancak McDonagh, köylülüğü iffet ve haysiyetle temsil eden Abbey Tiyatrosu oyun yazarlarının yolundan gitmez. Aksine, ailenin kutsallığını artık güvenli bir yer olmadığını göstererek yapısöküme uğratır. Oyunda, anne-kız arasındaki ilişki sorunludur; Maureen ve Mag birbirlerine hem fiziksel hem de psikolojik olarak işkence ederler. Medeni davranışlar sergilemek yerine sadece Şiddet üzerinden bir iletişim kurarlar. Mag, kızının kurbanı gibi görünmektedir ve bu nedenle seyircide sempati uyandırmaktadır. Ancak, Maureen'e psikolojik olarak eziyet ettiği için aynı zamanda bir iŐkencecidir. Böylece, oyunda, *suratına tiyatronun* bir özelliği olarak, kurban ve iŐkenceci i içe geçmiş bir durumdadır. Postmodern bir yaşam söz konusu olduğundan, geçmiş yüzyıla ait tüm inanç ve değerler anlamını yitirmiŐtir ve bu değerler Maureen rneğinde olduğu gibi sadece bireyi hapsetmektedir.



KÜRESEL SICAKLIK ARTIŞININ DOĞAL AFETLER ÜZERİNE ETKİLERİ VE AĞRI

The Effects of Global Temperature Rise on Natural Disasters and Ağrı

Sevda KARACA

Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Ana Bilim Dalı

skaraca@agri.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-9356-3440>

Zeki KODAY

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Ana Bilim Dalı

zkoday@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-2126-9573>

Salıha KODAY

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Ana Bilim Dalı

skoday@atauni.edu.tr


 <https://orcid.org/0000-0003-2515-4287>

Cite As/Atıf: Karaca, S., Koday, Z., & Koday, S. (2024). Küresel sıcaklık artışının doğal afetler üzerine etkileri ve Ağrı. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 95-131.

<https://doi.org/10.31463/aicusbed.1380159>

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

| | |
|--|---|
| Makale Türü- <i>Article Type</i> : | Araştırma Makalesi- <i>Research Article</i> |
| Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> : | 23.10.2023 |
| Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> : | 21.11.2023 |
| Sorumlu Yazar- <i>Corresponding Author</i> : | Sevda KARACA |
| Sayfa Aralığı- <i>Page Range</i> : | 95 -131 |
| Doi Numarası- <i>Doi Number</i> : |  https://doi.org/10.31463/aicusbed.1380159 |



<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate



KÜRESEL SICAKLIK ARTIŞININ DOĞAL AFETLER ÜZERİNE ETKİLERİ VE AĞRI

The Effects of Global Temperature Rise on Natural Disasters and Ağrı

Sevda KARACA
Zeki KODAY
Saliha KODAY

Öz

Bu çalışma küresel sıcaklık artışına bağlı olarak Dünya’da ve Türkiye’de her geçen yıl sayısı, şiddeti ve alanı artan hava, su ve iklim ile ilgili afetlere dikkat çekmek; bu afetlerin özellikle Ağrı ilinde tarihsel süreçteki seyrini ve etkilerini ortaya çıkarmak üzere hazırlanmıştır. Meteorolojik kayıtlar ile afet kaydı tutan kurum ve kuruluşlardan elde edilen tüm nitel ve nicel veriler değerlendirilmiş, sonuçlar çıkarılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM) Fevk rasatları, AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) CRED (Centre for Research on the Epidemiology of Disasters) ve AYDES (Afet Yönetimi ve Karar Destek Sistemi) kayıtları taranmış; doküman analizi tekniği kullanılarak bu kurumların yayınlamış oldukları tüm raporlar değerlendirilmiştir. Elde edilen Türkiye ve Ağrı iline ait tüm veriler ayrılmış verilerden elde edilen tüm nitel ve nicel veriler değerlendirilmiştir. Ağrı ilinde 1975-2021 devresinde en fazla gerçekleşmiş doğal afetler sel/su baskını, fırtına ve yoğun kar yağışıdır. Son kırk altı yıllık dönemde Ağrı’da sel afetinin %65’i 2000 yılından sonra gerçekleşmiştir. Fırtına, dolu, yoğun kar yağışı, yıldırım düşmesi afetlerinin frekansları beklediği şekilde bir artış göstermemiştir. Sıcaklık indislerinde artışlar görülürken yağış indislerindeki yıldan yıla gerçekleşen değişkenlik iklim değişikliğinin işaretlerini bulmayı zorlaştırmaktadır. Yine de uzun bir ara veren hava, su ve iklim ile ilgili afetlerin tekrar görülmeye başlaması dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Ağrı, atmosfer, iklim, sıcaklık.

Abstract

This study is conducted to draw attention to the increasing number, intensity, and extent of weather, water, and climate-related disasters worldwide and in Turkey due to global temperature rise. It aims to reveal the historical progression and effects of these disasters, particularly in the province of Ağrı. All qualitative and quantitative data obtained from meteorological records and institutions responsible for disaster records have been evaluated, and conclusions have been drawn based on this analysis. The Presidency of the State Archives, the General Directorate of Meteorology (MGM) Upper Air Observations, AFAD (Disaster and Emergency Management Authority), CRED (Centre for Research on the Epidemiology of Disasters), and AYDES (Disaster Management and Decision Support System) records have been scanned. All reports published by these institutions have been

evaluated using document analysis technique. All data obtained for Turkey and Ağrı province have been evaluated, incorporating both qualitative and quantitative data derived from segregated sources. In the period from 1975 to 2021, the most frequent natural disasters that occurred in Ağrı province were floods/flash floods, storms, and heavy snowfall. In the last forty-six years, 65% of flood disasters in Ağrı occurred after the year 2000. The occurrences of storm, hail, heavy snowfall, and lightning strike disasters have not exhibited the anticipated rise. While increases in temperature indices are observed, the year-to-year variability in precipitation indices makes it challenging to identify signs of climate change. Nevertheless, the reoccurrence of weather, water, and climate-related disasters after a prolonged hiatus is noteworthy.

KeyWords: Ağrı, atmosphere, climate, disaster, temperature.

Giriş

Dünya ikliminin değişiyor olması son yüzyılda insanların dikkatlerini çekmeyi başarmış olsa da sadece son yüzyılın gerçeği değildir. Elde edilen iklimatik, hidrolojik, jeolojik ve biyolojik veriler Dünya'nın var olduğu zamandan günümüze atmosfer şartlarının aynı kalmadığını, ikliminin sürekli değiştiğini göstermektedir. Erinç (1996, s. 380) Pleistosen'de iklim elemanlarında meydana gelen değişikliklerin bugünkü iklim kuşaklarının, küresel cephelerin, hava kütlelerinin alanlarının büyük ölçüde kaymasına neden olduğunu; yıllık sıcaklık ortalamalarının karalar üzerinde 5-12 °C alçaldığını, hatta tropikal bölgelerde bile okyanusların yüzey sularının sıcaklığının 6-7 °C düştüğünü belirtmektedir.

Son birkaç yüzyılda doğal süreçlerin bir sonucu olan iklim değişikliğine insan kaynaklı sera gazları olan CO₂ (karbondioksit), CH₄ (metan), N₂O (diazot monoksit) ve CFC (kloroflorokarbon) emisyonlarının atmosferde neden olduğu ısınmanın etkisi de katılmıştır. Yapılan araştırmalara göre 19. yüzyılın ortalarından günümüze gelinceye kadar küresel ortalama sıcaklık 0,3-0,6 °C artmıştır. Gelecek 40 yıl içerisinde her on yılda hava sıcaklığının 0,1 °C'den daha fazla artacağı tahmin edilmektedir (Kadioğlu, 2007, s. 48). Beklenenin üzerinde gerçekleşen sıcaklık artışına bağlı olarak iklim değişikliği normal seyrinden çıkarak hızlanmış, şiddeti artmış ve doğal olması özelliğini kaybetmiştir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda özellikle yüzyılın sonuna doğru iklim değişikliğinin hızlanacağı; bugünkü sıcaklığın artacağı, yağış şartlarının da buna bağlı olarak değişeceği simülasyonlarla ortaya konulmaktadır.

Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli [The Inter governmental Panel on Climate Change (IPCC)] iklim değişikliğini şöyle tanımlar: "İklimin durumundaki, özelliklerinin ortalamasındaki ve/veya

değişkenliğindeki değişikliklerle tanımlanabilen (örneğin, istatistiksel testler kullanılarak) onlarca yıl veya daha uzun süre devam eden bir değişiktir. İklim değişikliği, doğal iç süreçlerden veya dış zorlamalardan veya atmosferin bileşimindeki veya arazi kullanımındaki kalıcı antropojenik değişikliklerden kaynaklanabilir” (URL 20). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi [United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)] ise iklim değişikliğini “Doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetlerine atfedilen ve karşılaştırılabilir bir süre içinde gözlemlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak iklim değişikliği” olarak tanımlamaktadır (URL 22). Tanımlarda iklim değişikliğinin doğal süreçlerden kaynaklanabileceği gibi dış zorlamalardan ve antropojenik etkilerden de kaynaklanabileceği vurgulanmaktadır. Bugün insanları derin bir endişeye sevk eden daha sık karşılaştıkları şiddetini artırmış doğal afetlerin, insanın neden olduğu bir iklim değişikliğinin sonucu olmasıdır.

Her ne sebeple olursa olsun sıcaklık değerlerindeki normalden sapmalar kuraklık, yağışlar, rüzgâr ve don olayı gibi hava ve iklimle ilgili olayların karakterini değiştirmektedir. Sıcaklık, nem ve yağış indislerindeki değişiklikler var olan doğal dengeyi bozmakta, yerine başka bir düzeni getirmektedir. Bütün bu değişiklikler insan hayatını, yaşam alanını ve ekonomik etkinliklerini tehdit etmektedir. Tehdit gerçekleştiğinde ve yayıldığında hava ve iklim ile ilgili bu doğal olaylar doğal afet adını almaktadır.

İnsan kaynaklı sera gazlarının atmosferde miktarı arttıkça meydana getirdiği ısınma sıcaklıkların yükselmesine neden olmaktadır. Sıcaklıkların yükselmesinin tek seferde şiddetli ve bol yağış, daha az ortalama yağış, daha güçlü fırtınalar, daha şiddetli dolu yağışı, daha fazla hortum, daha az nem, daha fazla orman yangını meydana getireceği beklenmektedir. Sayılan bu olaylar şiddeti arttığında ve yerleşim alanlarında etkili olduğunda insan hayatını ve faaliyetlerini etkilediğinden ya da yok ettiğinden afet olarak tanımlanmaktadır.

Dünyada ve Türkiye’de afetle ilgili kayıt tutan birimler [World Meteorological Organization (WMO), Centre for Research on the Epidemiology of Disasters (CRED), Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM), Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)], meydana gelen normalin dışına çıkmış olayları değerlendirirken farklı standartlar kullanmaktadırlar. Bu sebeple hangi olayların afet sınıflandırmasına dâhil edileceği kurumsal standartlara göre değişmektedir.

UNISDR Terminology on Disaster Risk Reduction (2009, s. 9) tarafından afet, “Etkilenen topluluk veya toplumun kendi kaynaklarını kullanarak başa çıkma kabiliyetini aşan, yaygın insani, maddi, ekonomik veya çevresel kayıplar ve etkiler içeren, bir topluluk veya toplumun işleyişinde ciddi aksamalara yol açan olaylar” olarak tanımlanmaktadır. Hidrometeorolojik tehlike ise “yaşam kaybına, yaralanmaya veya diğer sağlık etkilerine, mülk hasarına, geçim kaynakları ve hizmetlerin kaybına, sosyal ve ekonomik bozulmaya veya çevresel hasara neden olabilecek atmosferik, hidrolojik veya oşinografik nitelikteki süreç veya olgudur” (URL 21).

Uzun süredir afet kaydı tutan EM-DAT’ın (Emergency Events Database) da bünyesinde bulunduğu CRED afeti “Ulusal veya uluslararası düzeyde yerel kapasiteyi aşan, dış yardım talebi gerektiren bir olay ya da durum olarak tanımlanmaktadır. Bu durum ya da olay büyük bir hasara neden olan öngörülemez, genellikle ani olay yıkım ya da insan ıstırapıdır”. Aynı kurum Ekstrem Olayı “Büyüklik, yer, zamanlama veya kapsam açısından olağandışı özelliklere sahip, belirli bir zaman dilimi ve uzayda meydana gelen doğal bir olay; aşırı iklim olayını ise bir aşırı hava tipi bir süre devam ettiğinde aşırı olan bir ortalama veya toplam veriyorsa aşırı iklim olayı olarak sınıflandırılır” şeklinde tanımlanmaktadır (URL 5).

Ülkemizde afetlerle ilgili kayıt tutan önemli kurumlardan biri olan AFAD’a göre afet, “Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olaydır. Afet bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuçtur”. Doğa kaynaklı afet ise “Deprem, sel, heyelan, çığ, kuraklık, fırtına, dolu, hortum, kuraklık, göktaş düşmesi vb. gibi oluşumu engellenemeyen jeolojik, meteorolojik, hidrolojik, klimatolojik, biyolojik ve kaynağı dünya dışında olan tehlikelerden kaynaklanan doğa olaylarının sonuçlarına verilen genel addır” (URL 2).

Afetler kendi aralarında bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Bir olayın afet niteliği kazanması için esas alınan standartlar farklı olduğu gibi afet sınıflandırmaları da farklıdır. AFAD’a ait sınıflandırmada doğal afetler ve insan kaynaklı afetler ana başlıkları altında afet türleri sıralanmıştır. EM-DAT ise doğal afetler ve teknolojik afetler ana başlıklarını kullanmıştır. Sınıflandırmalarda doğal afet olarak verilen olayların insan faaliyetleri sebebiyle değişen iklim şartlarından kaynaklanıyor olması doğal afet olmaları özelliklerini tartışmaya açmaktadır.

Dünya meteoroloji teşkilatı ise (WMO) doğal afetleri jeolojik ve hidro-meteorolojik olarak sınıflandırmaktadır. Teşkilata göre hidro-meteorolojik afetler doğal afetlerin %90'ını, meydana gelen can kayıplarının %72,5'ini ve ekonomik kayıpların %75'ini oluşturmaktadır. (Büyükbaş ve Ormanoğlu, 2013, s. 22.).

Küresel sıcaklık artışının neden olduğu afetlerden kaynaklanan can kaybı, ekonomik zararlar ve diğer etkiler bütün dünyayı derinden etkilediğinden bilim dünyası durumun sebeplerine ve sonuçlarına odaklanmaktadır. Daha etkili çözüm önerileri geliştirebilmek için yapılan araştırmaların sayısı artmaktadır. Bu çalışma artık daha sık karşılaştığımız hava, iklim ve su kaynaklı doğal afetlerin iklim değişikliği ile olan ilgisine bir kere daha Ağrı ili özelinde dikkat çekmek, bütün dünya ile aynı anda etkilendiğimiz iklim değişikliği araştırmalarına katkı sağlaması düşüncesiyle hazırlanmıştır.

Yöntem

Hava, su ve iklim ile ilgili afetlerin küresel sıcaklık artışına bağlı iklim değişikliği ile olan ilişkisini araştırmak üzere hazırlanan bu çalışmaya konuyla ilgili literatürün taranması ile başlanmış, yerli ve yabancı araştırmacıların konuya ilişkin yayınlamış oldukları bilimsel çalışmalar titizlikle incelenmiştir. Küresel sıcaklık ve yağış verisi kaydı tutan WMO, IPCC, CRED (EM-DAT), Munich RE, AFAD, MGM ve AYDES (Afet Yönetimi ve Karar Destek Sistemi) veri tabanları taranmış, Türkiye ile ilgili kayıtlar ayrılmış, yayınlanmış raporlar incelenerek nitel ve nicel veriler elde edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivinden Ağrı ilinde afet nedeniyle oluşturulmuş belgeler çıkarılmıştır.

Sıcaklık ve yağış şartlarında zaman içerisinde meydana gelen değişiklikler yeterince uzun bir dönemde gözlenebiliyor ise iklimin değiştiğine işaret eder. Bu değişimin olduğunun ispat edilmesi ise bazı istatistiksel testlerin uygulanmasını gerektirir. Değişimin olduğu, üstelik sıcaklık artışına bağlı gerçekleştiği sonucuna varılırsa bazı doğal afetlerin de buna bağlı olarak artmış olması beklenir. Ağrı iline ait 1975-2021 dönemine ait 46 yıllık ortalama sıcaklık, yıllık toplam yağış, yıllık ortalama maksimum sıcaklık, ortalama minimum sıcaklık, maksimum yağış, fırtınalı gün sayısı fırtına afeti ve sel afeti verilerinin zaman içerisindeki değişkenliğini ve bu değişikliğin anlamlı olup olmadığını bulabilmek için bazı istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. SPSS programında Pearson ve Spearman Korelasyonları; XLSTAT yazılımında Mann-Kendall Testi uygulanmıştır.

Mann-Kendall Testi, bir zaman serisinin monoton bir yükseliş veya düşüş trendine sahip olup olmadığını belirlemek için kullanılır. Verilerin normal dağılmış veya doğrusal olmasını gerektirmez. Bu test için sıfır hipotezi, trend olmadığıdır ve alternatif hipotez, iki taraflı testte bir trend olduğu veya tek taraflı testte bir artış (veya düşüş) trendi olduğu şeklindedir. x_1, \dots, x_n zaman serileri için $S > 0$ ise, zaman serisindeki daha sonraki gözlemlerin, zaman serisinde daha önce görünenlerden daha büyük olma eğiliminde olduğunu, $S < 0$ ise bunun tersinin doğru olduğunu gösterir (Mann, 1945; Kendall, 1975). 1975 -2021 devresinde Ağrı istasyonu yıllık ortalama sıcaklık ve yıllık toplam yağış verisi Mann-Kendall Testine tabi tutulmuştur.

Pearson Korelasyonunun uygulanabilmesi için veriler normal dağılım göstermeli ve aralarında doğrusal yani lineer bir ilişki olmalıdır (Hair vd., 2013). Mevsimlere göre 31 yıllık ortalama maksimum sıcaklık, ortalama minimum sıcaklık, maksimum yağış, toplam yağış ve fırtınalı gün sayısı değişkenlerine normallik testi uygulanmış ve pearson korelasyonuna tabi tutulmuştur. 1975-2021 döneminde Ağrı istasyonu yıllık ortalama sıcaklık değişkeni ve aynı dönemde yıllık toplam yağış değişkeninin arasında ilişki olup olmadığının belirlemek için Pearson Korelasyonu uygulanmıştır. Homojenlik testinde $p > 0,05$ olduğundan eşit varyansta dağıldıkları, değişkenler arasında lineer bir ilişki olduğu görülmüştür.

Ağrı iline ait 46 yıllık fırtına afeti ve sel afeti verileri normal dağılmadığından Spearman korelasyonu uygulanmıştır. Spearman korelasyon analizinde sig. değeri 0,05 den küçük ise anlamlı bir ilişki söz konusu olmaktadır.

Çalışmaya esas olan konuyla ilgili literatür, yetkili kurum ve kuruluşların raporları, nitel ve nicel verileri ve istatistiksel testlerin sonuçları ışığında hava, su ve iklim ile ilgili afetlerin küresel sıcaklık artışı ile ilgisi araştırılmış, verilerin grafiklerle görselleştirilmesi sağlanmış, değerlendirmeler yapılarak sonuçlar çıkarılmıştır.

Bulgular

Hava, su ve iklim kaynaklı doğal afetler ekstrem hava olaylarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. İklimin bir parçası olan ekstrem hava olayları ise iklimin değiştiği oranda değişmekte daha sık ve daha şiddetli meydana gelmektedir. Bu olayların çoğu doğal afetleri de beraberinde getirmektedir.

Hava olaylarının ekstrem boyut kazanması ve iklim değişikliği temelde küresel sıcaklığın artışı ile ilgilidir. Atmosfer sıcaklığında meydana gelen artışlar mevcut sera gazlarının oranının artışına bağlanmaktadır. IPCC AR6 raporuna göre 1750-2019 arasındaki dönemde insan kaynaklı ısınım zorlamanın $2,72 \text{ Wm}^2$ arttığı belirlenmiştir. 21. yüzyılda yüzey sıcaklığının $1,5-2^\circ\text{C}$ 'yi aşacağı beklenmektedir. Kara yüzeylerinin sıcaklığının okyanus yüzeylerine göre 1,4-1,7 kat artması öngörülmektedir. Kuzey Kutbu'ndaki ısınmanın diğer alanların iki katından fazla olması söz konusudur (URL 9).

Küresel ortalama hava sıcaklığı 19. yüzyılın sonundan beri yaklaşık $0,6 \pm 0,2 \text{ }^\circ\text{C}$ artmıştır. Günlük sıcaklık genişliği sürekli azalmaktadır. 1950-1993 döneminde gece sıcaklıkları gündüz sıcaklıklarına göre iki kat fazla artmıştır. Gelişmiş iklim modelleri küresel ortalama hava sıcaklıklarında 1990-2100 dönemi için $1,4-5,8 \text{ }^\circ\text{C}$ arasında bir artış olacağını öngörmektedir (Folland vd., 2001; IPCC, 2001'den akt.: Türkeş vd., 2002, s. 1).

Küresel sıcaklığın referans dönemlerine göre artış miktarının $0-1^\circ\text{C}$ arasında değerler ile gösterilmesi artışın fazla olmadığı algısı uyandırabilir. Oysa IPCC AR6 her $0,5 \text{ }^\circ\text{C}$ 'lik ısınmada sıcak hava dalgası, şiddetli ve aşırı yağış, tropikal siklon, rüzgâr hızı, tarımsal ve ekolojik kuraklığın şiddetinin ve sıklığının artacağını belirtmektedir. Her 1°C 'lik sıcaklık artışının yağış yoğunluğunu %7 artıracığı tahmin edilmektedir. Ayrıca ısınmanın permafrost erimesi, mevsimsel kar örtüsü, kara buz ve Arktik deniz buz kaybına neden olacağı düşünülmektedir.

Dünyada her geçen yıl nüfus artışına paralel olarak enerji ihtiyacı da artmaktadır. Artan enerji talebini karşılamak üzere yakılan kömür, petrol ve doğal gazın atmosferdeki sera gazlarının büyük bir kısmından sorumlu olduğu bilinmektedir. Sera gazları yer radyasyonunu tuttuğundan küresel sıcaklık değerleri yükselmektedir. Atmosferde sıcaklığın artışı nem alma kapasitesini de artırır. Sıcak hava hızla yükseldiğinde ve yüksek miktarda nem yoğunlaştığında tek seferde bol miktarda yağış yeryüzüne inmektedir. Böylece seller, erozyon ve toprak kaymaları kaçınılmaz hâle gelmektedir. İnsanlar sürecin sonuçları ile bugün Dünyanın birçok bölgesinde daha sık karşı karşıya kalmaktadır.

IPCC AR6 raporuna göre 1980'lerden bu yana hızlanmakla beraber 1950'den beri karalar üzerinde küresel ortalama yağış miktarı artmaktadır. Yine 1980'lerden bu yana orta enlemlerde fırtınaların izlediği güzergâh hem kuzey hem de güney yarım kürede kutuplara doğru kaymıştır. İklim kuşakları her iki yarım kürede de kutuplara doğru kaymıştır. Kuzey yarım küre ekstrapoliklerinde 1950'lerden bu yana bitkilerin büyüme mevsimi her

on yılda bir ortalama iki gün kadar uzamıştır. Karasal alanlarda aşırı sıcaklar ve sıcak hava dalgalarının sıklığı ve şiddeti artarken aşırı soğuklar ve soğuk hava dalgalarının şiddeti ve sıklığı azalmaktadır. Yoğun yağış olaylarının şiddeti ve sıklığı ise karalar üzerinde artmaktadır. Artan toprak buharlaşmasına bağlı olarak tarımsal ve ekonomik kuraklık da artmaktadır.

İklim değişikliği ile ilgili senaryolar (SSP 2-4,5/ SSP 3-7,0/ SSP 5-8,5) yağışların yüksek enlemlerde, Ekvatorial Pasifik ve Muson bölgesinin bazı kesimlerinde artacağını, subtropikal bölgeler ve bazı tropikal kesimlerde azalacağını göstermektedir. Sulak alanlar, permafrost kaybı ve orman yangınları CO₂ ve CH₄ emisyonlarını artırmaktadır. Her 1000 Gt kümülatif CO₂ emisyonunun yüzey sıcaklığını 0,27 °C- 0,63 °C artıracığı tahmin edilmektedir. 1850-2019 arasında 2390 ± 240 GtCO₂ antropojenik CO₂ 'in salındığı belirtilmektedir (URL, 18).

Dünya meteoroloji örgütünün 2021 de yayınladığı Atlasa göre 1970-2019 döneminde hava, iklim ve su kaynaklı olarak meydana gelen yaklaşık 11 bin doğal afet sonucunda 2 milyon insan hayatını kaybetmiş, 3,6 trilyon dolar ekonomik zarar meydana gelmiştir. EMDAT kayıtlarına göre bu dönemde meydana gelmiş afetlerin %50'si, can kayıplarının %45'i ve ekonomik kaybın %74'ü hava, iklim ve su kaynaklı afetlerle ilgilidir.

Dünyada Hava, Su ve İklim Kaynaklı Doğal Afetler

SREX (İklim Değişikliğine Uyumu Geliştirmek için Aşırı Olayların Riskini ve Afetleri Yönetmek) raporunda, dünyanın pek çok yerinde 1950 yılından bu yana toplanan kayıtlara göre, aşırı hava olaylarının istatistiksel anlamda önemli miktarda arttığına dair somut kanıtlar sunulmaktadır. Son 30 yılda küresel ölçekte şiddetli hava olaylarının neden olduğu sigorta ödemeleri de 20 kat artmıştır. İklim değişikliğinin etkisi ile meteorolojik doğal afetlerin sayısının 21. yüzyılda artacağı beklenmektedir. Dünyada son elli yılda görülen her on doğal afetten dokuzu şiddetli hava ve iklim olaylarından kaynaklanmaktadır (Kadioğlu, 2012, s. 2)

Dünyada 1960-2019 periyodunda kaydedilen hava, iklim ve su kaynaklı afet sayısı 11000'den fazladır ve bunların içerisinde sel birinci sırada yer almaktadır. Asya kıtası bu afetlerin en fazla gerçekleştiği birinci kıta (%44) durumundadır. Amerika, Afrika ve Avrupa bu kıtayı takip etmektedir (URL, 15). 1998-2017 döneminde dünyada sel (%43), fırtına (%28,2), kuraklık, sıcak hava dalgası ve diğer hava olaylarına bağlı afetler en fazla kayıtlara geçen (%91) doğal afetler olmuşlardır. Bu dönemde 2 milyar kişi sel afetinden (%45) ve 1,5 milyar kişi kuraklıktan etkilenmiştir.

Meydana gelen maddi kayıpların %46'sı fırtınalardan kaynaklanmıştır. Afetlerden en fazla etkilenen Asya (%86) can kayıplarının da en fazla gerçekleştiği kıta (%53) olmuştur (URL 13).

Doğa kaynaklı tehlikeler atlası (NHRA) doğal afetlerden en fazla etkilenen 100 şehrin %56'sının Asya kıtasında (Filipinler, Çin, Japonya, Bangladeş) olduğunu bildirmektedir. 2018 yılında da doğal afetlerden en fazla Asya kıtası etkilenmiştir ve yaşanan can kayıplarında (%78,6) birinci sıradadır.

CRED (EM-DAT) 1970-2019 arasında 22.326 afet kaydetmiştir. Afetler sebebiyle 4,6 milyon can kaybı ve 4,9 trilyon dolar maddi kayıp meydana gelmiştir. Kayıt altındaki afetlerin %62'si, can kayıplarının %80'i ve ekonomik kayıpların %99'u doğal afetlerden kaynaklanmıştır. 1970-2019 döneminde CRED (EM-DAT) tarafından kaydedilmiş afetlerin 11.072'si hava, iklim ve su kaynaklıdır. Buna göre son 50 yılda gerçekleşen afetlerin %50'si, can kayıplarının %45'i ve ekonomik kayıpların %74'ü hava, iklim ve su kaynaklı afetlerle ilgilidir. 1970-2019 döneminde ilk on afet içerisinde en fazla insan kaybına yol açan tehlikeler kuraklık (650 bin), fırtına (577 bin), seller (58,7 bin) ve aşırı sıcaklıklar (55,7 bin) şeklindedir. Aynı dönemde hava durumu, iklim ve suyla ilgili afetler arasında seller en yaygın afetlerdir. Fırtınalar ise en yüksek can ve mal kaybına neden olmuştur.

EM-DAT kayıtlarına göre 1970-2019 döneminde hava, iklim ve su ile ilgili afetler sonucunda meydana gelen can kayıpları yaklaşık üç kat azaldığı hâlde ekonomik kayıplar yedi kat artmıştır. Bu dönemdeki hava, iklim ve su kaynaklı afetlerin %44'ü sel (%24 nehir taşkınları, %14 genel taşkınlar), %17'si tropikal kasırgalardır. Tropikal kasırgalar can kayıplarının %38'ine, kuraklık ise %34'üne neden olmuştur. Ekonomik kayıpların %38'i tropikal siklonlardan, %31'i farklı taşkınlardan kaynaklanmıştır.

İklim ve hava ile ilgili afetler dünya genelinde etkisini artırmaktadır. 2020 yılı Dünya Afet Raporu'na göre son on yılda 1,7 milyar insan iklim ve hava ile ilgili afetlerden etkilenmiştir. Sel, fırtına ve sıcak hava dalgası bu dönemde de en fazla etki eden afetler olmuşlardır. (URL 15). Munich RE standartlarında değerlendirildiğinde 1980-2012 arasında doğal afetlerin %87'si iklim kaynaklı doğal afetlerdir. Bunların % 44'ü fırtına, % 41'i sel, % 15'i sel afetidir (URL 17).

Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonunun 2020 de yayınladığı Dünya Afet Raporu standartlarına göre 2019 yılında Dünya genelinde 308 doğal afet meydana gelmiş; 97 milyon kişi etkilenmiş ve 24,3 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Afetlerin %77'si iklim ya da hava

olaylarından kaynaklanmıştır. Bunlardan Hindistan'da Fani Siklonu, Filipinler'de Kammuri ve Phangone siklonları, Afganistan'daki kuraklık, Doğu Afrika'da İdai ve Kenneth siklonları etkilenen insan sayısı bakımından öne çıkmaktadır. 2019 yılı içerisinde Batı Avrupa'da meydana gelen üç sıcak hava dalgası nedeniyle 3453 kişi hayatını kaybetmiştir.

Dünya Afet Raporu (2020) verilerine göre hava ve iklim kaynaklı doğal afetlerin sayısı 1960'dan bu yana sürekli artmaktadır. Son on yılda gerçekleşen tüm afetlerin %83'ü sel, fırtına ve sıcak hava dalgaları gibi hava ve iklim olayları kaynaklıdır. Bu afetler sonucunda 410.000'den fazla insan hayatını kaybetmiş, 1,7 milyar insan olumsuz etkilenmiştir. Bu tür afetler 1990'lardan bu yana %35 oranında artmıştır.

1970-2019 döneminde afetlerden dolayı meydana gelen can kayıplarının BM ülke sınıflamasına göre %91'i gelişmekte olan, Dünya Bankası ülke sınıflandırmasına göre %82'si düşük-orta-alt gelirli ülkelerde gerçekleşmiştir (URL 11).

EM-DAT standartlarına göre dünyada 2021 yılında gerçekleşen 432 doğal afetin 223'ü sel afeti olup 2001-2020 ortalamasını (163) geçmiştir. Seller nedeniyle özellikle Hindistan, Çin ve Afganistan'da çok sayıda can kaybı ve büyük maddi zarar meydana gelmiştir. En fazla rapor edilen ikinci afet fırtınalar (121 olay) yine 2001-2020 ortalamasının (102 afet) üzerine çıkmıştır. Filipinler'de Rai Tayfunu, Endonezya'da Seroja Tropikal Siklonu, Kuzey Amerika'da kış fırtınası, ABD'de Ida Kasırgası çok sayıda insanın can kaybına ve maddi zarara yol açmıştır.

2021 yılında dünya çapında üç ekstrem sıcaklık kaydı bulunmaktadır. Orman yangınlarına da neden olan sıcak hava dalgası Kanada'da 815, ABD'de 229 kişinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır. 2021 yılında 19 büyük orman yangını gerçekleşmiştir ve bu değer 2001-2020 değerinin (11 afet) üzerindedir. Özellikle yaz aylarında çıkan yangınlar Akdeniz ülkelerini (Cezayir, Bulgaristan, Kıbrıs, Yunanistan, İtalya, Makedonya, Tunus, Türkiye) etkilemiştir. ABD'de Marshall yangınında ise önemli ekonomik kayıp (3,3 milyar dolar) meydana gelmiştir. Afrika (GAC, Somali, Etiyopya, Kenya) ve Asya'da (Afganistan, İran, Irak, Suriye) 15 kuraklık afeti meydana gelmiştir. Aynı yıl Batı ABD'de kuraklık ekonomik kayıplara neden olmuştur (URL 7).

2022 yılının ilk yarısında EM-DAT veri tabanında 79 ülkede gerçekleşen 187 afet kaydedilmiştir. Elde edilen bilgilere göre bu afetler en az 6347 kişinin hayatını kaybetmesine, 50 milyon kişinin etkilenmesine ve 40 milyar dolar maddi kayba neden olmuştur. Bu dönemde mayıstan

ağustosa kadar Hindistan ve Pakistan'da muson mevsiminde seller meydana gelmiştir. Özellikle Pakistan sellerden çok fazla etkilenmiştir. Ülkenin üçte biri sular altında kalmıştır.

Pakistan dışında seller nisanda Güney Afrika'da, mayısta Brezilya'da ve haziranda Nijer'de afete neden olmuştur. Guatemala, Bolivya, Avustralya ve Çin de sellerden etkilenmiştir. Bu dönemde Çad milyonlarca insanı etkileyen kuraklığa maruz kalmıştır. Nisan ayında tropikal fırtına (Megi) Filipinler'i vurmuş, 289 kişi hayatını kaybetmiştir. Şubat ayında Batsirai kasırgası Madagaskar'da meydana gelmiştir. 2022'nin ilk altı aylık döneminde olay sayısı, can kaybı ve etkilenen insan sayısı bakımından Asya kıtası yine birinci sırada yer almıştır. Amerika kıtası kayıtlı afetler açısından Asya kıtasını takip ederken ekonomik zararda ilk sırada yer almaktadır. Bu dönemde de seller en fazla gerçekleşmiş afetler olup can kaybı ve etkileri açısından da ilk sıradadır (URL 7).

Türkiye'de Hava, Su ve İklim Kaynaklı Doğal Afetler

Sıcaklık değerlerindeki artışlar atmosferdeki sera gazlarının artışı ile ilişkili bulunmaktadır. Ülkemizde sanayileşme, kentleşme ve ticaret faaliyetleri geliştikçe enerjiye olan talep de giderek artmaktadır. Bu talebi karşılama yoluna gidildiğinde daha fazla fosil yakıtın yakılması ve daha fazla sera gazı salımı gerçeği gündeme gelmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları her geçen gün daha fazla devreye sokuluyor olsa da bugün hâlâ enerji üretimimizin yaklaşık %65'ini fosil yakıtları yakarak elde etmekteyiz.

Türkiye elektrik enerjisi tüketimi 2021 yılında bir önceki yıla göre %8,74 artarak 332,9 milyar kWh, elektrik üretimi ise bir önceki yıla göre %9,14 oranında artarak 334,7 milyar kWh olarak gerçekleşmiştir. 2020-2040 dönemi için yapılan Türkiye Elektrik Enerjisi Talep Projeksiyonu Raporu çalışmasının sonuçlarına göre elektrik tüketiminin baz senaryoya göre, 2025 yılında 370 TWh, 2040 yılında ise 591 TWh seviyesine ulaşması beklenmektedir. 2021 yılında elektrik üretimimizin, %30,9'u kömürden, %33,2'si doğal gazdan, %16,7'si hidrolik enerjiden, %9,4'ü rüzgârdan, %4,2'si güneşten, %3,2'si jeotermal enerjiden ve %2,4'ü diğer kaynaklardan elde edilmiştir (URL 8).

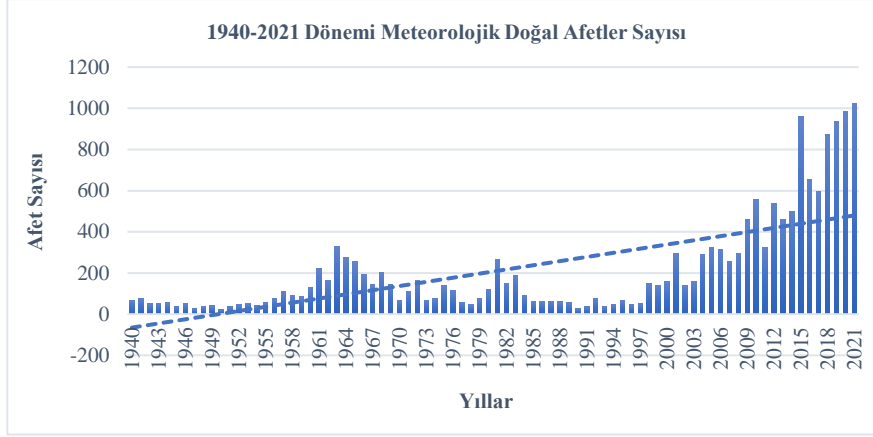
Türkiye sera gazı emisyonu sıralamasında G20 ülkeleri arasında 16. sıradadır ve emisyonlar artma eğilimindedir. Paris Anlaşması 2021 yılında imzalanmış, buna göre NDC (Ulusal Katkı Beyanları) ve GHG (sera gazı) emisyonlarının 2030 yılına kadar %21 oranında azaltılacağı taahhüt edilmiştir (URL 4).

TÜİK Türkiye sera gazı envanteri sonuçlarına göre, 2020 yılı toplam sera gazı emisyonu bir önceki yıla göre %3,1 artarak 523,9 milyon ton (Mt) CO₂ eşdeğeri (eşd.) olarak hesaplanmıştır. Kişi başı toplam sera gazı emisyonu 1990 yılında 4 ton CO₂ eşdeğeri, 2019 yılında 6,2 ton CO₂ eşdeğeri ve 2020 yılında 6,3 ton CO₂ eşdeğeri olarak hesaplanmıştır. Toplam sera gazı emisyonlarında 2020 yılında CO₂ eşd. olarak en büyük payı %70,2 ile enerji kaynaklı emisyonlar alırken bunu sırasıyla %14 ile tarım, %12,7 ile endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı ve %3,1 ile atık sektörü takip etmekteydi. Toplam CO₂ emisyonlarının 2020 yılında %31,6'sı elektrik ve ısı üretiminden olmak üzere %85,4'ü enerji sektöründen, %14,2'si endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı sektöründen, %0,4'ü ise tarım ve atık sektörlerinden kaynaklanmıştır. CH₄ emisyonlarının %61'i tarım, %22,1'i atık, %16,9'u enerji ve %0,02'si endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı sektöründen; N₂O emisyonlarının ise %80,3'ü tarım, %9,1'i enerji, %5,6'sı atık ve %5'i de endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı sektöründen kaynaklanmıştır.

IPCC-AR5 dünyadaki ortalama sıcaklıkların artışına bağlı olarak ekstrem hava olaylarının sayısında ve şiddetinde de bir artış olduğunu, sıcak ve soğuk hava dalgası ile kuraklık gibi iklim ve hava olaylarının bu ekstrem olayların başında geldiğini bildirmektedir. Türkiye'deki meteorolojik ekstrem olayların tarihî seyrine bakıldığında 2000'li yıllardan günümüze sürekli bir artış olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 1)

Asya Pasifik Afet Riski Görünümü 2019 raporuna göre 62 üyeli bir komisyonda Türkiye hem yavaş ilerleyen afetlerin hariç tutulduğu sıralamada hem de normal sıralamada onuncu sırada yer almaktadır. Aynı rapora göre Türkiye nüfusunun %51,7 gibi önemli bir kesimi afet tehlikesinin yüksek olduğu bölgelerde yaşamaktadır. Gruptaki ülkeler arasında bu yönüyle de 10. sırada yer almaktadır (URL 2).

Afetlere maruz kalma açısından Dünya Risk Endeksi verilerinden oluşan rapora göre (2022) Türkiye 193 ülkenin yer aldığı endekste en riskli 30. ülke durumundadır. Maruz kalma bakımından 8,90 puanla yine çok yüksek riskli ülkelerdendir. Zarar görülebilirlik bakımından ise 29,58 puanla yüksek riskli durumdadır. Aynı raporda Türkiye 16,23 endeks skoru ile çok yüksek risk sınıfındaki (12.89 – 100.00) ülkeler arasındadır.



Şekil 1. Türkiye Uzun Yıllar Meteorolojik Afet Sayıları (Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü verileri esas alınmıştır.)

Türkiye’de yıllık ortalama sıcaklıklar ölçüm dönemi içerisinde günümüze doğru artış eğilimi göstermektedir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre 1971-2000 devresinde Türkiye’nin yıllık ortalama sıcaklığı 13,2°C’dir. 1980-2010 dönemi için bu değer 13,5 °C olarak belirlenmiştir. 2021 yılında ise Türkiye ortalama sıcaklığı 14,9 °C olarak gerçekleşmiş olup 1981-2010 normaline göre (13,5 °C) 1,4 °C pozitif, 1991-2000 normaline göre (13,9 °C) 1 °C pozitif anomali göstermiştir. Alansal yağışlarda ise (524,8 mm) 1991-2000 normaline göre (573,4 mm) %9 negatif anomali gerçekleşmiştir (URL 16)

G20 Climate Risk Atlas Turkey verilerine göre (2021) Türkiye’de ortalama sıcaklıkların 1985’e kadar -0,7°C, 2014’e kadar 0,6°C anomali gösterdiği anlaşılmaktadır. İyimser senaryoya göre bugünkü yıllık ortalama sıcaklıkların 2050 yılına kadar 1,5 °C, kötümser senaryoya göre 2,7 °C; 2100 yılına kadar iyimser senaryoya göre 1,8 °C, kötümser senaryoya göre 6,3°C artması beklenmektedir. Yıllık toplam yağışlar 1985 yılına kadar %-2,2, 2014 yılına kadar %-5,4 anomali göstermiştir. 2050 yılına kadar kötümser senaryoya göre % -0,4, 2100 yılına kadar kötümser senaryoya göre %- 6,1 anomali göstermesi beklenmektedir. Aynı rapora göre yağışla ilgili göstergeler 2036-2065 arasında 30 yıllık bir dönemde yıllık toplam yağışın %-3,0 ile 1,7, en yağışlı ayın yağışının %1-2, en sıcak devrenin yağışının % -14 ile -27,6 arasında değişeceğini göstermektedir. Tarımsal kuraklık devresi %18-36 oranında, hidrolojik kuraklık %11-20, sıcak hava dalgası süresi %284-4242 uzayacaktır. Yüzeysel akışın %5-27 oranında düşeceği öngörülmektedir.

Türkiye’de 1971-2000 devresinde 13,2 °C olan ortalama sıcaklık 1981-2010 devresinde 13,5 °C’ye yükselmiştir. Bu süreç içerisinde sıcak hava dalgasından kaynaklanan can kayıpları da artmıştır. 2015, 2016 ve 2017 yıllarında meydana gelen sıcak hava dalgalarında ölüm oranları sırasıyla %11, %6 ve %21 oranında artmıştır. 2000-2004 dönemine göre aşırı sıcaklığa bağlı can kayıpları %87 oranında artmıştır. Sıtma riskinin Türkiye’de de 2050 yılına kadar %10,9-12,6 oranında artması beklenmektedir (URL 4).

2020 yılında Türkiye’de şehirleşme oranı %76 olmuştur ve 2050 yılında %86’ya ulaşması beklenmektedir. Türkiye’de şehirleşme artmaktadır ve bu durum tarım alanlarının aleyhine gelişmektedir. Kentsel alanlarda hem toprak geçirgenliği hem de bitki ile kaplı alanlar azalmaktadır. Isı dalgası altındaki kentsel alanlar ile çevrelerindeki kırsal alanlar arasındaki sıcaklık farkı 6°C’ ye kadar çıkmaktadır. Isınma yağış düzenini değiştirmektedir. Zeminin sızdırmazlığı sağanak yağışlar sonrasında sel ve su baskınlarına da neden olmaktadır (URL 4).

Türkiye’de 2000 yılından bu yana hidro-meteorolojik ekstrem olayların sayısı artmaktadır. 2015 yılında 959, 2016 yılında 654, 2017 yılında 598, 2018 yılında 871, 2019 yılında 936, 2020 yılında 984, 2021 yılında 1024 meteorolojik doğal afet kayıt altına alınmıştır. Bu meteorolojik karakterli doğa olayları içerisinde özellikle şiddetli yağış ve sel, fırtına ve dolu öne çıkmaktadır. (Tablo 1).

Uzun yıllar meteorolojik ekstremler incelendiğinde Türkiye’de en fazla meydana gelen meteorolojik afetlerin aşırı yağışa bağlı sel, fırtına ve dolu olduğu anlaşılmaktadır. DMİGM fevk rasatlarına göre 1940-2010 yılları arasında gerçekleşen meteorolojik karakterli doğal afetlerin %30’u sel, %27’si fırtına, %23’ü dolu afettir (URL 15). 2010-2021 devresinde ise meydana gelen 8274 meteorolojik karakterli doğa kaynaklı afetin %32’si fırtına, %30’u şiddetli yağış/sel, %17’si dolu şeklindedir. Yıldırım, çığ ve don olayı bu afetleri takip etmektedir. Dönem içerisinde en fazla meteorolojik afet haziran ayında kaydedilmiştir. Aynı dönem içerisinde meydana gelen orman yangınlarının %46’sı faili meçhul, %36’sı ihmal-kaza ve sadece %12’si doğal nedenlere bağlı olarak gerçekleşmiştir (URL 12). 2010 yılında gerçekleşen doğal afetlerin %46’sı fırtınalardır. 2018 de meydana gelen seller özellikle yaz (%32) ve ilkbahar (%30) aylarında görülmüştür (URL 13).

Tablo 1. 2015-2021 Döneminde Türkiye’de En Fazla Kaydedilmiş Meteorolojik Afetler.

| Yıllar | Şiddetli Yağış/Sel (%) | Fırtına (%) | Dolu (%) | Yoğun Kar Yağışı (%) | Toplam |
|--------|------------------------|-------------|----------|----------------------|--------|
| 2015 | 26 | 25 | 12 | 8 | 959 |
| 2016 | 21 | 41 | 15 | 6 | 654 |
| 2017 | 31 | 36 | 16 | 7 | 598 |
| 2018 | 38 | 28 | 16,8 | 6,3 | 871 |
| 2019 | 36 | 27 | 18 | 5 | 936 |
| 2020 | 30 | 27 | 23 | 5 | 984 |
| 2021 | 28 | 40 | 13 | 7 | 1024 |

Kaynak: MGM Verileri kullanılmıştır.

Ülkemizde 2020 yılında rapor edilen 984 ekstrem olayın %30’u şiddetli yağış/sel, %27’si fırtına ve %23’ü dolu olayıdır. 2021 yılında 1024 ekstrem doğal olay gerçekleşmiştir. Bunların %28’i şiddetli yağış/sel, %40’ı fırtına-hortum, %13’ü dolu, %7’si şiddetli kar yağışı, %5’i yıldırım, %2’si don, %2’si heyelan ve %3’ü orman yangınıdır (URL 12)

Hortum ve dolu afeti kayıt dönemi içerisinde günümüze doğru bir artış eğilimi içerisindedir. 2020 yılı ülkemizde dolu (%58 yaz) ve çığ afetinin en fazla görüldüğü yıl olmuştur. Yıldırım afeti de 2019 ve 2020 de en yüksek olay sayısına ulaşmıştır (%60 yaz mevsimi). 2020 yılında 3399 orman yangını çıkmıştır ve 20971 hektar alan zarar görmüştür (URL 16). Uzun yıllar afet kayıtlarına göre ülkemizde en yüksek sayıda sıcak hava dalgası kayıtları 2010 yılına, en yüksek sayıda soğuk hava dalgası kayıtları 1992’ye (Pinatubu yanardağ faaliyeti etkisi) aittir (URL 24).

G20 Climate Risk Atlas Turkey verilerine göre Türkiye’de kuraklık riski özellikle merkezi kesimler ve Güneydoğu’da ciddi risk oluşturmaktadır. 2007-2008 ve 2013-2014 yıllarında büyük kuraklıklar gerçekleşmiştir. Batı Akdeniz ve Ege Bölgesi’nde gelecekte büyük kuraklık beklenmektedir. Diğer bölgeler de sık sık uzun süreli ve şiddetli kuraklıkla karşı karşıya kalacaktır. Aynı rapora göre Türkiye’nin sahip olduğu su kaynaklarının %18’i yeraltı kaynakları durumundadır. 2015-2025 dönemi referans alındığında 2045-2050 periyodunda yıllık yeraltı suyu kazanımının düşük emisyon senaryosuna göre % -15,9, orta emisyon senaryosuna göre % -17,6 ve yüksek emisyon senaryosuna göre % -20,3 oranında düşeceği bildirilmektedir.

Orman yangınları; kuraklık, yüksek sıcaklık, düşük nem ve rüzgâr ile yakından bağlantılıdır. Türkiye’de ormanla kaplı alanların payı %30

civarındadır. Türkiye ormanları atmosferden 90,19 milyon ton CO₂ eşdeğerini çekmektedir. Son 30 yılda meydana gelen 65,5 bin yangında 300 bin hektar alan yanmıştır. Orta ve düşük emisyon senaryolarına göre Akdeniz’de ve ılıman orman alanlarında yangınlarda artış beklenmektedir. Türkiye’de yangın afeti en fazla 2013’de kayıtlara geçmiştir. 1990’dan bu yana 1994, 2000, 2008 ve 2021 yıllarında en fazla yangın gerçekleşmiştir. (URL 4).

EM-DAT veri tabanında 1900’lerden bu yana Türkiye ile ilgili 202 afet kaydı bulunmaktadır. Bunların 90’ı hava, iklim ve su (meteorolojik, klimatolojik ve hidrolojik) ile ilgili afetlerdir. Atmosferik koşullardan kaynaklanmış bu afetler nedeniyle 2,4 milyon insan etkilenmiş, 2207 kişi hayatını kaybetmiştir. EM-DAT kriterlerine göre veri tabanında Türkiye ile ilgili en fazla hidrolojik afetler kaydedilmiştir (66 olay). Bunlar seller (%56) ve toprak kaymasıdır. Kayıtlı altı klimatolojik afetin tamamı orman yangınıdır. Meteorolojik afetler fırtınalar ve ekstrem sıcaklıklar (18 olay) şeklindedir.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü fevk rasatları kayıtları 1975-2021 devresinde 14.074 hava, iklim ve su ile ilgili afeti içermektedir. Bunların %65’i meteorolojik, %31’ hidrolojik, %4’ü klimatolojik afetlerdir. Doğrudan ya da dolaylı olarak hava olayları ile ilgili olan bu afetlerden en çok yağış ve sel (%27), Fırtına (%17), Fırtına ve hortum (%16) ile dolu (%15) kaydına rastlanmaktadır.

Ağrı İlinde Hava, Su ve İklim ile İlgili Doğal Afetler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı kayıtları tarihsel süreçte Ağrı ili sınırları içerisinde gerçekleşmiş birçok hava, su ve iklimle ilgili (hidro-meteorolojik) afet bilgisi içermektedir. Sel (taşkın/su baskını), heyelan, kaya düşmesi ve çığ afeti Ağrı ilinde özellikle köy yerleşmelerini etkilemiş, yerlerinin değiştirilmesine neden olmuştur. 21.10.1953 tarihli arşiv belgesinde Aşağı Sürbehan köyünde selden zarar görmüş halkın uygun bir mahalleye yerleştirilmesi bilgisi yer almaktadır. Aynı köy ile ilgili 13.06.1966 tarihli belge selde su baskınından zarar görenlerin Aktaş mevkiine yerleştirileceklerini ifade etmektedir. 1966’da bir başka su baskını olayı Ağrı Merkez’de gerçekleşmiştir. Arşiv belgesine göre Merkez’de 10 mahalle su baskınından etkilenmiş 154 aile zarar görmüştür.

Bozmez (Uludal) köyünde meydana gelen su baskınından zarar görenlere yapılacak yardım (Arşiv belgesi tarihi: 23.01.1968), Çatkösedag köyünde konutları heyelan ve su baskınına maruz kalan ailelerin

Mollasüleyman ve Yığıntaş köylerine yerleştirilmesi (02.07.1973), Gözaydın köyünde konutları su baskını ve heyelan afetinden etkilenmiş ailelerin ilçe belediye sınırları içerisinde yerleştirilmesine ilişkin arşiv belgeleri (16.07.1973) Eleşkirt ilçesinde sel afetinin sıklıkla yaşandığını göstermektedir.

Sel (su baskını) afeti Doğubeyazıt ilçesinde de görülmüştür. Sazoba köyünde konutları su baskınına uğrayanların Sağlıksuyu sınırları içerisinde yerleştirilmesi (27.02.1979), taşkına maruz kalarak zarar gören Yağmurdüşen köyünün başka bir mevkiye taşınması (05.08.1992) arşiv belgelerinde yer almaktadır.

Hamur ilçesi Çağlayan köyünde Galetayın deresinin 1979'da yaptığı taşkın 21.12.1981 tarihli arşiv belgesinde krokilendirildiği görülmektedir.

Heyelan ya da toprak kayması EM-DAT afet sınıflandırmasında jeolojik / jeofizik afetlerin alt türü, hidrolojik afetlerin ana türü olarak gösterilmektedir. Toprak kayması; deprem, volkanizma gibi jeolojik olaylar sonucunda oluşabileceği gibi zeminin ıslanıp kayganlaşmasına neden olan aşırı yağışlar, kar erimeleri, yeraltı suyu seviyesinin yükselmesi gibi hidrolojik olaylara da bağlı olabilir. Bu sebeple bu çalışmada heyelana su ile ilgili (hidrolojik) afetler sınıfında kabul edilerek hidro-meteorolojik afetler arasında yer verilmiştir.

Ağrı ilinde gerçekleşen yer kayması ya da heyelan olayları arşiv belgelerinde sellerden sonra en fazla kaydına rastlanılan afettir. 15.01.1974 tarihli arşiv belgesinde Merkez'e bağlı Sarıtaş köyünde meydana gelen yer kaymasından zarar gören ailelerin Aşağı Yoldüzü köyüne yerleştirilmeleri belirtilmektedir. 27.02.1979 tarihli belgede ise Eleşkirt ilçesine bağlı Yığıntaş köyünde yer kayması nedeniyle yapıları zarar görmüş ailelerin yeni taşınma yerine ilişkin bilgi verilmektedir. Yine Eleşkirt ilçesi Övündük köyü sınırları dâhilindeki bazı yerlerin heyelan sebebiyle afete uğrayabilecek bölge olarak kabulünü içeren 28.05.1979 tarihli belge mevcuttur.

Bazı Devlet Arşivi belgelerinde Ağrı ilinde çeşitli afetler nedeniyle afete maruz bölge ilanı içeren bilgiler yer almaktadır. Söz konusu afetler Tablo 2'de düzenlenmiştir.

Tablo 2. Ağrı İlinde Doğal Afetler Nedeniyle Afete Maruz Bölge Olarak İlan Edilen Yerleşmeler.

| YILLAR | İL | İLÇE | KÖY | AFET TÜRÜ |
|------------|------|--------|-----------|-----------|
| 09.08.1988 | Ağrı | Merkez | Gümüşyazı | Heyelan |

| | | | | |
|------------|------|-------------|----------------------|--------------------------|
| 11.08.1988 | Ağrı | Merkez | Başçavuş | Heyelan, kaya düşmesi |
| 12.08.1988 | Ağrı | Eleşkirt | Hasanpınar | Heyelan |
| 09.10.1989 | Ağrı | Diyadin | Kocaçoban | Kaya düşmesi |
| 09.10.1989 | Ağrı | Diyadin | Delihasan | Kaya düşmesi |
| 10.08.1989 | Ağrı | Eleşkirt | Kayayolu | Heyelan, kaya düşmesi |
| 18.01.1990 | Ağrı | Eleşkirt | Tahir | Su baskını |
| 05.08.1991 | Ağrı | Taşlıçay | Yukarı Esen | Heyelan |
| 05.08.1991 | Ağrı | Doğubeyazıt | Gönler | Heyelan |
| 07.08.1991 | Ağrı | Doğubeyazıt | Seslitaş | Su basması |
| 08.08.1991 | Ağrı | Hamur | Danakıran | Su basması |
| 28.08.1991 | Ağrı | Merkez | Aşağı Dürmeli | Su basması |
| 29.08.1991 | Ağrı | Patnos | Bağbaşı | Su basması |
| | Ağrı | Eleşkirt | Kayayolu | Heyelan, kaya düşmesi |
| 1989-1992 | Ağrı | Eleşkirt | Hasanpınar | Heyelan |
| | Ağrı | Eleşkirt | Sarıköy (Sarıcan) | Çığ düşmesi |
| | Ağrı | Eleşkirt | Güneykaya | Çığ düşmesi |
| - | Ağrı | Patnos | Merkez | Heyelan, su baskını |

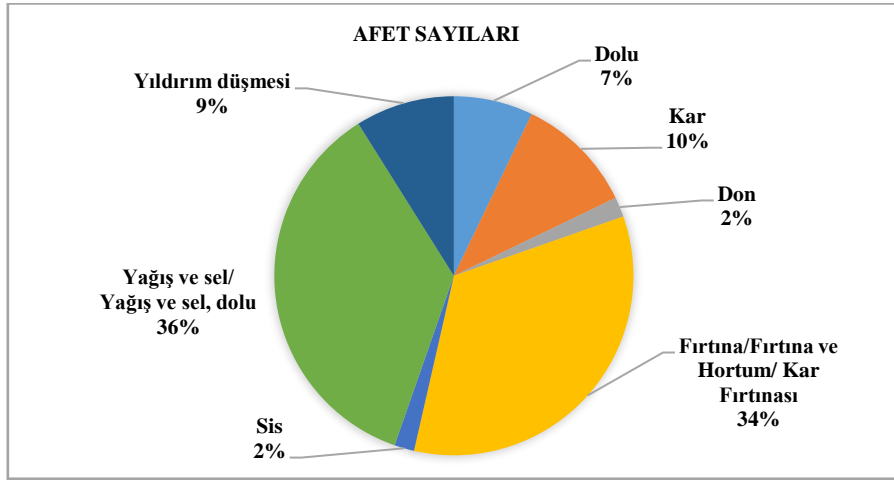
Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.

MGM fevk rasatlarında heyelan afeti kaydı tutulduğu hâlde Ağrı iline ait bu afete ilişkin veri bulunmamaktadır. Olayın afet riski taşınması ve afete dönüşmüş olması ayırımına gidilmiş olması muhtemeldir. AYDES veri tabanında %31 oranıyla su baskınından sonra an fazla meydana gelen olay heyelandır. 2005 ve 2006 yıllarının her birinde 15, 1988 yılında 9 heyelan kaydı bulunmaktadır. 2008 yılından sonra heyelan kaydına rastlanmamıştır.

1975-2021 devresinde MGM'nin afet kayıtları Ağrı ili sınırları içerisinde en fazla meteorolojik kökenli afetin Ağrı Merkez'de gerçekleştiğini göstermektedir (%32). Doğubeyazıt, Eleşkirt ve Patnos ilçeleri afet sayıları açısından il merkezini takip etmektedir (Şekil 2). Nüfusun ve yerleşmenin yoğunlaştığı bu alanlarda meydana gelen doğal olaylar insanı etkilediği oranda doğal afete dönüşmüştür. Diyadin ve Hamur ilçeleri ise en az afet kaydına rastlanan ilçelerdir. Son elli yıllık ölçüm

devresinde sıcaklıklarda artış, yıllık toplam yağışlarda ise azalma eğilimi devam etmektedir.

Fırtınalar dünyada ve Türkiye’de en fazla kayda geçen meteorolojik kökenli doğal afetlerden biridir. Her yıl çok sayıda can ve mal kaybına neden olmaktadır. Görülme sıklığı sellerden sonra gelse de en ölümcül hava ile ilgili afet türüdür. Meteoroloji Genel Müdürlüğü fevk rasatları kayıtları 1975-2021 devresinde 14.074 hava, iklim ve su ile ilgili afeti içermektedir. Bunlardan fırtına, eşlik eden hava olayı ile birlikte %34’lük orana sahiptir (Şekil 5).



Şekil 5. Ağrı İlinde 1975-2021 Devresinde Hava, İklim ve Su Kaynaklı Doğal Afetler (Kaynak: MGM verileri kullanılmıştır.)

Fırtınalar tek başına etkili olabileceği gibi çoğu zaman yağmur, şimşek, gök gürültüsü, yıldırım, hortum gibi hava olaylarını da beraberinde getirir ya da birlikte etkili olur. Ayrıca kış aylarında oluşan fırtınalar yağın kar tanelerini taşıyabilir ve kar fırtınalarına dönüşebilir. Fırtınalar ile diğer hava olayları çoğu zaman iç içe olduğundan Ağrı’da meydana gelmiş fırtınalar eşlik eden hava olayları ile birlikte verilmiştir.

Ağrı İlinde 1970-2020 devresinde yıllık ortalama sıcaklık değeri genel bir artış eğilimi gösterse de dönem içerisinde artışlar ve azalışlar istikrarlı bir gidiş göstermemiştir. Ancak yine de son yirmi yıl içerisinde kaydedilen 9,1°C ve 9,5°C değerleri daha önce kaydedilmemiştir (Karaca, 2022). En fazla fırtına afetinin gerçekleştiği yıllarda yıllık ortalama sıcaklık değerleri sırasıyla 6.5, 3.4, 5.6 ve 7,2’dir. Sıcaklıkların en düşük ortalama sıcaklığa sahip olduğu 1982 yılı fırtına afetinin de en fazla görüldüğü yıldır.

1975-2021 devresinde Ağrı ili sınırları içerisinde 19 fırtına, fırtına ve hortum, kar fırtınası kaydı yapılmıştır. Tek başına fırtına (7 olay) hemen

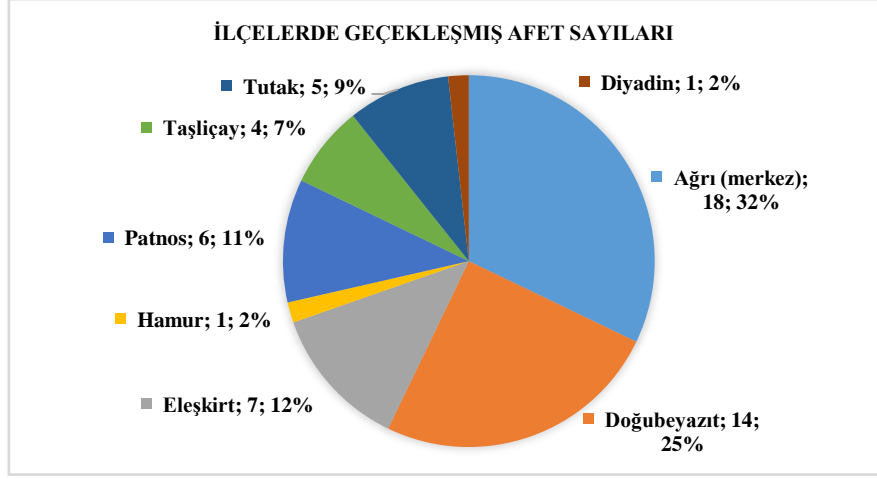
hemen her ay görülebilirken kar fırtınası (7 olay) ocak ve şubat, fırtına ve hortum (5 olay) mart ve nisan aylarında etkili olmaktadır. Ağrı Merkez ve Tahir beldesinde fırtınalar özellikle etkili olmaktadır. Ağrı’da insan hayatını olumsuz yönde etkilemiş fırtınaların tarihsel seyri önemli bilgiler vermektedir. Yetmişli ve seksenli yıllarda hemen hemen her yıl özellikle kar fırtınaları gerçekleşmişken 1985-2004 arasında kalan yıllarda zarar veren fırtına kaydı bulunmamaktadır. 2005-2014 arasında da aynı durum söz konusudur. 2000’li yıllarda gerçekleşmiş fırtınaların ise hortumla birlikte etkili olmuş olması ayrıca önemlidir (Türkiye’de hortum kaydı 2001’den itibaren tutulmaktadır).

MGM’nin fevk rasatlarına göre Ağrı ilinde zaman zaman meydana gelen şiddetli fırtınalar maddi zarara yol açmış hatta ölüm ve yaralanmalara neden olmuştur. Patnos ilçesinde 29 Mart 2014 tarihinde etkili olan fırtına sebebiyle meydana gelen duvar çökmesi ve çatılardan kiremit uçması sebebiyle bir kişi ölmüş, bir kişi yaralanmıştır. Ağrı Merkez ve ilçelerde 24 Mart 2018 tarihinde ise 11 Beaufort (bofor) şiddetine kadar ulaşan fırtına sonucu çatılar uçmuş ve insanlar yaralanmıştır.

Yağış ve Sel/Yağış ve Sel Dolu

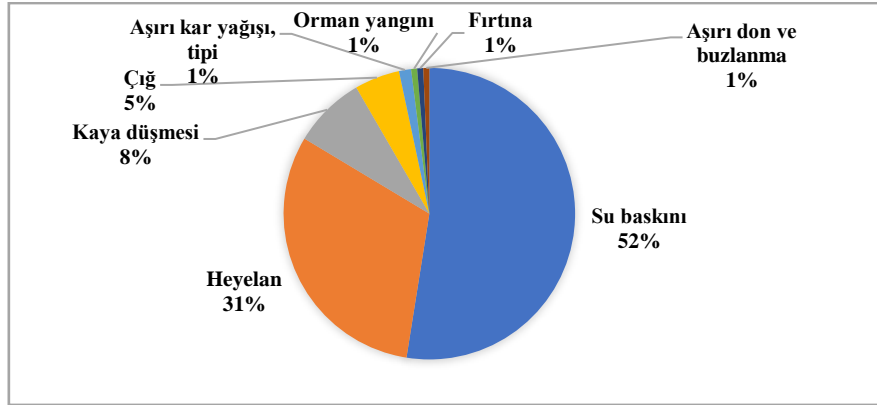
Yere dokunan alt hava katmanlarının üst hava katmanlarına göre daha fazla ısınması kararsız hava kütleleri oluşturur. Bu hava kütlelerinde yeterli miktarda nem de varsa güçlü dikey hava yükselmeleri olur, kümülonimbus bulutları oluşur ve şiddetli sağanaklar meydana gelir (Erol, 2014, s. 236).

Küresel sıcaklık artışı nemlilik ve yağış şartlarını da değiştirmektedir. Atmosfer sıcaklığı arttıkça nem alabilme kapasitesi de artmaktadır. Yağışların şiddetli olması ve tek seferde bol miktarda suyun yere inmesi ayrıca ani kar erimeleri de küresel sıcaklık artışı ile ilgilidir. Şiddetli ve yoğun yağış ile karın hızlı bir şekilde erimesi sel felaketine neden olmaktadır.



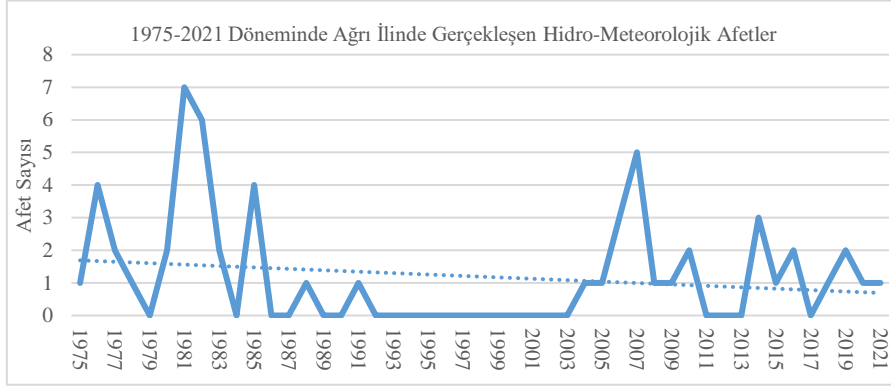
Şekil 2. Ağrı İli İlçelerinde 1975-2021 Devresinde Gerçekleşmiş Afet Sayıları (Kaynak: MGM verileri kullanılmıştır.)

Afet ve acil durumların yönetimine ilişkin süreçlerde kullanılan AYDES bilişim sisteminde 1975 – 2022 devresinde Ağrı ilinde gerçekleşmiş 297 hava, iklim ve su ile ilgili afet ve olay kaydı bulunmaktadır (Şekil 3). Kayıtların yarısından fazlası (%52) su baskınıdır. Su baskınından başka heyelan, kaya düşmesi ve çığ en fazla gerçekleşmiş olaylardır. Son kırk yedi yıllık kayıt süreci boyunca sırasıyla 2006 (39 olay), 2007 (36 olay), 1983 (31 olay) ve 2005 yılları en fazla afet ve acil durum kaydına rastlanan yıllar olurken bazı yıllarda olay kaydı bulunmamaktadır (2009, 2010, 2011, 2012, 2013...). 2010 yılından sonraki yıllarda olay kaydı için üzerine çıkmamıştır.



Şekil 3. Ağrı İli Sınırları İçerisinde 1975-2022 Dönemi Hava, İklim ve Su İle İlgili Afet Ve Olay Kaydı Sayısı (Kaynak: AYDES Bilişim Sistemi)

Ağrı ili sınırları içerisinde 1975-2021 döneminde MGM fevk rasatlarına göre 56 hidro-meteorolojik afet kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtların %30'u yağış ve sel, %34'ü fırtına (kar fırtınası ve hortumun eşlik ettiği fırtına dâhil) şeklindedir. 47 yıllık bu dönemde en çok 1981 (7 olay) ve 1982 (6 olay) yıllarında afet kaydı bulunmaktadır. Dönem içerisinde afet sayısı yükselme eğilimi göstermemektedir. 1991'den 2004 yılına kadar herhangi bir afet kaydının bulunmadığı sakin bir devre yaşanmıştır. Özellikle 2007 yılından sonra affet sayısında düşme eğilimi devam etmiştir (Şekil 4).



Şekil 4. 1975-2021 Döneminde Ağrı İlinde Gerçekleşmiş Afet Sayıları (Kaynak: MGM verileri kullanılmıştır.)

Fırtına/Fırtına ve Hortum/Kar Fırtınası

Hava sıcaklığı havanın taşıyabileceği su buharı miktarını belirlemektedir. Doyma noktasına ulaşmış havada su buharı miktarı ne kadar fazla olursa açığa çıkacak latent enerji o oranda fazla olacaktır. Latent enerji oraj oluşumuna neden olduğunda şiddetli yağışlara eşlik eden fırtınaları da oluşturmuş olur (Erinç,1957, s. 34).

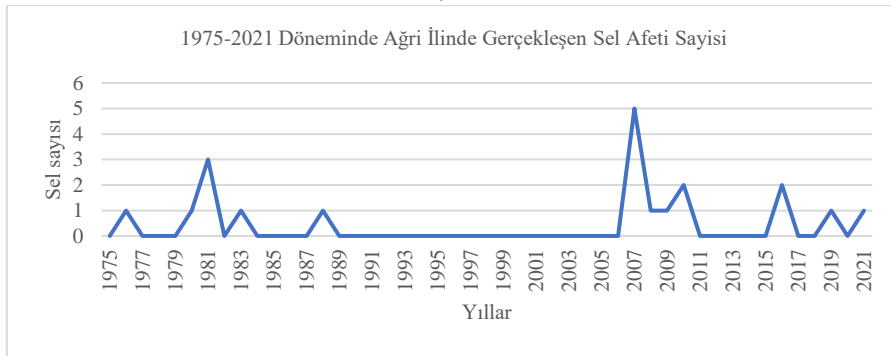
Sıcaklık ve nem açısından farklı özellikler gösteren hava kütleleri komşu olduklarında ya da rüzgarlarla taşınıp karşılaştıklarında basınç farkını gidermek üzere aralarında bir hava akımı başlamaktadır. Barometrik gradyan ölçüsünde güçlenen bu hava akımları fırtınalara dönüşmektedir. İnsan kaynaklı ısınma atmosferde hava kütlelerinin karakterini değiştirdiğinden günümüzde fırtınaların sayısı ve şiddeti artarken, alanı kaymaktadır. Dünyada ve Türkiye'de yıllık ortalamalar ve diğer sıcaklık indislerindeki artışları Ağrı'da da görmek mümkündür.

İklim değişikliği sürecinde artması beklenen şiddetli yağışlı günler sayısı ölçüm periyodu boyunca Ağrı istasyonunda 5-25 gün arasında sürekli iniş çıkışlar göstermektedir. 2000'li yıllardan itibaren azalma eğilimi

gösteren indis tüm dönemlerde en yüksek değere 1977 yılında ulaşmıştır ve 25 günün üzerinde gerçekleşmiştir. Yağışın 20 mm ve daha fazla olduğu çok şiddetli yağışlı günlerin sayısı Ağrı istasyonunda 1990-2000 devresindeki azalma eğiliminden sonra 2000 yılından itibaren artmaya başlamıştır. Ölçüm devresi içerisinde özellikle 1-3 gün arasında yığıldığı görülmektedir. Bununla beraber bazı yıllar (1992, 1995, 1996, 2003, 2006) 5 günün üzerinde değerlere ulaşmıştır (Karaca, 2022, s. 3261).

Şiddetli yağış ve sel, gerçekleşme sayısı ve ekonomik zararları bakımından fırtına ve hortum afeti ile yarışmaktadır. Dünyada ve Türkiye’de en fazla kayda geçen doğal afetlerin başında gelmektedir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü fevk rasatları kayıtları 1975-2021 devresinde 2099 yağış ve sel afeti kaydetmiştir. Eşlik eden diğer hava olayları eklendiğinde 2461 sel afeti gerçekleşmiştir.

MGM fevk rasatlarına (1975-2021) göre Ağrı ili sınırları içerisinde gerçekleşmiş 56 afet kaydından yağış ve sel %36 pay almıştır (Şekil 6). Toplam 20 yağış ve sel afetinin altısı Ağrı Merkez’de, sekizi Doğubeyazıt’ta, altısı ise diğer ilçelerde gerçekleşmiştir. İlde günlük maksimum sıcaklık incelendiğinde aşırı yağış ve sel afetinin gerçekleştiği günlere ait maksimum sıcaklıkların önce ve sonra gelen günler içerisinde en yüksek değerleri göstermediği anlaşılmaktadır. Bu durumda yağışın başladığı günden önce sıcaklığın yükselmesi ve havanın nem toplamış olması muhtemeldir. Ayrıca yağışın birkaç gün devam etmesi yüzeysel akış miktarını yükseltmiş olabilir. Merkez ilçeye ait 2010 yılı ve sonrasındaki maksimum günlük yağış kayıtlarında en yüksek değerler ölçüldüğü günlerde sel afetinin gerçekleştiği anlaşılmıştır. Sel afetinin sıklıkla görüldüğü ilçelerde etrafı dağlarla kuşatılmış düzlükler sel oluşumunu ayrıca tetiklemektedir.



Şekil 6. 1975-2021 Döneminde Ağrı İlinde Gerçekleşmiş Sel Afeti Sayıları (Kaynak: MGM verileri kullanılmıştır.)

Ağrı'da 1988-2007 arasındaki 18 yıl boyunca sel kaydı bulunmamaktadır. Bu devrenin hemen ardından 2007 yılında beş sel afetinin gerçekleşmesi dikkate değerdir. Sel afetinin özellikle görüldüğü aylar Mayıs ve Haziran olmakla beraber Temmuz ve Ağustos'ta da azımsanmayacak sayıda sel afeti görülmüştür. Yaz aylarında 13 sel afeti kaydı bulunmaktadır. Sadece Haziran ayında 7 yağış ve sel afeti gerçekleşmiştir. Mayıs ayı 5 olay ile takip etmektedir. Kayda giren yağış ve sel afeti raporlarına göre afet sonucunda insanlar hayatını kaybederken ekonomik yönden de zarara uğramışlardır. Sahip oldukları hayvanlar telef olurken, ekinler sular altında kalmıştır. Yerleşmeleri su basmış, ulaşım yolları kullanılamaz hâle gelmiştir.

MGM fevk rasatları kayıtlarına göre Doğubayazıt Suluçem köyünde 22 Temmuz 2008'de meydana gelen sağanak yağış ve sel afetinde 700 küçük ve büyükbaş hayvan telef olmuş, yerleşim yerlerini su basmıştır. Ağrı ve köylerinde 11-12 Mayıs 2010 tarihinde meydana gelen sel afetinde 586 ev ve 426 ahır zarar görmüştür. Ekili 80 bin hektar arazinin %35'i sular altında kalmıştır. Diyadin'de 17 Haziran 2019 tarihinde yağış şiddetli dolu, gök gürültüsü ve yıldırım düşmesi ile birlikte gerçekleşmiştir. Dere yataklarının taşmasına neden olan bu olaylar sonucu 2'si çocuk 3 kişi sele kapılmış, bir kişiye açık arazide yıldırım isabet etmiştir.

1980 yılında Haziran ayında Hamur'da gerçekleşen, 1981'de Haziran'da Eleşkirt'te gerçekleşen ve yine 1981'de Tahir'de gerçekleşen yağış ve sel afetine dolu eşlik etmiştir.

Dolu

Dolu ülkemizde en fazla gerçekleşen afet türlerinden biridir. Hortum afeti gibi dolu afeti de kayıt dönemi içerisinde günümüze doğru artış göstermektedir. Dolu, sıcaklığı yükselen kararsız hava kütlelerinin hızla yükselmesi ve buna bağlı olarak gelişen kalın kümülönimbus bulutları içerisinde oluşmaktadır. İlkbahar şartları dolu oluşumu için uygunken çok sıcak ve çok soğuk hava koşulları dolu oluşumu için uygun değildir. Tutulan kayıtlara göre Türkiye'de 1963, 2011, 2015, 2016 ve 2018 en fazla dolu afeti gerçekleşen yıllardır.

Dolu yağışı günlük ortalamalardan çok gün içerisinde gerçekleşen maksimum sıcaklıklar ile ilgilidir. Ağrı'da dolu yağışının afete dönüştüğü yıllarda (1981, 1982, 1983, 2015) maksimum sıcaklıkların maksimumu değerleri sırasıyla 33,9, 33,3, 36,3 ve 36,5 olarak ölçülmüştür. Ölçüm dönemi boyunca daha yüksek maksimumlar kaydedilmiş olmakla birlikte

dolu oluşumunda ısınıp yükselen havanın nem değerlerinin de yeterli olması gerekmektedir.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü fevk rasatları kayıtları 1975-2021 devresinde gerçekleşen afetlerin %15'inin dolu yağışından kaynaklandığını göstermektedir. Aynı dönemde Ağrı ilinde 4 dolu afeti gerçekleşmiştir. 1981'de Eleşkirt'te Temmuz ayında, 1982'de Patnos'ta Mayıs ayında ve 1983'te Ağrı Merkez'de Mayıs ayında dolu sebebiyle özellikle zirai ürünler zarar görmüştür. 2015 yılında Ekim ayında ise dolu Ağrı Merkez'de yerleşim yerlerine zarar vermiştir.

Kar

Hava olaylarından biri olan kar yağışı, insanlara ve insanların yaşam alanlarına zarar verdiğinde kar afetine dönüşmektedir. Karın yapıları, araçları ve yolları kapatacak kadar yoğun yağması havanın nem alma kapasitesinin çok yükseldiğini göstermektedir. Nem alma kapasitesinin artması ise sıcaklık ile doğru orantılıdır. Kuvvetli kar yağışları Türkiye dışında Türkiye'ye yakın bölgelerden gelen hava kütleleri ile de ilgilidir. Kar yağışının fırtına ile beraber etkili olması da ulaşım ve yaşam alanlarında zarara neden olmaktadır.

Türkiye'de 1975-2021 döneminde MGM fevk rasatlarında kar yağışının sebep olduğu 579 can kaybı ya da hasara neden olmuş kar afeti kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlar eşlik eden hava olayları ile birlikte 627 olaya ulaşmaktadır. Aynı dönemde Ağrı ili genelinde yoğun kar yağışından kaynaklanan 6 olağanüstü durum gerçekleşmiştir. Fırtına ile beraber karın etkili olması sonucu ise 7 afet meydana gelmiştir. 1982 yılında Ocak ayında bir, 1985 yılında Şubat ayında üç, 1991 yılında Ocak ayında bir ve 2019 yılında Ocak ayında bir yoğun kar afeti kaydı bulunmaktadır. Özellikle 1985 yılının Şubat ayında Taşlıçay ve Tutak'ta kuvvetli kar yağışı, Patnos'ta ise kar fırtınası etkili olmuş, bu dört ekstrem olay yaşamı olumsuz etkilemiştir.

Yoğun kar yağışından kaynaklanan kar afetinin en fazla görüldüğü 1985 yılı en yüksek günlük maksimum yağış miktarı (80mm'ye yaklaşmıştır) ve 5 günlük ardışık maksimum yağış miktarının da (100 mm'nin üzerine sıklmıştır) görüldüğü yıldır (Karaca, 2022, s. 3264). Ancak en fazla kar afetinin yaşandığı yılların ilgili ayında kar yağışlı gün sayısı ve karla örtülü günler sayısı incelendiğinde diğer yıllardaki ölçümlerle önemli bir fark göstermediği hatta bazı yıllardan daha düşük değerlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Kayıt döneminde Tahir, Tutak, Taşlıçay, Patnos

Doğubeyazıt ve Ağrı Merkez kar afetinden etkilenmiş olup özellikle kara yolu trafiğinde aksamalar meydana gelmiştir.

Don

Don olayı orta kuşakta kış aylarında sıklıkla görülen doğal bir hava olayıdır. Ancak bitkilerin yetişme devresi içerisinde gerçekleşen erken ya da geç donlar afet niteliği kazanmaktadır. Atmosferde insan kaynaklı karbondioksit (CO₂) oranlarının artışı sıcaklığın artışına neden olmaktadır. Sıcaklığın uygun seviyelere çıkmasıyla erken çiçek açan bitkilerde don tehlikesi de artmaktadır. Ülkemizde sıkça görülen afetlerden biri olan don olayı 2021 yılında gerçekleşmiş afetlerin %2'sini oluşturmaktadır.

1975-2021 arasındaki fevk rasatları Türkiye’de 459 don afeti olduğunu göstermektedir. Eşlik eden ve eşlik ettiği diğer hava olaylarıyla birlikte bu sayı 508’e yükselmektedir. Aynı dönemde Ağrı ilinde sadece bir don olayı kayda geçmiştir. 22.01.1982 tarihinde Doğubeyazıt’ta meydana gelen don olayında tarım ürünlerinin zarar gördüğü ifade edilmiştir. Ocak ayı bu yörede bitkiler için yetişme döneminin dışında olduğundan bir zarara neden olmaması beklenirdi. Ancak 1982 yılının Ağrı’da en soğuk yıl olması nedeniyle karla kaplı olmayan tarlalarda kışlık buğdaya zarar vermiş olması muhtemeldir.

Sis

Ağrı ilinde haziran temmuz, ağustos ve eylül ayı dışında tüm aylarda sık sık sis olayı görülmektedir. En fazla kış aylarında karşılaşılan bu hava olayında son 31 yıllık dönemde bir artış eğilimi söz konusudur. Özellikle 2010 yılından sonra tırmanışa geçen sisli gün sayısı 2016 yılında 46 gün ile zirveye ulaşmıştır. Sisli gün sayısındaki bu artış sisten kaynaklı afet sayılarına yansımamıştır. Ülkemizde 1975-2021 yılları arasında sisin neden olduğu 61 afetin yalnızca biri Ağrı’da kayda geçmiştir. 27 Aralık 1981’de Doğubeyazıt’ta oluşan sis nedeniyle kara ulaşımında aksamalar meydana gelmiştir.

Yıldırım Düşmesi

Isınmanın arttığı, havanın hızlı yükseldiği kararsız atmosfer şartlarında oluşan ve afete dönüşen hava olaylarından biri de yıldırımlardır. Dikey yönde gelişme fırsatı bulmuş kümülonimbus bulutları ve fırtına bulutları ile yer arasında bir enerji boşalımı olan yıldırımlar çoğu zaman güçlü fırtınalar ve şiddetli yağışlara eşlik etmektedir.

Ülkemizde en çok yaz aylarında (mayıs-eylül ayları arasında) görülen bu hava olayı zaman zaman can kaybı ve ekonomik zarara neden olmaktadır. 1975-2021 devresi MGM fevk rasatlarına göre ülkemizde 219 yıldırım düşmesi sonucu zarar kaydedilmiştir. Toplam 24 olayda ise fırtına, aşırı yağış-sel, dolu afetleri ile birlikte yıldırım da etkili olmuştur. Rasat devresi boyunca afetin meydana gelişinde süreklilik söz konusudur.

Ağrı'da meydana gelen hava, iklim ve su ile ilgili afetlerin %9'u yıldırım düşmesi olayıdır. 1976 da Patnos'ta bir, 1981'de Doğubeyazıt'ta bir ve 2006 yılında Ağrı Merkez'de üç olmak üzere meydana gelen yıldırım düşmelerinde insanlar, hayvanlar, yerleşim yerleri ve ulaşım yolları zarar görmüştür. 1976 ve 1981 yıllarında ilgili ilçelerde yağış ve sele bağlı afetler de olmuştur. Ancak yıldırım düşmesi ile aynı güne denk gelen kayda rastlanmamıştır. Ancak 2019 yılında Diyadin'de şiddetli yağış ile birlikte meydana gelen yıldırım düşmesinde bir kişi hayatını kaybetmiştir. Veriler Ağrı ilinde yıldırım düşmesi olayının süreklilik arz etmediğini göstermektedir. 1981'den sonra 25 yıl yıldırım afeti kaydı bulunmamaktadır. 2006 yılında olayın yoğunlaştığı, bu yıldan sonra ise günümüze kadar yine bir yıldırım düşmesine bağlı kayıp yaşanmadığı anlaşılmaktadır.

Ağrı ilinde birçok farklı afet türünün yaşandığı bir gerçek olsa da bunlardan fırtına ile aşırı yağış ve selin öne çıktığı görülmüştür. Gerçekleşme frekanslarının diğer afet türlerinden yüksek olması nedeniyle bu iki afet ve bu afetlerin oluşumunda rol oynayan sıcaklık ve yağış değerleri bazı testlere tabi tutulmuştur. Yapılan sınamalar sonucunda zaman serilerine göre eğilimi test eden Mann Kendall's tau testi, pearson parametrik testi ve spearman nonparametrik testleri verilere uygulanmış, aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1975-2021 döneminde Ağrı istasyonu yıllık ortalama sıcaklık değişkenine (ort: 6,4; max: 9,5; min: 3,4, SS: 1,25) uygulana Mann Kendall's tau testi sonucunda p değeri (0,001) < alpha (0,05) olduğundan H0 hipotezi reddedilmiş, tarih serisi içerisinde sıcaklık ortalamalarının pozitif bir trend gösterdiği bulunmuştur. Aynı dönemde yine Mann Kendall's tau testinin uygulandığı yağış değişkeninde (ort: 524,2; max: 779,6; min: 329,6 SS: 108,7) p değeri (0,06) > alpha (0,05) olduğundan H0 hipotezi kabul edilmiş ve tarih serisi içerisinde yıllık yağış toplamalarının trend göstermediği bulunmuştur.

1975-2021 döneminde Ağrı istasyonu yıllık ortalama sıcaklık değişkeni (Ort.: 6,4; SS: 1,25) ve aynı dönemde yıllık toplam yağış değişkeni (Ort.: 524,2; SS: 107,9) arasındaki ilişki Pearson Korelasyonu ile

ölçülmüştür. Bu değişkenler arasında negatif yönde, anlamsız ve zayıf bir ilişki bulunmuştur ($r(44) = -.187, p > .01$).

Mevsimlere göre 31 yıllık ortalama maksimum sıcaklık, ortalama minimum sıcaklık, maksimum yağış, toplam yağış ve fırtınalı gün sayısı değişkenlerine uygulanan testler sonucunda verilerin normal dağıldığı ve aralarında lineer bir ilişki olduğu görüldüğünden Pearson korelasyonu uygulanmıştır. Ulaşılan bulgular aşağıdaki gibidir:

Mevsimlere ait maksimum yağışlar ile toplam yağışlar arasında pozitif yönlü anlamlı yüksek korelasyon bulunmuştur.

Kış maksimum yağışı (Ort.: 12,4; SS: 5,0) ile kış toplam yağışı arasında pozitif, anlamlı ve yüksek korelasyon ($r(29) = .829, p < .01$),

Yaz maksimum yağışı (Ort.: 10,1; SS: 3,8) ile yaz toplam yağışı arasında pozitif, anlamlı ve yüksek korelasyon ($r(29) = .850, p < .01$),

İlkbahar maksimum yağışı (Ort.: 16,1; SS: 4,4) ile ilkbahar toplam yağışı arasında pozitif, anlamlı ve yüksek korelasyon ($r(29) = .758, p < .01$),

Sonbahar maksimum yağışı (Ort.: 14,2; SS: 6,2) ile sonbahar toplam yağışı arasında pozitif, anlamlı, yüksek korelasyon ($r(44) = .852, p < .01$) bulunmuştur.

Yaz ortalama maksimum sıcaklığı ile diğer dört değişken arasındaki ilişki test edilmiştir. Buna göre yaz maksimum sıcaklığı (Ort.: 28,4; SS: 1,2) ile yaz maksimum yağışı ($r(29) = -.578, p < .05$) ve yaz toplam yağışı ($r(29) = -.676, p < .01$) arasında negatif yönde, anlamlı, yüksek bir korelasyon söz konusudur.

İlkbahar ortalama minimum sıcaklığı (Ort.: 0,1; SS: 1,6) ile sonbahar fırtınalı gün sayısı arasında negatif, anlamlı bir korelasyon bulunmaktadır ($r(29) = -.436, p < .05$).

İlkbahar ortalama minimum sıcaklığı (Ort.: 0,1; SS: 1,6) ile ilkbahar toplam yağışı arasında ($r(29) = .363, p < .05$) pozitif yönlü anlamlı korelasyon bulunmuştur.

Sonbahar ortalama minimum sıcaklığı (Ort.: 2,3; SS: 1,2) ile sonbahar fırtınalı gün sayısı ($r(29) = -.428, p < .05$) arasında negatif yönlü, anlamlı orta düzeyde bir korelasyon bulunmuştur.

Kış maksimum yağışı (Ort.: 12,4; SS: 5,0) ile kış fırtınalı gün sayısı arasında negatif, anlamlı, orta seviyede korelasyon bulunmuştur ($r(29) = -.452, p < .05$).

İlkbahar maksimum yağışı (Ort.: 16,1; SS: 4,7) ile sonbahar fırtınalı gün sayısı arasında negatif orta derecede korelasyon bulunmuştur ($r(44) = -.368, p < .05$).

1975-2021 arasında 46 yıllık dönemde kaydedilmiş sıcaklık, yağış, fırtına ve sel afeti verileri normal dağılmadığından aralarındaki ilişkiyi görebilmek için Spearman korelasyonu uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre sıcaklık ve yağış arasında negatif yönlü zayıf ve anlamsız, sıcaklık-fırtına frekansı arasında negatif yönlü zayıf ve anlamsız, sıcaklık ortalamaları ve sel frekansı arasında negatif yönlü zayıf ve anlamsız bir korelasyon olduğu bulunmuştur.

1975-2021 arasında 46 yıllık dönemde kaydedilmiş yağış toplamları ile fırtına frekansı arasında negatif yönlü zayıf fakat anlamsız, sel frekansı arasında negatif yönlü zayıf ve anlamsız ilişki bulunmuştur.

Sonuç

Küresel sıcaklık artışına bağlı olarak hava olayları geçmiş dönemlerde göstermiş oldukları normalin dışına çıkarak daha şiddetli, daha sık ve daha yaygın bir hâl almıştır. Hava olaylarının ortalaması olan iklimler de eski karakterlerini kaybetmeye başlamış, ekstremler yeni normaller hâline gelmiştir. İçinde bulunduğumuz yüzyılın ikinci yarısından itibaren şiddetleneceği ön görülen iklim değişikliği nedeniyle ülkemizde doğal afetlerin artacağı, şiddetleneceği ve alanının genişleyeceği artık kaçınılmaz bir gerçek gibi görünmektedir. Özellikle fırtına ve hortumlar, şiddetli yağış ve sel, dolu, sıcak hava dalgası, orman yangınları, heyelan gibi afetler dünyada ve Türkiye’de şiddetlenerek artmaya devam etmektedir.

İnsan iklim değişikliğine katkı yaparak hem aşırı hava olaylarının güçlenmesine neden olmakta hem de düzensiz yapılaşma, kontrolsüz sanayi faaliyetleri ve bitki örtüsünü tahrip ederek aşırı hava olaylarının afete dönüşmesine katkıda bulunmaktadır. Bugün Ağrı ilinin nüfusunun az, kentleşmenin kısıtlı, sanayi ve ticarete gelişmenin yetersiz olması, ulaşımın yoğun olmaması atmosfere salınan sera gazı miktarının yükselmesini önlese de küresel iklim değişikliğinin etkilerinden kurtaramamaktadır. Küresel hava dolaşımı atmosfer havasını dengelemek üzere hava kütlelerini taşıırken sera gazlarının da yerlerini değiştirmeye devam etmektedir.

Ağrı ilinde kayda geçmiş hava, su ve iklim ile ilgili afetler şiddetli yağış ve sel, fırtına, aşırı kar yağışı, yıldırım düşmesi, dolu, don olayı ve sis şeklinde sıralanabilir. İlde son kırk altı yılda en fazla kayda geçmiş afetlerin başında gelen şiddetli yağış ve sel afetinin %65’i 2000 yılından sonra gerçekleşmiştir. 2010 yılından sonra gerçekleşen tüm fırtına afetlerine hortum da eşlik etmiştir. Fırtına ve kar fırtınası birlikte alındığında gerçekleşmiş afetlerin %38’i 2000 yılından sonra gerçekleşmiştir.

Ağrı ilinde gerçekleşen hava, su ve iklim kaynaklı doğal afetlerin 1975-2021 döneminde gidişine bakıldığında 1975-1986 arasında en yüksek sayılara ulaştığı, 1991-2004 arasında bir durgun devre yaşandığı ve meteorolojik afet kaydı bulunmadığı anlaşılmaktadır. 2004 ve sonrasında inişli çıkışlı bir seyir gözlense de afet sayılarında yeniden bir canlanma dikkat çekmektedir. İlde en fazla Merkez ilçe, Doğubeyazıt, Eleşkirt ve Patnos'ta afet gerçekleşmiştir. En fazla gerçekleşen afetler ise şiddetli yağış ve sel, fırtına ve yoğun kar yağışıdır.

Son kırk altı yılda Ağrı ilinde yıllık ortalama sıcaklıklar ve maksimum sıcaklıklar artış gösterdiği hâlde fırtına frekansı aynı yönde bir eğilim göstermemiştir. Dönem içerisinde süreklilik arz etmeyen, bazı yıllar gerçekleşen fırtına afeti en yüksek değerlere 1982 ve 2014 yıllarında ulaşmıştır. Seksenli yılların ortalarından 2004 yılına kadar hiç fırtına afeti kaydı bulunmamaktadır.

Sel afeti Ağrı'da 1988'den sonra 17 yıllık bir aradan sonra 2007'den itibaren tekrar görülmeye başlamıştır. İlde yıllık toplam yağış miktarının 1990'ların ikinci yarısından bu yana bir azalma eğilimi içerisinde olduğu, negatif anomalilerin daha fazla gerçekleştiği açıkça görülmektedir. Ancak sel afeti için yıllık toplam yağışların fazla olması her zaman bir sebep değildir. Sel afetinin daha çok ilişkili olduğu şiddetli yağışlı günler sayısı 2000'li yıllarda azalırken, çok şiddetli yağışlı günler sayısı artmaya başlamıştır. Islak günler değeri ile günlük maksimum yağış miktarı da azalma eğilimi göstermektedir. Her iki değer yüksek olduğu 1981 yılında üç sel afeti gerçekleşmiştir. Bu değerlerin artmasına bağlı olarak sel afetinin de artacağı beklenmektedir.

Dolu afeti frekansları Ağrı ilinde son on ya da yirmi yılda beklendiği gibi artış göstermemektedir. Mevcut dört kayıttan üçü 1981, 1982 ve 1983 yıllarında art arda gerçekleşmiştir. Ağrı ilinde yoğun kar yağışından kaynaklanan kar afeti de dolu afetinde olduğu gibi özellikle seksenli yıllarda yoğunlaşmıştır. Son on yılda sıcaklık ortalamalarının artıyor olması yoğun kar yağışını artırmamıştır. Tek seferde yoğun ve şiddetli yağışlar atmosfer sıcaklığı ile ilgili olduğu kadar buharlaşma kaynağının mevcut olup olmaması ile de ilgilidir.

Ağrı ilinde kış sıcaklık ortalamalarının artmasına bağlı olarak beklendiği gibi özellikle 2000'li yıllardan bu yana donlu günler sayısı azalmaktadır. Ancak don afeti kış aylarında yaşanan don olayı değil, bitkiler için yetiştirme devresi içerisinde gerçekleşen don olayıdır. Beklenenden önce gerçekleşen sıcaklık artışı bitkilerin erken çimlenme ve çiçek açmasını

sağladığında özellikle gece saatlerinde don riskinin artması beklenmektedir. Bu noktada Ağrı ilinde don afeti nadir görülen bir olaydır ve risk henüz gerçekleşmemiştir.

Sis Ağrı'da özellikle kış aylarında zeminin aşırı derecede soğuduğu günlerde görülmektedir. Ancak sisin yoğunluğu ve kalış süresi olayı afete dönüştürecek boyutlara pek ulaşmamaktadır. Bu hava olayı ile ilgili tek afet 1981 yılında Doğubeyazıt'ta kayıtlara geçmiştir.

Yıldırımlar hızlı konveksiyon hareketlerinin oluşturduğu yüksek enerjili hava olayları ile yer arasında oluşan güçlü akımlardan kaynaklandığından ısınmanın yıldırımları da artırması beklenmektedir. Bu hava olayının afet kapsamına alınabilmesi ise canlılara ve yaşam alanlarına zarar vermiş olmasına bağlıdır. Bu sebeple yıldırım sayısı ve yıldırım afeti sayısı farklı olmaktadır. Ağrı ilinde yıldırım afetinin son yıllarda arttığını gösteren bir kayıt yoktur. Aksine 2006 yılında görülen üç yıldırım afetinden sonra 15 yıldır yıldırım afeti kayıtlara geçmemiştir.

Ağrı ilinde sıcaklık ve yağış parametrelerinin zaman serilerine göre eğilimini bulmak için uygulanan Mann Kendall's tau testi sonucunda tarih serisi içerisinde sıcaklık ortalamalarının pozitif bir trend gösterdiği; yıllık yağış toplamlarının trend göstermediği bulunmuştur. Teste göre ölçüm dönemi boyunca günümüze yaklaştıkça sıcaklık ortalamaları artmaktadır ancak yağış toplamlarının arttığını ya da azaldığını gösteren belirgin bir ilişki bulunamamıştır.

Sıcaklık ve yağış değişkenleri arasındaki ilişki Pearson Korelasyonu ile ölçülmüştür. Bu değişkenler arasında negatif yönde, anlamsız ve zayıf bir ilişki bulunmuştur. Buna göre sıcaklık arttıkça yağışın azaldığına ilişkin anlamlı olmayan zayıf bir bağlantı bulunmaktadır.

Mevsimlere göre 31 yıllık ortalama maksimum sıcaklık, ortalama minimum sıcaklık, maksimum yağış, toplam yağış ve fırtınalı gün sayısı değişkenleri Pearson Korelasyonuna tabi tutulmuştur. Buna göre tüm mevsimlerin her birinde ortalama maksimum yağış miktarı arttıkça toplam yağış miktarı da artmıştır. Yaz maksimum sıcaklığı arttıkça yaz maksimum yağışı ve yaz toplam yağışının azaldığına ilişkin anlamlı ve yüksek bir korelasyon olduğu görülmüştür. Burada atmosfer sıcaklığının artışı doyma noktasını yükseltmiş, nem alma kapasitesini artırmış ancak buharlaşan su miktarı havayı doyma noktasına ulaştıramamıştır.

1975-2021 arasında 46 yıllık dönemde kaydedilmiş sıcaklık, yağış, fırtına ve sel afeti verilerine Spearman Korelasyonu uygulanmıştır. Bu

değişkenler arasında negatif yönlü zayıf ve anlamsız bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Ortalama minimum sıcaklıklar ile diğer değişkenler arasında bazı ilişkiler dikkat çekmektedir. İlkbahar ortalama minimumu arttıkça ilkbahar toplam yağışı artmıştır. Sonbahar ortalama minimum sıcaklıkları arttıkça sonbahar fırtınalı gün sayısı azalmıştır. Sonbahar fırtınalı gün sayısı ilkbahar ortalama minimumu ile de aynı ilişkiyi göstermektedir.

Maksimum yağışlar ve fırtınalı gün sayıları kış ve ilkbahar mevsimlerinde negatif, orta seviyede bir ilişki göstermektedir. Bu mevsimlerde maksimum yağış miktarı artarken fırtınalı gün sayısının azaldığı anlaşılmaktadır.

Eldeki veriler Ağrı ilinde sıcaklıkların arttığını gösterse de yağış değerlerinde yıldan yıla görülen inişli çıkışlı seyir kesin bir azalma olduğu sonucuna varmayı engellemektedir. Fırtına ve yağış verileri son zamanlarda canlanmaya başlasa da henüz iklimin değiştiğine ve artan sıcaklıkların afetlerin frekans ve şiddetini artırdığına ilişkin yeterli veri bulunmamaktadır.

Araştırmanın Etik Yönü

Yapılan çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırmalar, insan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanıldığı çalışmalar, insanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar ve kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar kapsamında olmadığından etik kurul izni gerektirmediğini beyan ederiz.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarların makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduğunu beyan ederiz.

Kaynakça

- Büyükbaş, E., & Ormanoğlu, B. (2013). Afetler ve afet yönetiminde meteorolojinin yeri. *Türk idare dergisi*, 476, 13-46.
- Ceylan A., & Kömüşçü, A. Ü. (2008). Meteorolojik karakterli doğal afetlerin uzun yıllar ve mevsimsel dağılımları. *İklim Değişikliği ve Çevre*, 1, 1-10.
- Erinç, S. (1957). *Tatbiki klimatoloji ve Türkiye'nin iklim şartları*. İstanbul Teknik Üniversite matbaası.
- Erinç, S. (1996). *Klimatoloji ve metotları (4. baskı)*. Alfa yayınları.
- Erol, O. (2014). *Genel klimatoloji (10. baskı)*. Çantay.
- Hair, J. F. vd. (2013). *Multivariate data analysis*. Pearson Education Limited.
- İçel, G., & Ataoğlu, M. (2014). Türkiye'de yıllık ortalama sıcaklıklar ile yağışlarda eğilimler ve NAO arasındaki ilişkileri (1975-2009). *Coğrafya Dergisi*, 28, 55-68.
- Kadioğlu, M. (2007). "İklim değişiklikleri ve etkileri: meteorolojik afetler". *TMMOB Afet Sempozyumu*, 47-55.
- Kadioğlu, M. (2012). Türkiye iklim değişikliği risk yönetimi. Türkiye'nin İklim Değişikliği II. Ulusal Bildiriminin Hazırlanması Projesi Yayını.
- Karaca, S. (2022). İklim indislerinde anomaliler, ekstremeler ve küresel iklim değişikliği ilişkisi; Ağrı şehri örneği. *Journal of History School*, 60, 3237-3272. <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.62568>
- Kendall, M. G. (1975). *Rank correlation methods* (4th edition). Charles Griffin.
- Mann, H. B. (1945). Non-parametric tests against trend. *Econometrica*, 13, 163-171.
- Türkeş, M. (1995). Türkiye'de yıllık ortalama hava sıcaklıklarındaki değişimlerin ve eğilimlerin iklim değişikliği açısından analizi. *Çevre ve Mühendis*, 9, 9-15.
- Türkeş, M. vd. (2002). "Türkiye'nin günlük ortalama, maksimum ve minimum hava sıcaklıkları ile sıcaklık genişliğindeki eğilimler ve değişiklikler". *Prof. Dr. Sırrı Erinç anısına klimatoloji çalıştayı*

2002, *bildiriler kitabı*, 11-13 Nisan 2002. Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümü, İzmir. 89-106.

İnternet Kaynakları

- URL1: <https://www.afad.gov.tr/afet-istatistikleri> (Erişim Tarihi: 02.07.2022).
- URL2: https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/35429/xfiles/turkiye_de_afetler.pdf (Erişim Tarihi: 02.07.2022).
- URL3: <https://www.aydes.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 08.07.2022).
- URL4: <https://www.cmcc.it/> (Erişim Tarihi: 18.10.2022).
- URL5: <https://www.cred.be/> (Erişim Tarihi: 01.12.2022).
- URL6: <https://www.devletarsivleri.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 08.02.2023).
- URL7: <https://www.emdat.be/> (Erişim Tarihi: 21.09.2022).
- URL8: <https://www.enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik> (Erişim Tarihi: 04.03.2022).
- URL9: <https://www.ipcc.ch/assessment-report/ar6> (Erişim Tarihi: 05.12.2022).
- URL10: <https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/wdr2020-26-11-2020-64501291.pdf> (Erişim Tarihi: 23.11.2022).
- URL11: https://www.library.wmo.int/index.php?lvl=notice_display&id=21930#.ZC2ywYTP02w (Erişim Tarihi: 17.03.2023).
- URL12: <https://www.mgm.gov.tr/FILES/genel/raporlar/meteorolojikafetler2010-2021.pdf>. (Erişim Tarihi: 20.05.2022).
- URL13: <https://www.mgm.gov.tr/FILES/genel/kitaplar/2018MeteorolojikAfetlerDegerlendirmesi.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2022).
- URL14: <https://www.mgm.gov.tr/FILES/genel/raporlar/2019MeteorolojikAfetlerDegerlendirmesi.pdf> (Erişim Tarihi: 17.13.2023).
- URL15: <https://www.mgm.gov.tr/FILES/genel/raporlar/2020MeteorolojikAfetlerDegerlendirmesi.pdf>. (Erişim Tarihi: 02.07.2022).
- URL16: <https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/yillikiklim/2021-iklim-raporu.pdf>. (Erişim Tarihi: 23.11.2022).
- URL17: <https://www.munichre.comrelations> . (Erişim Tarihi: 30.11.2022).
- URL18: <https://www.tarimorman.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 03.07.2022).

URL19: <https://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

URL20:

https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ge/G_E_isdr_terminology_2009_eng.pdf. (Erişim Tarihi: 30.11.2022).

URL21: <https://www.undrr.org/> (Erişim Tarihi: 30.11.2022).

URL22: <https://www.unfccc.int/>(Erişim Tarihi: 30.11.2022).

URL23:

https://www.weltrisikobericht.de/wpcontent/uploads/2022/09/WorldRiskReport2022_Online.pdf. (Erişim Tarihi: 20.05.2022).

URL24: <https://webdosya.csb.gov.tr/db/cygm/icerikler/yed-nc--ulusal-b-ld-rm20190909092640.pdf>. (Erişim Tarihi: 20.05.2022).

CDAB (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı) Fon kodu: 30-18-1-2, Yer No:133-83-17

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:196-41-15

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:197-45-10

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:214-4-2

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:301-55-20

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:303-63-12

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:310-4-7

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:378-215-9

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:378-215-20

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:379-230-6

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:442-411-3

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:458-517-10

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:645-22-1

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:675-154-5

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:718-328-2

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:303-63-12

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:726-360-5

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:729-376-8

CDAB Fon kodu:30-18-1-2, Yer No:878-967-6

The Effects of Global Temperature Rise on Natural Disasters and Ağrı

Extended Abstract

Purpose

As is the case worldwide, the effects of global temperature rise have begun to be observed in our country. The increase in frequency and intensity of weather,

climate, and water-related natural disasters, which deeply affect human life, is one of the most significant effects. The purpose of this study is to examine the historical evolution of natural disasters in Ağrı province, starting from a global and national perspective, and to investigate the connection of this change with climate elements such as temperature and precipitation. The aim is to determine the effects of global temperature rise on the nature of natural disasters occurring in Ağrı province, based on the findings obtained.

Method

The findings in the study were obtained through document analysis and processing of numerical data. The analysis involved long-term meteorological data and reports published by authorized institutions responsible for disaster records worldwide and in Turkey, both qualitative and quantitative. Some statistical tests were applied to the numerical data. Statistical methods were used to examine the variability over time of the 46-year averages of temperature, annual total precipitation, annual average maximum temperature, average minimum temperature, maximum precipitation, number of stormy days, and occurrences of storm and flood disasters in Ağrı province between 1975 and 2021, and to determine whether this variability is significant.

Findings

The disaster records maintained worldwide and in Turkey indicate that the number and intensity of weather, climate, and water-related disasters such as floods, storms, hail, lightning strikes, extreme temperatures, droughts, and forest fires have been increasing each year, with the affected areas expanding.

The archival records related to Ağrı province indicate that flood (inundation/flash flood), landslide, rockfall, and avalanche disasters particularly affect rural settlements, leading to the need for relocation. In the AYDES information system, there are records of 297 weather, climate, and water-related disasters and incidents that occurred in Ağrı province between 1975 and 2022. More than half of the records (52%) are related to flooding. Other than flooding, landslides, rockfalls, and avalanches are the most frequently occurring events. According to the Upper Air Observations by the General Directorate of Meteorology (MGM), there are 56 hydro-meteorological disaster records within the boundaries of Ağrı province during the period 1975-2021. 30% of these records are related to rainfall and flooding, while 34% are associated with storms (including snowstorms and storms accompanied by tornadoes). According to the disaster records kept between 1975 and 2021, it is understood that there was a period of stagnation between 1991 and 2004, during which no meteorological disaster records were found. During the same period, while temperature averages increased, rainfall totals did not show any consistent trend in either direction.

Conclusion and Discussion

The data from meteorological recording organizations worldwide and in Turkey indicate that temperatures are increasing each year, especially in certain terrestrial areas, and rainfall and precipitation intensity are also on the rise. These changes in climate are increasing both the frequency and intensity of natural disasters. The increases in temperature indices are particularly notable in Ağrı province as well. According to the Mann-Kendall's tau test, in Ağrı, temperature averages have been increasing as we approach the present day; however, no significant relationship indicating an increase or decrease in total rainfall has been found. According to the Pearson correlation, as the average maximum rainfall increases in each season, the total rainfall amount also increases. It has been observed that there is a significant and high correlation indicating a decrease in summer maximum rainfall and total summer rainfall as summer maximum temperature increases. The increase in atmospheric temperature has raised the saturation point and increased the moisture absorption capacity, but the amount of evaporation has not been able to saturate the air. After a 17-year following 1988, flood disasters have reoccurred in Ağrı since 2007. It is understood that there has been a significant increase in the frequency of heavy rainfall and flood disasters in the province, especially in the last decade, while there has not been a notable increase in the frequency of other disasters. Over the past forty-six years, while the annual average temperatures and maximum temperatures have shown an increase in Ağrı province, the frequency of storms has not exhibited a similar trend.

Although the available data indicate an increase in temperatures in Ağrı province, the fluctuating trend observed in precipitation values from year to year prevents reaching a definite conclusion of a decrease. Although storm and rainfall data have begun to show signs of revival in recent times, there is not yet sufficient data to conclude that the climate has changed and that increased temperatures have increased the frequency and intensity of disasters.



BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV BELGELERİ BAĞLAMINDA HAMAM VE KADIN OLGUSU ÜZERİNE

On The Phenomenon of Hammam and Women in The Context of Prime Ministry Ottoman Archive Documents

Merve AKBULUT GÜLER

Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Ana Bilim Dalı, YÖK 100/2000 Doktora Projesi
merveguler2205@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0002-7740-4164>

Cite As/Atrf: Güler, M. A. (2023). Başbakanlık Osmanlı arşiv belgeleri bağlamında hamam ve kadın olgusu üzerine. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 132-147.

<https://doi.org/10.31463/aicusbed.1289224>

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

| | |
|--|---|
| Makale Türü- <i>Article Type</i> : | Araştırma Makalesi- <i>Research Article</i> |
| Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> : | 28.04.2023 |
| Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> : | 29.08.2023 |
| Sorumlu Yazar- <i>Corresponding Author</i> : | Merve AKBULUT GÜLER |
| Sayfa Aralığı- <i>Page Range</i> : | 132-147 |
| Doi Numarası- <i>Doi Number</i> : | https://doi.org/10.31463/aicusbed.1289224 |



<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

iThenticate



BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV BELGELERİ BAĞLAMINDA HAMAM VE KADIN OLGUSU ÜZERİNE*

On The Phenomenon of Hammam and Women in The Context of Prime Ministry Ottoman Archive Documents

Merve *AKBULUT GÜLER*

Öz

Osmanlı Arşiv belgeleri dâhilinde ele alınan bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde sosyal hayatın kadın üzerindeki etkisine dikkat çekilmiş ve hamam üzerinden kadın değerlendirilmesi yapılmıştır. Sosyal hayatta önemli bir aktivite aracı olarak görülen hamam; temizliğin yanı sıra sosyalleşme alanı olarak da kabul görmüştür. Bu öneminden dolayı kadınların uğrak yerlerinden biri olmuştur. İncelenen belgeler çerçevesinde kadınların sosyalleşmek amacı ile gittiği hamamların, aslında kadınları sosyalleşmekten uzaklaştırdığı hatta çeşitli zorluklara sebebiyet verdiği tespit edilmiştir. Özellikle hamamların bulunduğu güzergâhlar, kadınların hamama giriş-çıkışlarında kaçırılma, darp, sözlü ve fiziksel taciz gibi çeşitli problemlere maruz kalmalarına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti kadın ve mahremiyete verdiği değer nedeniyle, bu problemlere yönelik sert önlemler almış; sürgün, hapis ve kürek cezası adı altında çeşitli yaptırımlar uygulamıştır. Hamamların yapılacağı yerler özenle seçilmiş; kahve, meyhane ve ücra yerlere, hamamlar yapılmamış hatta bu tür alanlara yakın olan hamamlar taşınmış veya bu hamamlar kapatılmıştır. Hamamlar, daha güvenli daha kontrollü ve mahremiyete uygun şekilde inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu uygulamalar sonucu problemler azalmış ancak tam anlamıyla sonuç alınamamıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin kadın ve mahremiyete verdiği önem dikkate alınmış hamamların sosyal hayat üzerindeki etkileri özellikle kadınlar perspektifinden bakılarak incelenmiştir. Sosyal alanlar olarak tercih edilen hamamlar, kadınların uğrak yerleri olmuştur. Ancak incelenen belgeler sonucunda hamamların, toplumda özellikle de kadınlar üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olduğu görülmektedir. Yürütülen çalışma, Osmanlı'da sosyal hayatı kapsayacak şekilde ele alınmıştır. İzlenilen yol, literatür ve arşiv belgelerinin incelenmesi sonucu çalışma oluşturulmuştur. Konu ile ilgili belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilmiş ve çevirisi yapılmıştır. Araştırma eserler ile konu desteklenmiş ve çalışmaya şekil verilmiştir. Çalışma oluşturulurken konu ile ilgili gerekli kaynaklar toplanmış, benzer çalışma olup olmadığı incelenmiş, ancak konuya birebir benzer çalışma örneğine rastlanılmamıştır. Bu durum neticesinde çalışmanın özgünlüğü ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, temizlik, hamam, kadın, mahremiyet.

* Bu makale, 17-18 Haziran 2022 tarihinde Van'da gerçekleştirilen *Bilim ve Hikmet Araştırmaları Merkezi V. Sosyal Bilimler Öğrenci Sempozyumu*'nda özet olarak sunulan "Hamam Üzerinden Kadın" başlıklı bildirinin genişletilmiş hâlidir.

Abstract

This study, which is based on Ottoman archival documents, draws attention to the impact of social life on women in the Ottoman Empire and evaluates women through the hammam. The hammam, which was seen as an important means of activity in social life, was accepted as a place of socialisation as well as cleaning. Due to this importance, it was one of the places frequented by women. Within the framework of the documents examined, it has been determined that the public baths, where women went to socialise, actually distracted women from socialising and even caused various difficulties. Especially the routes where the baths were located caused women to be subjected to various problems such as kidnapping, beatings, verbal and physical harassment when they entered and left the baths. The Ottoman Empire, due to the value it attached to women and privacy, took harsh measures against these problems and imposed various sanctions such as exile, imprisonment and imprisonment. The places where the baths were to be built were carefully selected; baths were not built in cafes, taverns and remote areas, and even the baths close to such areas were moved or closed. Attempts were made to build baths in a safer, more controlled and privacy-friendly manner. As a result of these practices, problems decreased, but no complete results were obtained.

In this research, the importance given by the Ottoman Empire to women and privacy was taken into consideration and the effects of baths on social life were analysed from the perspective of women. Baths, which were preferred as social spaces, were frequented by women. However, as a result of the documents examined, it is seen that the baths had a negative impact on the society, especially on women. The study was conducted in a way to cover social life in the Ottoman Empire. The study was formed as a result of analysing the literature and archive documents. Documents related to the subject were obtained from the Prime Ministry Ottoman Archives and translated. The subject was supported with research works and the study was shaped. During the creation of the study, the necessary resources on the subject were collected, whether there were similar studies was examined, but no example of a study similar to the subject was found. As a result of this situation, the originality of the study has emerged.

Key Words: Ottoman Empire, cleanliness, hamam, women, privacy.

Giriş

Arapçada ısıtmak, sıcak olmak manasında kullanılan hamam, “hamem” kökünden gelen hamam veya hammâm kelimesinden türemiştir. Hamamın sözlük anlamı ise “ısıtan yer” olup, “yıkama yeri” anlamında kullanılmıştır. Hamam kelimesi Farsça’da “germâbe” şeklinde ifade edilmiştir. Türkçede ise kaplıca olarak tanımlanan hamam, suyun yeryüzüne doğal yollarla sıcak bir şekilde çıkmasından dolayı “ılıca” ismini almıştır (Eyice, 1997, s. 402-405).

Kadın hamamlarında, müşterilere hizmet eden kadınlara “nâtır” ismi verilmiştir. Fakat bu isim yerelde “yıkayıcı” olarak kullanılmıştır. Bazı belli başlı özel kadın müşterilere hizmet eden “Analar” ve özel kabiliyet isteyen

“Ustalarda” bu yıkayıcı sınıfına dâhil edilmiştir. Kadınlar; havlu, peştamal, hamam taşı ve hamam nalınlarından oluşan eşyalarını, ipekten veya normal kumaştan kare şeklinde kesilmiş “hamam bohçası” olarak adlandırılan bez parçasının içinde taşırlardı.

Hamamlar, çarşı hamamı ve konak hamamı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Çarşı hamamları genelde kent merkezinde bulunur ve bunların topluma açık olarak hizmet verdiği görülmektedir. Konak hamamları ise daha çok hususi olup, konak sahibi ve ailesi tarafından kullanılmaktadır.

Bazı yerleşim yerlerinde ise tek hamam inşa edilmiş ve bu hamamlar gündüz kadınların, gece ise erkeklerin faydalanabileceği ortak alanlar olarak hizmet vermiştir. Bunların yanı sıra bazen de hamamlar tek bina şeklinde inşa edilmiş, iç kısmı ikiye bölünerek hem erkeklerin hem de kadınların kullanabileceği ayrı alanlar olarak tesis edilmiştir. Bu hamamlara da “çifte hamam” (BOA, EV. HMH. d.11, 981/1573, BOA, A. {DVNSMHHM. d.36/364, 987/1579, BOA, Y.EE. 53, 1315/1897, BOA, C.BLD.64/3194, 1207/1792) ismi verilmiştir. Çifte hamamlara, arşiv belgelerinde sıklıkla rastlanılmış; köy, kasaba, eyalet ve şehirlerde çifte hamam inşasının oldukça yaygın olduğu görülmüştür. Bazı mevcut yerleşkelerde çifte hamamın olmaması durumunda toplumun talebi üzerine uygun bir bölge bulunarak gerekli ihtiyaçlar ve tedbirler alındıktan sonra hamamlar inşa edilmiştir. Çifte hamam yapımı talebinde bulunan bazı yerleşkeler arasında İstanbul (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), EV. d.45146, 912/1506), Denizli (BOA, İ.EV.39/2, 1323/1905), Kocaeli (BOA, A. {DVNSMHHM. d.95/136, 1075/1664; BOA, C.BLD.77/3815, 1198/1783) ve Piriştine’de (BOA, TFR. I.KV.223/22281, 1327/1909) çifte hamamlar toplumun talebi üzerine inşa edilmiştir.

Kadın hamamları, görücü usulüyle evlenmenin yaygın olduğu zamanlarda daha fazla ön plana çıkmıştır. Hamama giden kadınlar, özellikle evlenme çağına gelmiş kızları görüp beğenmek için bu mekânlara sıklıkla gitmişlerdir. Böylelikle hamamda beğenilen kızlar evliliğe ilk adımlarını atmış sayılmışlardır. Kadınlar tarafından bu durum yaygınlık kazanmış ve gelenek hâline dönüşmüştür. Hamamlar artık kadınlar için çeşitli etkileşim alanları olmuştur. Kına gecesi, kız beğenme, damat alayı, lohusalığı biten kadının temizliği ve birçok eğlence hamam günü adı altında tertip edilmiş ve çeşitli günler düzenlenmiştir (Uzun ve Albayrak, 1997, s. 430-431).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Osmanlı Devleti maddi ve manevi temizliğe fazlasıyla önem vermiştir. Gerek saray eşrafi gerek tebaa, temizliği sadece sağlık için önemsememiş aynı zamanda dinî bir vecibe olarak da görmüştür. Hamamlar,

temizliğin yanı sıra kadınların birlik olabildikleri ve toplu şekilde eğlenceler düzenleyebildikleri, şarkı söyleyip raks edebildikleri, sohbet, yeme-içme gibi faaliyetleri yapabildikleri ender yerler arasında sayılmıştır. Kadınlar için toplumsal kaynaşma yeri olmuş ve uzun yıllar bu şekilde kullanılmıştır. Genel itibariyle hamam denildiğinde akla hep sosyalleşmek veya eğlenmek gelmiştir. Ancak konu dâhilinde incelenen belgelerde sosyalleşmek için gidilen hamamlar birçok sorunun ortaya çıktığı mekânlara dönüşmüştür.

Araştırmanın amacı; bilhassa sosyalleşme ve eğlenme yeri olarak bilinen hamamları hem olumlu hem de olumsuz yönleri bakımından ele almak, değerlendirmesini yapmak ve kadınların hamama giderken yaşadıkları sorunları ve bu sorunlara karşı alınan önlemleri irdelenmektir.

Yöntem

Araştırmada, öncelikle araştırma sahası belirlenmiş ve sonrasında konu ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri, kitap, dergi ve çevrimiçi kaynaklar kullanılarak geniş çaplı bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışma ile ilgili tarama yapıldıktan sonra, hamam üzerinden kadın değerlendirilerek yazım aşamasına geçilmiştir. Konu ile ilgili benzer çalışma olup olmadığı incelenmiş, Osmanlıca belgelerin çevirisi yapılmıştır.

Bu araştırmanın verileri doküman analizi yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Doküman analizi (Sak vd., 2021, s. 227-250) araştırmayı konu alan verilerin birincil kaynaklarına ulaşarak ilgili dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması, sınıflandırılması ve analizi olarak tanımlanan bilimsel bir araştırma yöntemidir. Diğer bir ifadeyle belgesel tarama olarak da bilinen doküman analizi, var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri elde etme yöntemi olarak da ifade edilebilir.

Hamam ve Kadın

Kadına yönelik fenalıklar ezelden ebede varlığını sürdürmüş ve kendini her toplumda hissettirmiştir. Gerek Osmanlı öncesinde gerek Osmanlı sonrasında her asırda gündemde olmuştur. Her ne kadar Osmanlı Devleti, bu fenalıkları önlemek için tedbirler alıp caydırıcı cezalar uygulamış olsa da tam anlamıyla bu durumların önüne geçememiştir. Osmanlı mahkemelerinde görülen kadına yönelik davaların nasıl çözüldüğü, toplumun bu tür sorunlara ve davalara nasıl baktığı, davalarda kadınların nasıl rol aldıkları belgeler eşliğinde değerlendirilmiştir. İncelenen belgelerde, mahkemeye yansıyan bazı davalarda kadınların hükmüne yer verilmemiş ve suçlulara ne tür ceza uygulandığına dair bir bilgiye de rastlanılmamıştır. Örneğin, Bursa kadısına

ve Hüdavendigâr Bey'ine gönderilen bir beyanda, Bursa sakinlerinden olan Celal adında bir kişinin kadınlar hamamına giden yolda gizlenerek kadın ve cariyelerin önünü kestiği belirtilmiştir. Celal isimli kişi, kadınların başlarından örtülerini çekip almış ve hatta cariyeleri derdest ederek eve götürmek istemiştir. Yoldan geçenlerin duruma müdahale etmesi ve olaya şahit olmaları, işlenen suçun mahkemeye taşınmasını sağlamış, şikâyetle bulunan kadınlar saldırganlara gerekli cezanın verilmesi yönünde talepte bulunmuşlardır (BOA, A. {DVNSMHH. d.48/457, hük.457, s. 164, 990/1582). Ancak dava sonucunda verilen cezalar kayıtlarda açıkça belirtilmemiştir. Bunun nedeni, örfî ceza uygulamalarında genelde suçun ne olduğunun belirtilmediği, aksine “suçun sabit olduğu” şeklinde bir ibare kullanıldığı görülmüştür. Diğer bir neden ise verilen cezalar bazen padişahın bazen de kadının inisiyatifine bırakılmış, cezalar bu önceliğe göre şekil almıştır. Tosya kazasında yaşanan başka bir hadisede de benzer duruma rastlanmaktadır. Tosya kazası kaymakamı İzzet Efendi'nin oğlu İbrahim, Tosya kazasında bulunan Teke adındaki kadınlar hamamına girip kadınları korkutarak kadınlara müteceviz (sarkıntılık) yapmıştır. Bundan dolayı hükümet tarafından olay araştırılmış ve gerekli ceza verilmiştir (BOA, DH. MKT.1154/65, s. 4, 1325/1907). Bu olayda da muhtemelen bir örfî ceza verildiği için cezanın ne olduğuna dair bilgilere belgelerde rastlanılmamıştır.

Toplum tarafından sevilen, saygı gören kişilerin işledikleri suçlara ilişkin genelde ceza almadıkları veya verilen cezalarda azami düzeyde indirim yapıldığı anlaşılmaktadır. Cezalar, suçu teşkil eden davranışların toplumlara ve devlete vermiş olduğu tahribatın boyutuna göre değişmiştir. Mahkemelerde özellikle kadınların rahatsız edilmeleri, hakarete uğramaları, kaçırılmaları ve sarkıntılıklara maruz kalmaları Osmanlı Devleti'ni rahatsız eden önemli konuların başında yer almış ve bu fenalığı yapan kişiler cezasız bırakılmamıştır. Genelde caydırıcı olmak açısından sürgün, kalebentlik ve kürek cezası verilmiş ve toplumdaki uzaklaştırılan bu kişilerin ıslah edilmesi amaçlanmıştır.

Ceza Türleri ve Uygulama Alanları

Sürgün

Sürgün; bir insanın ya da bir grubun cezalandırılması veya güvenliğinin sağlanması amacı ile yaşadığı yerden başka bir yere belli bir süre ya da ömür boyu olacak şekilde kendi arzusu dışında gönderilmesi ve orada yerleşmeye mecbur tutulması olarak ifade edilmektedir. Sürgün olan kişi, ülkeden ülkeye sürülebileceği gibi doğduğu yer haricinde ülke içinde de

sürgün edilebilmekteydi. Kütahya kazasında yaşayan Akkeçili yörügünden Turgut, Hacı, Bayram, Ramazan ve Musa adlı kişiler kazada bulunan kadınlar hamamına tabl (davul) ve zurna eşliğinde gitmişlerdir. İsimleri sayılan bu kişiler hamama varıp kadınlar içerdeyken hamam kapısından perdeyi kaldırıp içeri girerek kadınları kaçırmak istemişlerdir. Kadınların sesini duyan ahali olaya müdahale etmiştir. Olay mahalline gelen Derviş Çavuş suçluları derdest edip olay yerinden uzaklaştırmıştır. Mahkemeye çıkarılan suçlular hakkında Kıbrıs'a sürgün edilme kararı verilmiş ve bu görev için Derviş Çavuş vazifelendirilmiştir (BOA, A. {DVNSMHM. d.19/353, hük.353, s. 169, 980/1572). İslam hukuku içinde yer alan sürgün, Osmanlı Devleti tarafından da kabul görmüş bir ceza türüdür (Türcan, 2010, s. 164-166). Osmanlı Devleti'nde sürgün tatbiki, düzenli bir şekle dönüşmüş olup sürgün süresi ile ilgili kesin bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak namus ile ilgili suçlarda sürgün cezası genelde bir yıl ile sınırlandırılmıştır (Daşcıoğlu, 2010, s. 167-169).

Sürgün, genelde ağır bir ceza uygulaması olarak bilinse de Osmanlı bu ceza türünü daha hafif suçlar için uygulamıştır (Baytimur, 2011, s. 833-834). Osmanlı Devleti'nde sıklıkla gönderilen sürgün yerleri; Adana, Akka, Bağdat, Bilecik, Diyarbakır, Limmi, Bozcaada, Malta, Bursa, Seddülbahir, Tırnova, Yemen, Sultaniye, Suriye, Fizan, İzmir, Çankırı vb. yerler olmuştur (Acehan, 2008, s. 27). Aydın ve Bozcaada kadısına gönderilen hükümde yer alan beyana göre, Balıkesir'de Şerefüddin vakfına mensup olan hamam mütevellisi (idarecisi) Seyyit Davut, İsmihan Hatun tarafından kiralanan hamamın kira sözleşme süresinin bitmesini beklemeden Zeynel Abidin'e kiralamıştır. Kiraladıktan sonra Seyyit Davut hamamı basıp kadınları dışarı atmış ve hamam da çalışan kadınları da ihraç ettirmiştir. Zeynel Abidin olay mahallinde yakalanmış ve mahkemeye çıkarılarak sürgün edilmiştir. Yukarıda bahsi geçen sürgün yerlerinden Malta'ya gönderilmiş ancak sürgün süresi hakkında bir bilgi verilmemiştir (BOA, A. {DVNSMHM. d.115/436, hük.436, s. 109, 1118/1706).

Kalebent

Arapça kal'a ve Farsça bend sözcüklerinin birleşmesi ile ortaya çıkan kal'a-bend sözlükte: "Kaleye bağlı ve kaleye hapsedilmiş biri" manasına gelmektedir. Yedikule muhafızı Osman'ın Moskovlu esirleri eğlenmeleri için kadınlar hamamına götürmesi üzerine kendisine kalebentlik cezası verilmiştir (BOA, A. {DVNSMHM. d.122/73, hük.122, s. 78 1126/1714). XVII. yüzyılın ikinci yarısından bu yana uygulanan bu ceza türü XVIII. yüzyılda daha da

yaygınlaşmıştır. Kalebentlik genelde adam yaralama, ayyaşlık, zorbalık, adam-kadın kaçırma, darp ve ırza geçme gibi fenalıkta bulunan kişilere verilen bir ceza türü olmuştur. Hakala kazası sakinlerinden Hamza hapisten kaçmış, hamama gitmekte olan kadınların önünü kesmiştir. Kadınları zorla alıkoymak isteyen Hamza, esnafın yardımı ile yakalanmış, müfrezeler (küçük askeri birlikler) tarafından tekrar mahkemeye çıkarılmış ve mahkûmluğunun devamına karar verilerek İstanbul'a gönderilmiştir (BOA, A.DVNS. MHM. d.72/537, hük.537, s. 637, 1002/1593). Hapisten kaçması ve kadınların ırzına geçmeye çalışması, suçlunun hapis süresinin mutlak surette uzamasına sebep olmuştur. Hapis cezası uygulanırken genelde cezanın süresi belirtilmemiş, suçlu ıslah oluncaya kadar kalede hapis tutulmuş, bazen de bu süre (İşbilir, 2019, s. 5-7) kayd-ı hayat yani müebbet olarak belirlenmiştir. Bu durum suçun türüne, derecesine ve şahitlerin anlatımlarına göre değişiklik göstermiştir (Tugay, 2013, s. 78). Örneğin, kadınlar hamamına girip kendilerine kadın isteyen Humbaracı Selim, Feyzullah ve Taşçı Mustafa adındaki kişilere yönelik mahkeme tarafından verilen ceza müebbet olmuştur (BOA, C.AS.503/21009, 1207/1792).

Kalebent cezası verilen kişiler özellikle; Rodos, Sakız, Bozcaada, Kale-i Sultaniye, Rodoscuk, İnebolu, Ankara, İnöz, Adana, Kavala, Foça, Dimetoka, İstanköy vb. yerlere gönderilmişlerdir (Baytimur, 2005, s. 13). Edirne yeniçeri zabıtine ve İnöz Kalesi muhafızına gönderilen bir hüküm örneğinde, hamam kapısını bekleyen ve kadınların ırzlarına geçmek isteyen Mustafa oğlu Hüseyin'in kalebentlik ile cezalandırıldığı ve İnebolu'ya sürgün edildiği anlaşılmaktadır (BOA, A. {DVNSMHM. d.116/80, hük.80, s. 22, 1120/1708). Osmanlı sınırları içinde sürgün yerleri ise Edirne, Akka, Ergani, Erzurum, Sinop, Selanik, Yanya vb. yerleşkeler sürgün yerleri arasında sayılmıştır (Reşat Bey, 1303, s. 50).

Kürek Cezası

Kürek cezası, en erken XVII. yüzyıl ortalarında verilmiş, bu bilgi arşiv belgeleriyle de teyit edilmiştir. Kürek cezası, direkt hükümdar tarafından verilmiş, kazaskerler tarafından karar uygulanmıştır. Kürek cezasının uygulandığı bazı suçlar; hırsızlık, küfür etme, adam kaçırma, içki ve sarhoşluk, cariye kaçırma ve darp etme, ırza tecavüz, casusluk, ev basma, livata (cinsi münasebet) ve sahte belge düzenleme gibi suçlara verilen bir ceza türüdür. Örneğin, Hafız Reis gemisinde görev yapan Memiş ve Hasan adlı reislerin hamamda peştamalsız oturmaları ve iki kadın ile halvet (cinsi münasebet) olmak istemeleri sonucu hamamda bulunan diğer kadınlar

tarafından şikâyet edilmiştir. Şikâyetler sonucu, kişiler mahkemeye çıkarılmış, suçluların küreğe konulmaları yönünde hüküm verilmiştir (BOA, A. {DVNSMHHM. d.7/516, hük.516, s. 189, 975/1576). Silivri’de meydana gelen bu durum hem kadınların huzurunu kaçırmış hem de devletin kadınlara ve topluma sağladığı düzeni bozmuştur. Bu nedenle de bu kişiler küreğe mahkûm edilmiştir. Kürek cezasına çarptırılan suçlular, genelde İstanbul’a gönderilmiş ve sevk işlemleri güvenilir, sadık kişiler eşliğinde yapılmıştır. Mahkûmların kaçmasına engel olacak bu kişiler kürek ihtiyacı olan yerlerin talep ve tespitini yaptıktan sonra suçluları diğer bölgelere sevk etmişlerdir (İpşirli, 2019, s. 112-113). Kürek mahkûmları devlet tarafından giydirilmiş, beslenmiş ve tüm ihtiyaçları devlet tarafından temin edilmiştir. Küreğe mahkûm olanların hüküm süreleri işledikleri cezaya, verdikleri zarara ve coğrafyaya göre değişmiştir. Ancak genelde asgari 5-7-11 ay ve azami 3-6-8-13 yıl veya ömür boyu şeklinde değişiklik göstermiştir (Kırlı, 2015, s. 47-48).

İslam devletleri ve Osmanlı, bu tür cezaları zulmetmek ve öç almak için uygulamamıştır. İslamiyet’te suç ve fenalıklara yönelik uygulanan cezalar, toplumsal-bireysel menfaati korumayı amaçlamıştır. Cezanın uygulanmasındaki amaç, suçun yayılmasını engelleyerek suçu işleyen kişiyi iyileştirmek ve daha iyi bir insan olması için onu fenalıklardan uzaklaştırmak düşüncesi olmuştur (Akşit, 2011, s. 58-59).

Kötü insan zaten kötüdür. Ancak konu kapsamında bahsi geçen sorunların temelinde kötülüğün yanı sıra temel etken sarhoşluk hâli olmuştur. Toplum ve insanlığı birbirine düşüren, akli dengeyi geçici süreliğine bozan, insanlığın temel sorunu içki ve sarhoşluktur. Arapça olarak ‘hamr’, Türkçede ise ‘şarap’ kelimesiyle ifade edilen sıvının vücuda alınması sonucunda söz ve davranış bozukluğu, dikkat bozukluğu, sarkma-saldırma eğilimlerin olması durumuna “sarhoşluk” denilmiştir (Dönmez, 2009, s. 143; Bozkurt, 2000, s. 455). Konu örnekler ile detaylandırılmış ve tenkit edilmiştir. Sofya kazasında, hamama giden kadınlara meyhaneden çıkan kişilerin sarhoş halleriyle sarkıntılık yapmaları ve kadınlara rahatsızlık vermeleri sonucunda olay karşısında kadınlar çaresizce yardım beklemişlerdir. Ahalinin duruma müdahalesi ile sarhoşlar kadınlardan uzaklaştırılmıştır. Durumun tekrar yaşanmaması için kadınlar bu kişilerden şikâyetçi olmuş ve hamam yakınlarında bulunan meyhanelerin düzenlenmesi veya kaldırılması yönünde talepte bulunmuşlardır (BOA, A. {DVNSMHHM. d.60/635, hük.635, s. 275, 994/1585). Yine diğer bir örnekte benzer bir durum söz konusu olmuştur. İstanbul’un, mescit ve Şeyh Şaban Zaviyesi civarında bulunan ve kadınlar hamamına giden yol güzergâhında bazı meyhanelerin bulunması ve bu

meyhanelerden çıkan sarhoş/bedmest kişilerin hamam önlerine gelmesi, hoş olmayan davranışlara sebebiyet vermiştir. Kadınları rahatsız ederek ahlaksızca homurdanmaları üzerine hem ahali hem de kadınlar, civardaki meyhanelerin kapatılmasını bir kez daha dile getirmişlerdir (BOA, A. {DVNSMHHM. d.42/686, hük.686, s. 220, 989/1581). Örnekte görüldüğü üzere, akliselim bir kişinin normal zamanda yapmayacağı bir davranışı sarhoşluk hâlinde beden ve dil bütünlüğünü koruyamadığı için yaptığı, daha saldırgan daha kötü davranışlar sergileyebildiği görülmüştür. Bu hâl ve davranışlardan gerek hamamda gerek sokakta ve gerek evde en çok kadınlar etkilenmiştir. Yine farklı bir misalde, Piyale Paşa Cami civarlarındaki mahalle içinde ve bahçelerde, zimmilerin meyhaneler inşa ettiği ve bu meyhanelerde bazı kimselerin tatar bozası işlediği, işledikleri şarabı içerek sarhoş oldukları görülmüştür. Sarhoş olan fasıklar, hamamdan dışarı çıkan ehlişünnet cariyelerine hoş olmayan sözler söylemişlerdir. Bu nedenle adı geçen bölgedeki meyhanelerin kaldırılması için kadınlar yeniden ricada bulunmuşlardır. Bunun üzerine meyhaneler devlet tarafından bertaraf edilmiş ve gerekli önlemler alınmıştır (BOA, A. {ADVNSMHHM. d.46/697, hük.697, s. 306, 989/1581). Yukarıda yer alan örneklerin tümünde kadınlar zarar görmüşlerdir. Şikâyette bulunan kadınlar özellikle hamam civarındaki meyhanelerin kapatılması yönünde talepleri olduğu anlaşılmaktadır. Son örnekten de anlaşılacağı üzere olayların artması nedeniyle meyhaneler, devlet tarafından taşınmış veya kaldırılmıştır. Belgelerdeki bu olaylar incelendiğinde yer, zaman, insan ve mekânın değişikliği dışında kadına veya diğer canlılara yönelik işlenen suçun, davranışın ve sözün değişmediği görülmüştür.

Meyhanelerin kapatılması ve taşınmasının yanı sıra kadınlara tasallut olan bu kişiler cezasız kalmamıştır. İçki ve şarap ile ilgili fıkıh kitaplarında yer alan ceza hukuku hükümleri ile birlikte şeyhülislam fetvaları, kanunnameler ve mahkeme defterlerinde suçla ilişkin gerekli bilgilere yer verilmiştir. Şeyhülislam fetvalarında içki-şarap içenler için had cezası verilmesi uygun görülmüştür (Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 2009, s. 114). Yine diğer bir fetva örneğinde, sarhoş ve zina yapan bir kişiye hem içki içtiği hem de zina yaptığı için ayrı ayrı had cezası verilmiştir (Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, 2011, s. 160). Bunun dışında içki içen bir kimseye 40-80 arası değişen sopa, teşir, kürek, sürgün ve hapis cezası gibi yaptırımlar uygulanmış, bu cezalar ile problemlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır (Koç, 2019, s. 748-749).

Ceza uygulamaları suçun şekline ve işlenen kişiye göre değişiklik göstermiştir. Özellikle kız kaçırma, toplumlarda yaygın olup genellikle ta'zir

suçlar arasında kabul edilmiştir. Toplumlarda ahlak ve aile düzeninin bozulması bakımından üzerinde durulması gereken bir suç türü olmuştur. II. Beyazıt Kanunnamesinde bu suç için sakal kesme ve sopa cezası uygulanmıştır (Akgündüz, 1990, s. 43). Konu kapsamında incelenen arşiv belgelerinde ise kız kaçırma suçu için kürek, kalebent ve sürgün cezalarının uygulandığı görülmüştür (Temel, 2019, s. 20-35). Uygulanan cezaların süreleri farklı olup kaçırılan kadının yaşına göre bu süre değişiklik göstermiştir. Evli, bekâr ve yaşı küçük çocukların kaçırılması cezanın şiddetini ve süresini etkilemiştir. Bazen de süresiz kürek veya müebbet hapis cezası gibi yaptırımlar da uygulanmıştır. Özellikle küçük yaştaki kız çocuklarını kaçırın kişiler için müebbet kürek veya müebbet hapis cezası verilmiştir. Misal, Hacı Recep adlı kişinin küçük yaştaki kızı Kerime ve eşi Rabia'nın hamam çıkışı Hacı Ramazan ve kardeşi Hüseyin tarafından silah zoru ile kaçırılmıştır. Hacı Recep mahkemeye gitmiş ve bu kişilerden şikâyetçi olmuştur (BOA, A.DVNS. MHM. d.72/637, hük.637, s. 323, 1002/1593). Mahkemeye taşınan bu olay sonucu kadınlar ailelerine teslim edilmiş ancak suçlulara verilen ceza türünün ne olduğu konusunda belgede herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. İhtimalle kaçırılan kızın yaşının küçük olması nedeni ile verilen cezanın şiddetini ve süresini artırmış ve yukarıda bahsi geçen cezalardan biri uygulanmıştır. Ceza türü ise padişah ve kadının inisiyatifine bırakılmıştır. Dönem kapsamında benzer olayların devam ettiği görülmüştür. Eskişehir'de silahtar Bektaş ve sipahi oğlanı Mehmet'in fi'l-i şen'i (tasallut olma, sataşma) kastıyla kadınlar hamamını basmışlar, kadınları sürükleyerek kaçırmak istemişlerdir (BOA, A.DVNS. MHM. d.73/1246, hük.1246, s. 570, 1003/1594). Konya'nın türbe hamamına baskın yapan şahıslar nikâhlı bir kadını kaçırmışlardır (BOA, DH. MKT.1043/10, 1323/1905). Örneklerin fazla olması tedbirlerin yetersiz olduğunun bir göstergesidir.

Çalışmanın sacayaklarından biri olan mahremiyet konusu konu bütünlüğü açısından önemli bir husus olarak karşımıza çıkmıştır. Mahremiyet kavramı, çalışmada hamam üzerinden kadına (canlıya) yansımaları şeklinde değerlendirilmiştir. İslamiyet, toplumun insani ilişkilerini sağlıklı bir düzen oluşturarak sürdürmeleri için hukuki bir çerçeve çizmiş, mahremiyetin kıstaslarını göstermeye çalışmıştır. Mahrem; helal olmayan, yasaklanan şeklinde ifade edilmiştir (Öğüt, 2003, s. 388). Çalışmanın konusu olan hamam ve kadın üzerinden mahremiyetin ihlali birçok örnekte görülmüştür. Mısır'da bazı kadın ve erkeklere ait hamamlar, hamam önünden geçen kişiler tarafından gözetlenmiştir. Ahalinin ve içeridekilerin olaya şahit olması ile

olay mahkemeye taşınmıştır. Mahkeme kişilerin tespiti ve soruşturulması ile alakadar olmuş hamamların kapı ve pencerelerine, cam önlerine koruyucu camekân yapılması, kapı ve pencerelerinin kapatılması yönünde karara varılmıştır (BOA, A.DVNS. MHM. d.3/589, hük.589, s. 212, 967/1559). Mahremiyetin ne olduğu hakkında fikir sahibi olmayan, ihlal edilebilirliğine inanan bu kişiler alınan önlemlere ve verilen cezalara rağmen laubali hareketlerini devam ettirmişlerdir. İnöz civarındaki köylerde, gayrimüslim ahaliden bazıları hamamları gözetlemek amacıyla hamam yolu üzerine gözlem evleri inşa etmişlerdir. (BOA, A.DVNS. MHM. d.78/1157, hük.78, s. 29, 1022/1613). Yine benzer bir örnekte; bazı mahallelerde erkeklerin, kadın hamamlarının önünde beklemesi, çıkan kadınlara laf atması veya içerinin gözetlenmesi gibi şikâyetlere sıklıkla rastlanılmıştır (BOA, A. DVNS. MHM. d. 72/537, hük.537, s. 134, 1002/1593). Bu tür olayların giderek artması sonucunda devlet tarafından çeşitli tedbirler alınmış ve önlemler artırılmıştır. Sokak ve mahallelerde hem erkeklerin hem de kadınların mahremiyetine daha çok önem verilmiştir. Aynı özen belirli günlerde gidilen ve ortak alan olarak kullanılan hamamlar ve diğer mekânlar içinde geçerli olmuştur. Kadınlar, yaradılışları ve varoluşları açısından özel ve mahrem olmaları, dolayısıyla belli başlı günlerde sosyalleşmek veya eğlenmek için hamama gitmek istemişlerdir. Ancak hamama giderken mahremiyetine tasallut eden fasıklardan ötürü sosyalleşmek bir yana karşılaştığı problemler sonucunda evden dahi çıkmak istemedikleri anlaşılmaktadır.

Devlet tarafından dikkate alınan şikâyetler savuşturulmaya çalışılmış, gerekli ceza ve tedbirler alınmıştır. Ancak toplumun eğitimsiz olması, ahlak kurallarına dikkat etmemesi, özellikle de bazı kişiler için kadının değerinin ön planda olmaması nedeniyle verilen cezaların etkisi azalmıştır. Devlet, verilen cezalar ile suçluları ahlak sahibi bireyler olarak yeniden topluma kazandırmaya çalışmıştır. Fakat çoğu zaman tanınan bu güzellikler fark edilememiş ve daha kötü ne yapabilirim düşüncesiyle bir ömür heba edilmiştir.

Sonuç

Tarih boyunca Türklerin inşa ettiği her topluluk ve devlette kadın önemli bir konuma sahip olmuş ve nitelikli roller üstlenmiştir. Gerek hukuksal gerek toplumsal farklılıklar kadının yaşantısına yansımış ve Osmanlı'da bazı dinsel ve kültürel gerekliliklerden dolayı kısıtlamalar olmuştur. Bu kısıtlamalar kadının değerini küçülten kısıtlamalar olmayıp, aksine kadını daha değerli bir konuma çıkarmıştır. Kadının mahrem olarak nitelendirilmesi

toplum içerisinde farklı bir alan oluşmasına sebep olmuştur. Bu alanlar arasında yer alan hamam, kadınların sosyalleşebilecekleri mekânlardandır. Osmanlı'da sosyal yaşam değerlendirildiğinde hamamlar, kadınlar için önemli mekânlar olarak tasnif edilmiştir. Kadınlar hamamda; kına, lohusalık, yeme-içme ve eğlenme gibi çeşitli etkinlikler yapmıştır. Ancak bu mekânların toplumu olumsuz etkilediği ve çeşitli sorunlara sebebiyet verdiği de görülmüştür. Tüm bu problemler kadınların sosyal hayattan zaman zaman uzaklaşmasına neden olmuş, ancak kadınlar kendilerine yapılan bu davranışlar karşısında hak ve özgürlüklerine sıkı sıkıya tutunmuşlardır. Mahkemeye yansıyan bazı davalarda kadınların hükümlerine yer verilmemiş ancak davanın görüldüğü ve suçlunun cezalandırıldığı incelenen belgelerde sıklıkla rastlanılmıştır. Osmanlı kadınları ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış özellikle de Faroqi, Jennings ve Gerber gibi yabancı araştırmacılar Bursa, Kayseri ve Ankara mahkemeleriyle ilgili kaynakları incelemiş ve Osmanlı hukuk sisteminde kadının gücünü, yetkinliğini ortaya koymuştur. Kadınlar, kendilerine yapılan haksızlıklara her daim karşı çıkma cesaretini göstermiş ve kadınların mahkemeleri güvenerek kullandıklarını ifade etmişlerdir. Osmanlı kadınları kendilerine yönelik yapılan haksızlıklara ve zorbalıklara karşı bilinçli bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Araştırılan konu kapsamında da kayıtlara yansıyan istek, talep ve şikâyetler kadınların sorunlarını mahkemeye taşıdığı, çözüm yolları aradığı ve suçluların cezalandırılması için her türlü yola başvurdukları görülmüştür. Bu da kadınların ne kadar cesur ve bilinçli olduklarının bir ispatıdır.

Bu haklı arayışlar güzel sonuçlar vermiş, hamam güzergâhlarında bulunan kahvehaneler ve meyhanelerin geneli kapatılmış veya taşınmıştır. Yeni inşa edilen hamam yerleri titizlikle seçilmiş ve mahremiyete uygun binalar inşa edilmiştir. Yapılan çalışmada, olayların sadece kayıtlara yansıyan yönleri ele alınmış, bunların yanı sıra çeşitli nedenlerden dolayı gizlenen, dışa vurulmayan olayların da var olabileceği unutulmaması gereken önemli bir husustur.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırılan çalışma “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” çerçevesinde dikkat edilmesi istenilen bütün usul ve esaslara uygun hazırlanmıştır. Yönergenin ikinci kısmında yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” adlı konu kapsamında yer verilen hususlardan hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Çalışma, doküman analizi tekniğiyle hazırlanmış ve anket, görüşme, deney vb. ilkelerle hazırlanmamış olması ve açık erişim kaynaklı belgelerin kullanılmış olması sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalar kapsamında bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Araştırmada, neticelere veya tevellere tesir edebilecek herhangi bir maddî veya diğer asli menfaat çatışması olmadığını ifade ederim.

Katkı Oranı Beyanı

Araştırma bütün olarak yazar tarafından ele alınmış ve planlanmıştır.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri.
- Acehan, A. (2008). Osmanlı Devleti'nin sürgün politikası ve sürgün yerleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 13-27.
- Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri ikinci kitap II. Bayezid devri kanunnameleri*. Fey Vakfı Yayınları.
- Akşit, M. A. (2011). *İslam ceza hukuku ve insani esaslar*. Gümüşev Yayınları.
- Atar, F. (1995). "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-12* içinde (s. 486-489). TDV.
- Aydın, A. M. (1993). "Ceza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-7* içinde (s. 478-482). TDV.
- Aydın, A. M. (2020). *Osmanlı hukuku Devlet-i Aliyye'nin temeli*. Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (1996). "Had". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-14* içinde (s. 547-551). TDV.
- Başoğlu, T. (2011). "Ta'zir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-40* içinde (s. 198-202). TDV.
- Baytimur, S. O. (2005). *25 numaralı kalabent defterinin transkripsiyon ve değerlendirmesi (H.1205/M.1790-1791)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Baytimur, S. O. (2011). *Osmanlı Devleti'nde hapis ve sürgün cezaları (1791-1808)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Bebek, A. (1993). "Ceza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-7* içinde (s. 469-470). TDV.

- Bozkurt, N. (2000). “İçki”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-21*, içinde (s. 455-456). TDV.
- Daşcıoğlu, K. (2010). “Sürgün”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-38* içinde (s. 167-169). TDV.
- Dönmez, İ. K. (2009). “Sarhoşluk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-36* içinde (s. 144-145). TDV.
- Eyice, S. (1997). “Hamam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-15* içinde (s. 402-430). TDV.
- İnalçık, H. (2001). “Kanunname”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-24* içinde (s. 333-337). TDV.
- İpşirli, M. (2019). “Kürek Cezası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-ek-2* içinde (s. 112-114). TDV.
- İşbilir, Ö. (2019). “Kalebend”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-ek-2* içinde (s. 5-7). TDV.
- Jennigs, R. C. (1975). Women in early 17th century Ottoman judicial records-the saharia court of anatolian Kayseri. *Journal of the Economic and Social History of the Orient (Jesho)*, (18), 53-114.
- Kırlı, H. (2015). *Kürek cezası ve Osmanlı uygulaması (966-981/1558-1574)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Koç, M. (2019). Osmanlı ceza hukukunda sarhoşluk veren içecekleri içme suçu ve cezaları. *Maarife Dini Araştırmalar Dergisi*, 19, 739-757.
- Öğüt, S. (2003). “Mahrem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-27* içinde (s. 388-389). TDV.
- Reşat Bey, (1890). *Miyar-ı ceza kanun-ı ceza şerhi*. Matbaa-ı Amire.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250.
- Şeyhülislam Feyzullah Efendi, (2009). *Fetava-yı feyziye* (çev. Süleyman Kaya). Klasik Yayınlar.
- Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, (2011). *Behcetü'l-fetava* (çev. Süleyman Kaya, Algin, B., Trabzonlu, Z., Erkan, A.). Klasik Yayınlar.
- Temel, M. S. (2019). *Osmanlı Devleti'nde kız kaçırma (1839-1908): devlet, cemaat ve modernleşme*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu.

- Tugay, B. (2013). *Aydın vilayetinde sürgün: (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Türcan, T. (2010). "Sürgün". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-38* içinde (s. 164-166). TDV.
- Uzun, M. İ., & Albayrak, N. (1997). "Hamam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi-15* içinde (s. 430-433). TDV.

On The Phenomenon of Hammam and Women in The Context of Prime Ministry Ottoman Archive Documents

Extended Abstract

The tradition of cleanliness and baths was extremely important in the Ottoman Empire. The baths were basically established for the purpose of washing and cleaning, but over time, in addition to this function, they turned into cultural centers. Over time, these baths have taken their place among the important architectures of both culture and history. In the Ottoman Empire, the baths were divided into two as Konak baths and Bazaar baths. While the bazaar baths were generally built for the public, the mansion baths belonged to the mansions and were built as private use places built for the mansion owner and those living in the mansion. There would be intense interest in the baths on Friday evening and on the eve of the eve, especially women would be in a hurry days in advance. Due to the importance attached to cleanliness, the Ottomans wanted baths to be built in almost every region and increased or decreased the number of baths according to the population distribution of the settlements. The bazaar baths were generally shared by men and women, with men using them on some days and women on others. Depending on demand or the suitability of the settlement, sometimes double baths were built, so that there were different baths for men and women. Hammams were given more importance because they were constructions built on privacy.

In the Ottoman Empire, baths were entertainment areas where various activities such as bridal baths, forty baths and groom's baths were held. Going to the baths and getting clean in the baths became a part of social life and became one of the most indispensable places especially for women. Women added new ones to the bathhouse entertainment day by day, but it was often not possible to realize these activities. In particular, women who wanted to go to the bathhouse suffered from various problems, and how the Ottomans approached these problems and what kind of measures they took constitute the basis of this article.

The baths where women went to socialize caused various unpleasant incidents, especially on the way to the baths. Men who could not control their wants and needs and instead of fulfilling these wants and needs in a lawful way, men who did not discriminate between young, old, and children passing by on the street and

who used unpleasant words and behaviors posed a great problem for women. Women leaving their homes to go to the baths would be intercepted, or women going home from the baths would be intercepted, women would be forced, beaten, badly spoken to and their privacy invaded. Men were not bothered by many outrageous behaviors such as spying on baths, following women or even raiding the baths. The Ottoman Empire imposed various sanctions and punishments on these people who did not know what privacy was, and aimed to protect social order. These punishments were intended as a deterrent and aimed to make people turn back from their mistakes and reintegrate into society. The Ottomans generally imposed exile, penal servitude and galley sentences.

Exile has often been a preferred form of punishment. If the offender did not regret what he had done and repeated the same mistakes again, the most severe punishment for the offender was to be removed from the land where he lived and grew up. There is no precise information on the duration of exile. However, it is known that in cases of honor, exile was not less than one year. The other types of punishment preferred in bathhouse incidents were imprisonment and galleys. The duration of imprisonment varied according to the type of crime. In cases such as rape or kidnapping of young girls, life imprisonment was usually imposed. On the other hand, the penalty of galleys was also frequently used, sometimes for 5-6 months and sometimes for years or a lifetime. The Ottoman Empire applied all these punishments for the rehabilitation of people in order for them to become better human beings, and nothing to the contrary was the case.

The proximity of some public baths to taverns caused the incidents to escalate. Especially those who drank and could not maintain their bodily integrity became more aggressive and women were in constant consultation with the state to move the baths in this neighborhood. The Ottoman Empire responded to the needs of the people due to the importance it attached to women and privacy, and either the taverns were closed or the baths were moved to more suitable locations.



TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİ (1983-1993)

The Army-Politics Relation During Turgut ÖZAL Period (1983-1993)

Fatma Nur ÇAKAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

fatmanurfc.97@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0399-6467>


Cite As/Atıf: Çakan, F. N. (2024). Turgut Özal dönemi ordu-siyaset ilişkisi (1983- 1993).

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(1), 148-172.

<https://doi.org/10.31463/aicusbed.1265439>

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

| | |
|--|---|
| Makale Türü- <i>Article Type</i> : | Araştırma Makalesi- <i>Research Article</i> |
| Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> : | 15.03.2023 |
| Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> : | 06.07.2023 |
| Sorumlu Yazar- <i>Corresponding Author</i> : | Fatma Nur ÇAKAN |
| Sayfa Aralığı- <i>Page Range</i> : | 148 -172 |
| Doi Numarası- <i>Doi Number</i> : |  https://doi.org/10.31463/aicusbed.1265439 |

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>



This article was checked by

 iThenticate



TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİ (1983- 1993)

The Army-Politics Relation During Turgut ÖZAL Period (1983-1993)*

Fatma Nur ÇAKAN

Öz

1980 Darbesi ile Türkiye'nin sivilleşme ve demokratikleşme süreci bir kez daha kesintiye uğramıştır. Bu ortamda önce Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı sonra Başbakan olan Turgut Özal, bir yandan askere karşı ihtiyatlı davranmaya çalışırken diğer yandan da sivilleşme hamleleri yapmaktan geri durmamıştır. Askerî vesayet altında hükûmeti kuran Özal, ilk zamanlarda ekonomi politikalarına ağırlık vermiş, askerın ekonomiyi bahane ederek tekrar bir girişimde bulunmasının önüne geçmek istemiştir. Genelkurmay Başkanlığı operasyonu ile asker kökenli Cumhurbaşkanı planlarını yıkarak, kendisi Cumhurbaşkanı olmuş ve Sivil Cumhurbaşkanlığı sisteminin önünü açmıştır. Bu çalışmada, Turgut Özal'ın 1980 Darbesinin ardından ülke siyasetine verdiği yön ve ordu ile etkileşimi, "1980- 83 arası dönem" ve "1983-93 arası dönem" olmak üzere iki kısımda incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivilleşme, Turgut Özal, Anavatan Partisi, askerî vesayet, genelkurmay operasyonu, Körfez Krizi.

Abstract

Turkey's civilianization and democratization process was interrupted once again with the 1980 Coup D'etat. In this setting, while Turgut Özal, who became first the Deputy Prime Minister in charge of the Economy and then the Prime Minister, was trying to be cautious of the military, on the other hand, he did not hesitate to make civilianization moves. Özal, forming the government under military tutelage, focused on economic policies in the beginning and wanted to prevent the military from making an attempt again on the excuse that economy. He failed military-based President plan with the General Staff operation, became the President himself and paved the way for the Civil Presidential system. In this study, the direction that Turgut Özal gave to the country's politics after the 1980 Coup D'etat and his interaction with the army were examined in two parts, the period between 1980-83 and the period between 1983-93.

Key Words: Civilianization, Turgut Özal, Motherland Party, military tutelage, general staff operation, Gulf Crisis.

* Bu çalışma, yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Ordunun doğası ve iş tanımı gereği demokratik siyaset anlayışına uygun politika üretmesi mümkün değildir. Ordu bırakın ülke siyasetine demokratik yollarla yön vermeyi kendi içinde dahi daha hızlı karar alabilmek adına emir-komuta sistemi, rütbe, itaat, dikey ilişkiler gibi antidemokratik yöntemler kullanır. Demokratik yöntemlerde kullanılan eşitlik, uzlaşmacılık, aşağıdan yukarıya doğru örgütlenme biçimi ordu içinde her zaman risk olarak görülür. Böyle bir yapısı ve işleyişi olan ordunun, demokratikleşme problemi yaşayan ülke siyasetine müdahale etmeye çalışması asla kullanılmaması gereken yöntemlerdendir (Parla, 2005, s. 186).

Demokratikleşme süreçleri, Türk siyasi tarihi boyunca daima askerî girişimlerle bölünmüştür. İstikrarsız hükümetler, birtakım ekonomik ve siyasi bunalımlar, toplumsal kaos ortamları meydana geldiğinde, ordu yönetime el koymayı âdeta kendisine bir görev addetmiştir. Zira bu çalışmada bahsi geçen 12 Eylül darbesinin de kamuoyuna yansıtılan gerekçeleri bunlar olmuştur. Ancak 12 Eylül darbesinin gerçekleştirmesinde, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere tarafından başlatılan kapitalist ve küresel yeni dünya düzenine entegre olmanın bir gereği olarak görülen “24 Ocak Ekonomik Kararlarının” hayata geçirilmesi zorunluluğu da etkili olmuştur. Ekonomide radikal bir dönüşüme yol açacak olan bu kararların tam olarak uygulanabilmesi için muhalefetin bastırılması ve toplumun uyum sürecine girmesi mecburiyeti doğmuştur. Bu koşulların da yalnızca askerî vesayet ile sağlanabileceği yönündeki kanaat, orduyu 12 Eylül darbesine iten önemli nedenlerden biri olmuştur.

Ekonomik bunalımları çözmek, toplumsal ve siyasi kaosu sonlandırmak, ülkede yeniden istikrarı sağlamak amacıyla yola çıktığını ifade eden ordu, yönetimi ele geçirdikten sonra terör ve anarşi olaylarını sona erdirip siyasi istikrarı sağlamayı başarsa da bunu yaparken kullanılan yöntemler son derece antidemokratik olmuştur. Siyasi partiler kapatılmış, parti liderleri siyaset yasağı alarak sürgüne gönderilmiş, seçimlere yalnızca Millî Güvenlik Konseyi'nin izin verdiği partiler girebilmiş ayrıca yargılamalar çok katı olmuş ve idamlar gerçekleşmiştir (İba, 1998, s. 264). Böyle bir ortamda demokrasiyi ve sivil yönetimi tekrar işler hâle getirmek oldukça zor olsa da Turgut Özal ve hükümeti bunu bir nebze de olsa başarabilmişlerdir.

Bu çalışmada, yukarıda bahsi geçen hususlar detaylandırılarak anlatılmıştır. Böylece demilitarize bir siyaset anlayışından uzak olan Türkiye gerçekliğine karşı sivil, silahsız, uzlaşmacı bir siyaset anlayışı getirmenin

önemi daha net kavranacaktır. Turgut Özal dönemi ordu ile siyasetin tamamen birleşip, aşamalı olarak birtakım girişimlerle ayrıldığı bir süreç olmasından dolayı günümüze ışık tutacak en net örneklerdendir.

12 Eylül 1980 Darbesi-6 Kasım 1983 Genel Seçimleri Arasında Özal ve Ordu-Siyaset İlişkisi

12 Eylül 1980 Darbesi ve Turgut Özal

12 Eylül darbesine giden yolda; siyasal kurumlar yönetim krizine girmiş, yöneten sınıf ülkeyi yönetemez hâle gelmiş, politikleşme ve kutuplaşma ülkenin dört bir yanına sirayet etmiş, sokaklar siyasal çatışmalara teslim olmuş ve can güvenliğinin kalmadığı bir sürece girilmiştir (İyigüngör, 2009, s. 27).

1970’li yılların başından darbenin gerçekleştirildiği 1980 yılına kadar ülkede siyasi istikrar sağlanamamış; sekizi koalisyon, üçü azınlık olmak üzere toplamda on bir hükümet kurulmuştur (Tutar, 2007, s. 147). Mevcut siyasi istikrarsızlıkla beraber 1973 petrol krizinin yaşanması, Türkiye’nin petrol ithal eden ülkelerden olması sebebiyle ekonomiyi olumsuz anlamda etkilemiştir. Buna ek olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından yasaklanan haşhaş ekiminin hükümet tarafından serbest bırakılması ve Kıbrıs Barış Harekatı’nın gerçekleştirilmesi sonucunda ABD tarafından Türkiye’ye ambargo uygulanmış, hem askerî yardımlar durdurulmuş hem de ticari ilişkiler askıya alınmıştır (Uzunkaya vd., 2018, s. 51). Tüm bu sorunlar 1977-1980 yılları arasında daha da derin bir ekonomik bunalıma yol açmıştır. Enflasyon oranı 1978 yılında %44 bandındayken 1980 yılında %107’ye çıkmış; ödemeler dengesinde 3,4 milyar dolar açık oluşmuştur. Döviz, petrol ve hammadde kıtlığı nedeniyle millî gelir düşmüş; fabrika ve bürolarda çalışmalar durma noktasına gelmiş; ilaç, margarin, ampul gibi birçok temel ihtiyaç malzemesi karaborsaya düşmüştür (Hale, 1996, s. 192-193). Türkiye’yi bu ekonomik bunalımdan çıkarabilmek için radikal değişimlere ihtiyaç olduğu anlaşılmış; Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) gibi uluslararası kuruluşlarla kredi görüşmeleri yapılmıştır. Ancak bu kredilerin alınabilmesi için hükümetten, ithalat ve ihracat denetiminin kaldırılması, fiyatların yükseltilmesi, devlet harcamalarının azaltılması gibi şartları içeren bir ekonomik programın hayata geçirilmesi istenmiştir (Zürcher, 2010, s. 386). Ekim 1979’da iktidara gelen Süleyman Demirel, bu ekonomik programı hazırlaması için Turgut Özal’ı Başbakanlık Müsteşarlığı görevine

getirmiştir. Özal daha önce Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı yapmış, ardından Dünya Bankası'nda çalışmış, Sabancı Holding'de Genel Koordinatör ve Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası'nda Genel Sekreter olarak görev almıştır. Bu çalışmalar, Özal'ın hem ulusal hem de uluslararası sermaye çevreleriyle yakın ilişkisi bulunan “politize bir teknokrat” olmasını sağlamıştır. Özal göreve geldikten hemen sonra ekibiyle çalışmalara başlamış, çok kısa bir zaman içerisinde büyük bir ekonomik dönüşüm programı olan 24 Ocak Kararlarını ilan etmiştir (Yetkin, 2020, s. 198). IMF'nin talepleri doğrultusunda hazırlanan ve serbest piyasa ekonomisine geçişi ilke edinen bu program ile Türk ekonomisinin dışa açılımı, günlük kur ayarlamalarıyla devalüasyonun devamlı hâle getirilmesi, ithalat liberalizasyonu ve kamu yatırımlarına kısıtlama getirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Esasında bu ekonomik program, 1970'lerin sonunda ABD ve İngiltere tarafından başlatılan “yeni dünya düzenine” diğer bir ifadeyle “sermayenin küreselleşmesine” ve serbest piyasa ekonomisi olarak ortaya çıkan “kapitalist sisteme” uyum programı olarak planlanmıştır (Öztürk vd., 2008, s. 17). Ancak dönemin şartları bu ekonomik programın tam olarak uygulanmasına imkân vermemiş, sendikalar tarafından her yerde, polis müdahalesini gerektirecek düzeyde grevler başlatılmıştır. Büyük şirketlerin, dar gelirli ve küçük ve orta ölçekli işletmeler üzerinde üstünlük sağlayacağı ve bu durumun toplumsal kargaşaya sebep olacağı programı hazırlayanlar tarafından da öngörülmüştür. Dolayısıyla bu ekonomik programın, yalnızca depolitize olmuş bir toplum ve muhalefetsiz bir sükûnet ortamı ile gerçekleşebileceği konusunda genel bir kanaat oluşmuştur. Bunun yolu da ordunun yönetime el koyup halkı ve tüm muhalefeti susturmasından geçmektedir. İşte orduyu 12 Eylül darbesine iten nedenlerden biri de bu olmuştur (Ahmad, 2015, s. 367-368).

Orduyu 12 Eylül darbesine iten bir diğer neden ise darbenin liderliğini üstlenen Kenan Evren'in de anılarında darbenin haklı gerekçesi olarak öne sürdüğü “terör ve anarşi” olayları olmuştur (İba, 1998, s. 234). Ülkeyi toplumsal krize sürükleyen bu olaylar, 1970'li yılların başında ülke geneline yayılan “sağ-sol çatışmaları” ile başlamış; 1978-1979 yıllarında daha da derinleşerek zirve noktasına ulaşmıştır. 1977 yılına girerken üniversitelerde yaşanan anarşik olaylar, zamanla liselere hatta ortaokul ve ilkokullara kadar ulaşmıştır. Olaylarda birçok öğrenci ve öğretim görevlisinin hayatını kaybetmesi eğitim faaliyetlerini sekteye uğratmış, Erzurum Atatürk Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi gibi bazı üniversiteler süresiz olarak kapatılmıştır. Olaylar yalnızca eğitim kurumları ile sınırlı

kalmamış, Taksim meydanında düzenlenen 1 Mayıs kutlamaları, 34 kişinin ölümü ve yüzlerce kişinin yaralanması ile sonuçlanmış; 29 Mayıs günü “CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit” İzmir ziyareti sırasında silahlı saldırıya uğramıştır. 1978 yılına girerken de olaylar artarak devam etmiş, ilk olarak 9 Ocak günü 14 yer bombalanmış, iki hafta içerisinde 30 kişi siyasi cinayetler sonucunda hayatını kaybetmiştir. 27 Kasım 1978 tarihinde Ankara Üniversitesinde Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencisi olan Abdullah Öcalan ve arkadaşları tarafından Diyarbakır’ın Lice ilçesine bağlı Fis köyünde “Kürdistan İşçi Partisi/Partiya Karkeren Kurdistane (PKK)” kurulmuştur. Marksist bir çizgide Kürtçülük programı ile yola çıkan örgüt, silahlı mücadele ile ele geçirilen topraklarda bir Kürt devleti kurmayı hedeflemiştir. Bu gelişme, dönemin yoğun olumsuz gündemi nedeniyle kimsenin dikkatini çekmemiş ancak kısa zamanda yalnızca ülke çapında değil Ortadoğu’da da silahlı bir aktörün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Aralık ayına gelindiğinde Kahramanmaraş’ta “Alevi-Sünni” çatışması meydana gelmiş, 104 kişi hayatını kaybederken, binden fazla insan yaralanmış ve Alevilere ait 200’e yakın işyerine zarar verilmiştir. Çıkan çatışmanın diğer bölgelere de sirayet etmesi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmesine karar verilmiştir. Ancak sıkıyönetim kararı da olayların sona ermesini sağlayamamıştır. 1978 yılının sonuna gelindiğinde içlerinde Tarsus Savcısı’nın da bulunduğu 1200’e yakın insanın ölümüyle anarşik olaylar korkunç bir boyuta yükselmiş, ciddi ekonomik sıkıntılar yaşayan halkın üzerine bir de can güvenliği sorunu yüklenmiştir. 1979 yılına gelindiğinde, 1 Şubat akşamı Milliyet Gazetesi Başyazarı Abdi İpekçi’nin ülkücü Mehmet Ali Ağca tarafından öldürülmesi büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Yine aynı yıl, parti binaları, karakollar, havalimanları, kahvehaneler bombalanmış; polis, bekçi, milletvekili, öğrenci, öğretim görevlisi, sivil vatandaş olmak üzere halkın her kesiminden çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. 1980 yılının ilk sekiz ayında anarşik olaylar sonucu hayatını kaybedenlerin sayısı 1600’leri, günlük hayatını kaybedenlerin sayısı 20’leri bulmuştur. Ancak bu olaylar artık kanıksanmış, basında sıradan haberler hâlini almıştır. Tüm bunlar yaşanırken siyasi kadroların, çözüm üretmek yerine mütemadiyen birbirlerini suçlayarak mevcut gerilimi daha da artıran faaliyetlerde bulunmaları, anarşik olayların son bulmasını isteyen halkın beklentilerini boşa çıkarmıştır (Giraylar, 2001; Mazıcı, 1989; Tutar, 2007; Yetkin, 2020). Ordu içerisindeki komutanlar da ülke içerisinde düzen ve asayışı sağlayamamalarının sebebinin gerekli yasaların parlamentodan geçirilmemesi olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak, bu iddia inandırıcı

bulunmamış; komutanların bilinçli olarak olaylara müdahale etmediği, böylece yönetimi ele geçirdiklerinde ülkenin kurtarıcıları olarak nitelendirilmek istediklerine inanılmıştır (Ahmad, 2015, s. 365).

Tarihler 27 Aralık 1979'u gösterdiğinde Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları tarafından imzalanan bir uyarı mektubu Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e sunulmuştur. Uyarı mektubunda belirtildiği üzere, siyasi partilerden, daha fazla vakit kaybetmeden bir araya gelmeleri, terör, anarşi ve devleti yıkımın eşiğine getiren her türlü faaliyete karşı önlem almaları istenmiştir. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Korutürk, Başbakan ve ana muhalefet partisi lideri ile görüşerek uyarı mektubunu sunmuş ancak mektup siyasi alanda hiçbir değişikliğe yol açmamıştır. Bu durum, ordunun darbe hazırlıklarını hızlandırmasına yol açmış; terör ve anarşinin önüne geçilememesi, görev süresi dolan cumhurbaşkanının yeniden seçilememesi, krizlerin aşılmasına yönelik anayasal çözümlerin üretilmemesi gibi problemler ordunun yönetime el koyması için meşru zemini hazırlamıştır (Karatepe, 2009, s. 239). Sonuçta beklenen olmuş, ordu 12 Eylül 1980 tarihinde sabaha karşı 04.00'te Bayrak Harekâtı adıyla emir-komuta zincirini bozmadan yönetime el koymuştur (Öngider, 2010, s. 134). Kurulan askerî rejim, çalışmalarını öncelikli olarak anarşi ve terörle mücadele üzerine yoğunlaştırmıştır. Siyasi cinayetlere karıştığı iddiasıyla 650 bin kişi gözaltına alınmış, açlık grevlerinde 14, sorgularda 171 kişi hayatını kaybetmiş ve 50 kişi idam edilmiştir. Kısa bir süre içerisinde anarşik olayların büyük ölçüde sonlandırılması, ordunun darbeyi meşru göstermek adına anarşik olaylara müdahale etmediği inancını kuvvetlendirmiştir. Demirel de 11 Eylül günü akan kanın, 13 Eylül günü nasıl bir anda durduğunu sorgulamış, ordunun anarşik olaylara kasten engel olmadığını ve yapılacak darbeye meşruiyet kazandırmak için olayların büyümesine izin verildiğini iddia etmiştir (Yetkin, 2020, s. 201).

Darbe sonrası; siyasi partiler kapatılmış, hükümet ve meclis feshedilmiş, yasama ve yürütme erkleri Millî Güvenlik Konseyi adı verilen içerisinde kuvvet komutanlarının bulunduğu kurula bırakılmıştır. Daha sonra Bülent Ulusu hükümeti kurulmuş, çoğunluğu sağa meyilli ve asker kökenli üyelerden oluşan Bakanlar Kurulu oluşturulmuştur. Böylece yasama erkini Millî Güvenlik Konseyi, yürütme erkini ise Bakanlar Kurulu kullanmıştır. Bu yeni sistemin içerisinde Turgut Özal'ın görevi Başbakan Yardımcılığı olmuştur (Dursun, 2005, s. 102-106).

Askerî rejim, devraldığı kötü ekonomiyi düzeltebilmek için 24 Ocak Kararlarının mimarı Turgut Özal'a ihtiyaç duymuş ve ondan 12 Eylül

darbesinin nedenlerinden biri olarak görülen 24 Ocak Kararlarını uygulamasını istemiştir. Generaller Özal'a serbest bir ortam hazırlamış ve Özal da politikalarını rahatça uygulamaya koyulmuştur. Özal'ın ekonomik programı 1981 yılından itibaren ekonomiyi toparlamaya başlamıştır (Hale, 1996, s. 216).

Özal'ın Başbakan Yardımcılığı görevi iki yıldan daha kısa sürmüştür. O sürece kadar ekonomide ciddi mesafe katedilmiş ancak 1982 yılının Temmuz ayında yaşanan "Banker Skandalı" Özal'ın hem itibarının zayıflamasına hem de görevini kaybetmesine yol açmıştır (Öngider, 2010, s. 146). Olayı kısaca özetlemek gerekirse, Banker Kastelli olarak bilinen Cevher Özden, televizyon reklamları aracılığıyla bir anda tüm Türkiye tarafından tanınan biri hâline gelmiştir. 1981 yılının sonlarına gelindiğinde ise ödeme garantisi verdikleri kadar para kazanamayan bankalar ve bankerler resmen piyasayı mali çöküşe itmiş; Kastelli olarak bilinen şahıs iflas ettikten sonra İsviçre'ye kaçmıştır. Devlet olayın mağdurlarını yatıştırmak için mali girişimlerde bulunmuş, bu girişimler durumu bir nebze olsun düzeltilmiş ancak siyasi arenada olayın yankıları dinmemiştir. Skandalın faturası Maliye Bakanı Kaya Erdem'e kesilmiştir. Başbakan Bülent Ulusu, Maliye Bakanlığı görevine Adnan Başer Kafaoğlu'nu getirmiştir. Kafaoğlu, Özal'ı piyasa denetimi konusunda yetersiz olmakla suçlayan bir anlayış izlemiştir. Özal ise Kastelli skandalından bankaları sorumlu tutmuştur. Kafaoğlu ile anlaşmazlık yaşayan ve Kaya Erdem ile yakın arkadaş olan Özal, Kafaoğlu'nun kabineye girmesi üzerine Erdem ile aynı gün istifasını vermiştir (Hale, 1996, s. 217).

Özal'ın askerî yönetim anlayışına karşı tutumu, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ile ilişkisi ve 12 Eylül darbesindeki rolü uzunca bir süre tartışılmıştır. Sol kesim; Özal'ın darbeci generaller ile iş birliği içerisinde olduğunu ve 24 Ocak 1980 Kararlarının askerî vesayet altında daha rahat uygulanabilir olması sebebiyle darbenin yapılış amaçlarından birinin de bu durum olduğunu iddia etmişlerdir. Sağ kesim ise askerî yönetimin Özal'ı pek sevmediğini, dönemin şartlarından dolayı zaruri olarak desteklendiğini savunmuşlardır. Hakikaten de darbeyi gerçekleştiren askerî idare Özal'ı tarikat geçmişi olmasından ve MSP ile ilişkisi olmasından dolayı pek sevmemiş, dönemin şartları gereği onu Başbakan Yardımcılığı görevine getirmişlerdir (Duman, 2017, s. 240). Özal anılarında bu konu hakkında şunları söylemiştir:

Askerlerde ekonomik durumun hep kritik çizgide kalacağı endişesi vardı. Onlar da durumun tam olarak düzeleceğine inanmadıkları için, hep dış yardım ve dış desteğe ihtiyaç olacağını hesaplıyorlar.

Bu işi de ben iyi biliyorum. Zaten başta da dış ekonomik ilişkileri teklif ettiler ya... Ama ben orada, bütün ekonomik yetkileri vereceksiniz dediğim zaman mecburen kabul ettiler. Yalnız hissettiğim bir şey vardı. Devamlı bir gözaltındaydım. Çünkü ben, eski iktidarın sağ kolu durumundaydım. Onun için askerler bana, devamlı şüpheli gözle baktılar (Barlas, 1996, s. 14).

1983 Seçimleri ve Turgut Özal

1982 Anayasası, %91,37 oranında evet oyu alarak meşrulaşmıştır. Cumhurbaşkanı Kenan Evren, aksi bir durum gerçekleşmezse seçimlerin ertesi yıl yapılacağını duyurmuş; böylece yeni gündem, 12 Eylül anlayışına uygun siyasi partilerin kurulması olmuştur. 24 Nisan günü yeni partiler yasası yürürlüğe konulmuş, ertesi gün siyaset yapma yasağı kaldırılmış ve ülke siyasetinde yeni bir sürece girilmiştir. (Ahmad, 1995, s. 264). Siyasi partilerin kurulmasının önü açılınca çok sayıda parti kurulmaya başlanmıştır. Ancak “Büyük Türkiye Partisi” kapatılmış; “Doğru Yol Partisi”, “Sosyal Demokrasi Partisi” ve “Refah Partisi” listeleri defalarca kez veto edildiğinden yeni liste oluşturup seçimlere girmeleri imkânsız hale getirilmiştir (Zariç, 2017, s. 52).

1983 seçimlerine yalnızca üç partinin girmesine izin verilmiştir. Bu partiler şunlardır: Generallerin desteklediği ve iktidar olacağı düşünülen, liderliğini emekli orgeneral olan Turgut Sunalp’in yaptığı “Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)”; ana muhalefet olması planlanan, liderliğini Necdet Calp’in yaptığı Kemalist kanadı temsil eden “Halkçı Parti (HP)”; denge partisi olarak düşünülen, seçimleri kazanacağına ihtimal verilmeyen Turgut Özal liderliğindeki “Anavatan Partisi (ANAP)” (Zürcher, 2010, s. 406-407).

Anavatan Partisinin kuruluş süreci, Özal’ın istifasından sonra başlamıştır. Turgut Özal, ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevinden 14 Temmuz 1982 tarihinde istifa ettikten sonra sade bir vatandaş olarak Side’ye doğru yola çıkmış ve kafasında yeni bir hayal belirlemiştir. Yeni hayali, partisini kurup Başbakan olmak olmuştur (Gökmen, 1992, s. 64). Side’ye gittikten sonra kuracağı parti ile ilgili ülkenin dört bir yanından çeşitli kişi ve gruplarla istişarelerde bulunmuş, partisinin kuruluş çalışmalarını başlatmış (Çavuşoğlu, 2022, s. 79) ardından kilo verme gerekçesiyle ABD’ye gitmiştir (Turgut, 1986, s. 152). 1983 yılının Şubat ayında 23 kilo vermiş ve imajını değiştirmiş bir hâlde Türkiye’ye dönen Özal’ın şu sözleri 8 Şubat günü gazetelerin manşetinde yer almıştır: “Siyasi

ekibim hazır. Siyasi faaliyete izin verildiği takdirde şartlar müsait olursa yeni isimlerle parti kuracağım. Oluşturulmuş bir ekibe dışarıdan girmeyi düşünmüyorum.” (Cemal, 1990, s. 40-41).

Sıra parti kurabilmek için Evren’in onayını almaya gelince Özal kısa bir tereddüt yaşadıkdan sonra üç kez Cumhurbaşkanı Evren ile görüşmüş, onayını almaya çalışmıştır. Evren, Özal’a Turgut Sunalp ile çalışabileceğini söylemiş ancak Özal kendi partisini kurmak konusunda ısrarcı olarak Evren’i ikna etmeyi başarmıştır (Cemal, 1990, s. 42). Bu ikna oluştta, seçimlerde Turgut Özal’ın kazanma şansının olmadığına dair inanç da etkili olmuştur. En nihayetinde; 20 Mayıs 1983 günü, 37 kurucu üyesi ile kendisini liberalizm, muhafazakarlık, sosyal demokratlık ve milliyetçilik olmak üzere dört ayrı siyasal ideolojinin toplandığı ve temsil edildiği bir parti olarak tanımlayan ANAP kurulmuştur (Üstündağ, 2018, s. 46).

Özal, ANAP’ı kurduktan sonra tekrar Side’ye gitmiş, seçim hazırlıklarını orada yapmış ve Ekim ayında seçim kampanyasını başlatmıştır. Özal’ın görüştüğü insanlar, halkın askerî rejime karşı olduğunu söylediğinden Özal bunu fırsata çevirmek istemiştir. Bu sebepten olsa gerek Özal, asker ve askerlere yakın olan isimlerden uzak durmuş, görüşmek isteyenlerin taleplerini reddetmiştir. Özal’ın bu çabaları sonuçsuz kalmamış; halkın gözünde, askerî rejim karşıtı bir lider olarak görülmeye başlanmıştır (Gökmen, 1992, s. 83).

Özal mitinglere ilk başladığında halk henüz askerî yönetimin etkisinden kurtulabilmiş değildi. Dolayısıyla çok kalabalık mitingler yapılamadı. Ancak zamanla bu durum değişmiş ve yüksek katılımlı, coşkulu mitingler yapılmaya başlanmıştır. Özal’ı diğerlerinden ayıran temel farklardan biri de mitinglerinde ılımlı, uzlaşmacı ve birleştirici bir siyasi üslup kullanması olmuştur (Çavuşoğlu, 2022, s. 81). Özal’ın en güçlü rakibi ve bizzat cunta tarafından desteklenen Milliyetçi Demokrasi Partisi için aynı durum söz konusu olmamış, sürdürmeye çalıştıkları seçim kampanyası halkın ilgisini uyandırmaya yetmemiştir. Bunda parti lideri Sunalp’in pek parlak bir lider olamayışı da etkili olmuştur. Ayrıca Sunalp asker kökenli bir isim olarak askerî yönetimi bir baskı aracı olarak gören ve sivil yönetimi arzulayan halkın beklentilerini karşılamaktan oldukça uzak görülmüştür. Özal’ın diğer rakibi Necdet Calp da etkili bir seçim kampanyası yürütememiş, sönük bir lider profili çizmiştir. Halk, askerî yönetimden sivil yönetime geçiş özlemine çare olacak tek isim olarak Özal’ı görmüştür (Ahmad, 1995, s. 266). Seçim kampanyaları devam ederken, Evren, meşhur 4 Kasım konuşmasını yapmıştır. Bu konuşmada direkt Özal’ı hedef alan

Evren şunları söylemiştir:

1980 ve 1981 yıllarında ekonomik durumun düzelmesini yalnızca kendilerine mâl edenleri, ekonominin tabii kanunlarını bu memlekette kendisinin bildiğini söyleyenleri, bilgi, beceri ve iş bilirlilik vasıflarının Allah tarafından yalnızca kendilerine verildiğini büyük bir gururla her gün çekinmeden ifade edenleri, enflasyonu ancak kendilerinin aşağı çekebileceğini, anarşi ve terörün başlıca sebebinin ekonomik kriz olduğunu, orta direği yalnız kendilerinin ayakta tutabileceklerini ve daha birçok tatlı vaatleri dinlediniz. Ancak, üzüntü veren taraf, 12 Eylül'den sonra yönetimde görev alıp, görevde kaldıkları sürece bütün iyi kararları kendilerinin aldığını, Ekonomik Kurulu, Bakanlar Kurulunu ve Millî Güvenlik Konseyini ortada yok kabul etmeleridir. Daha iktidara gelmeden bu şekilde hilafı hakikat beyanda bulunanların, bundan sonra ne yapabileceğini takdirlerinize sunmak isterim. Eğer Millî Güvenlik Konseyinin bu üç senelik icraatından memnunsanız, bu icraatı devam ettirecek ve bir daha memleketi kargaşa ortamına sürüklemeyecek bir yönetimi işbaşına getireceğinize inanıyorum (Cemal, 1986, s. 442-443).

Evren, daha sonraları bu konuşmayı yapmasını ondan Sunalp'ın istediğini başta reddettiğini ama Sunalp aşırı ısrarcı olunca mecbur kaldığını, Özal'ın Başbakan Yardımcılığı görevindeyken yapılan tüm icraatları kendi kararı gibi gösterince hiddetlendiğini, bunun üzerine bu konuşmayı yaptığını ifade etmiştir (Birand ve Yalçın, 2001, s. 188). Özal, bu televizyon konuşmasını Tekirdağ'da izlemiş ve "Cevap verecek misiniz?" sorusuna "Cevabı, 6 Kasım'da millet verecektir!" şeklinde yanıt vermiştir (Turgut, 1986, s. 165). Özal, bu konuşmayı çok dikkate almamış gibi görünse de seçim sonuçları açıklandıktan sonra parti üyeleri, oy oranlarının beklediklerinden 5 puan daha düşük olmasını ve dolayısıyla daha az sayıda milletvekili çıkarmalarını bu konuşmaya bağlamışlardır (Hale, 1996, s. 229).

6 Kasım 1983 günü geldiğinde; genel seçim gerçekleştirilmiş, Özal'ın partisi ANAP, %45,14 oy oranıyla seçimden galip çıkmıştır. ANAP, bu oy oranı ile meclisteki 400 sandalyenin 212 tanesini kazanmayı başarmıştır (Özgen, 2018, s. 297). HP, %30,46'lık oy oranı ile 117 milletvekili kazanırken; MDP %23,27 oy oranı ile yalnızca 71 milletvekili çıkarabilmiştir (URL 1). MDP'yi "Devlet Partisi" olarak niteleyen, 4 Kasım konuşmasında açıkça halkın ANAP'a oy vermemesini isteyen Evren ve arkasındaki askerî cunta için bu durum hayal kırıklığı olmuştur. Darbelerle gelen askerî yönetimlerin yapılan seçimlerde mağlup olması halk nezdinde

kabul görmediklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Akıncı, 2013, s. 46). Özal'ın galibiyetinin ardından, 8 Kasım günü Evren Özal'ı Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde kabul etmiş ve tebriklerini sunmuştur. Evren, koalisyon karşıtı bir lider olduğundan, koalisyona gerek kalmamasını ve Özal'ın partisinin tek başına iktidar olmasını memnuniyet verici bir hadise olarak değerlendirmiştir (Belhan, 2021, s. 117). Bu süreçlerden sonra yeni gündem Özal'a hükûmet kurma görevinin verilip verilmeyeceği olmuştur. Tartışmalar sürerken, 24 Kasım 1983 günü Meclis toplanmış ve Başkanlık Divanı oluşturulmuştur. Bu gelişme ile MGK'nın görevi resmen sona ermiştir (Küçükşabanoğlu, 2019, s. 127). Sıra yeni hükûmeti kurmaya gelince sorumluluk kabul etmek istemeyen Evren, 13 Aralık günü Özal'ın hazırladığı kabine listesini aynen onaylamış ve ANAP hükûmeti kurulmuştur. Hükûmet, 24 Aralık tarihinde meclisten güvenoyu ve Türkiye'nin 45. Hükûmeti sıfatını almıştır. Böylece Özal artık resmî olarak ülkenin Başbakanı olmuştur (Gökmen, 1992, s. 107).

1983-1993 Yılları Arasında Özal ve Ordu-Siyaset İlişkisi

Özal Hükûmeti

1983 yılında kurulan ve aynı yıl iktidara gelen ANAP, “liberal-muhafazakâr” siyaset anlayışını sürdürerek merkez sağ temsil etmiştir (Duman, 2017, s. 177). Başbakan Özal, hükûmeti kurduktan sonra ivedilikle çalışmaya başlamış ve ilk icraatı, Bakanlar Kurulu üye sayısında azalma yoluna gitmek ve bürokratik düzenlemeler yapmak olmuştur (Turgut, 1986, s. 169). Özal ile askerî bir yönetimden sivil bir yönetime geçilmiş, bu süreç her geçiş süreci gibi sancılı olmuştur. Sonuçta ülkede hâlâ sıkıyönetimin etkisi hissedilmekte Cumhurbaşkanlığı makamında 12 Eylül darbesinin lideri Kenan Evren bulunmaktadır. Ayrıca dönemin Genelkurmay Başkanı, Orgeneral Necdet Üruğ'un, Özal'a karşı olan memnuniyetsizliği de herkes tarafından bilinmektedir. Özal da işinin zor olduğunun farkındadır. Bu süreçte sabırlı olması ve sorun çıkarmamasının kendisi için en doğrusu olacağını düşünmektedir. Özal daha sonraları Başbakanlık makamına oturduğu ilk günleri anlatırken şunları söylemiştir:

O günlerde üzerinde en çok durduğumuz soru şuydu: Bir “27 Mayıs” tekrür edebilir miydi? Emir komuta zinciri dışında bir şey olabilir mi? Belki bilmezsiniz, ama ekonomiden çok, en çok bunu düşünmüştük. Askerî idareden işleri devralmak kolay değildir. Şunu da söyleyeyim: İlk tayinleri götürdüğüm zaman

yukarıda (Çankaya Köşkü) incelemeye başladılar. Siz bunu biliyor musunuz? İmzalamıyor. Hadi ne yapacaksınız? Maraza mı çıkaracağız? Kademe kademe öyle bir noktaya geldik ki, bugün Allah için bir problemimiz yok. Yani ufak tefek var ama önemi yok. Ama bu bir sabır işiydi. O sabırla bu noktaya geldik (Cemal, 1990, s. 65-66).

Özal, tıpkı söylediği gibi askerî yönetime doğrudan karşı gelmeden politikalarını büyük bir sabırla hayata geçirmeye çalışmıştır. 24 Ocak Ekonomik Kararları ile tanınan Özal'ın, partisi iktidara geldikten sonra yaptığı ilk ve önemli faaliyetler de doğal olarak ekonomi alanı ile alakalı olmuştur. Katma Değer Vergisi kabul edilmiş ardından vergi iadesi uygulanmaya başlanmıştır. Devleti küçültüp, özel sektörü canlandırmak amacıyla Kamu İktisadi Teşebbüsleri özelleştirilmeye başlanmıştır (URL 2). Serbest Bölgeler Kanunu yürürlüğe konmuş, Türkiye kısa sürede ilk kez başarı ile uygulanan serbest bölge muameleleri ile tanışmıştır (URL 3). Döviz alımı ve satımı serbest hâle getirilmiş, ihracatı teşvik etmek için primler verilmiş, dışa açık bir ekonomik model oluşturulmuş ve finans piyasası modern hâle dönüştürülmüştür (Ersel ve Tunçay, 2002'den akt.: Tomakin, 2014, s. 90).

25 Mart 1984 Yerel Seçimleri

1984 yılına gelindiğinde Özal'ın bulunduğu konum henüz meşruluk kazanamamış; çünkü 1983 seçimlerine, en büyük iki parti olan Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ve Doğru Yol Partisi (DYP) katılamamıştır. Özal, yerel seçimlerde de bu partileri seçim dışı bırakmak istemiş ancak Evren'in bunu kabul etmeyeceğini düşündüğünden, meclisteki çoğunluğunun avantajını kullanarak yerel seçimlerin 25 Mart günü yapılmasını sağlamıştır. Özal'ın seçimlerin ivedilikle yapılmasını istemesindeki ana gayesi, eski partilerin seçim kampanyaları yürütmesine zaman ve fırsat tanımamak olmuştur. Özal bu seçimleri kazanamaması hâlinde erken genel seçime gidilme ihtimali olduğunu çok iyi bildiğinden, bu seçimleri çok fazla önemsemmiştir. Bu dönem, "sivil yönetime geçiş dönemi" olarak değerlendirilse de 12 Eylül yargılamalarının hâlâ bitmemiş olmasından dolayı sıkıyönetimin etkisi hissedilmeye devam edilmiş, buna rağmen Özal, iktidar olmanın getirdiği birtakım üstünlükleri bu seçimlerde başarı ile kullanmıştır (Ahmad, 1995, s. 267). Seçimlere; genel seçimlere de katılmış olan Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP), Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ile genel seçimlere katılamayan Doğru Yol Partisi

(DYP), Refah Partisi (RP) ve Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) olmak üzere altı siyasi parti katılmıştır (Arslan, 2006, s. 84). 25 Mart günü seçimler gerçekleştirilmiş ve ANAP, %41,52 ile yine seçimlerden galip çıkmıştır. SODEP %23,35 ile ikinci, DYP 13,25 ile üçüncü olmuştur. Bu partileri de sırasıyla HP, MDP izlemiş, Refah Partisi %4,40 ile sonuncu parti olmuştur. Bu seçim sonucunda ANAP hükûmeti, 67 ilin 57'sinde seçimi kazanmış (URL 4), askerî yönetimin idaresi altında olan belediyeler de ANAP hükûmetine geçmiştir (Şahin, 2022, s. 57). Bu seçim sonucu, Özal'a ve hükûmetine bizzat halk tarafından verilen güvenoyu ve meşruiyet kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Genelkurmay Başkanlığı Operasyonu

1987 yılına gelindiğinde, medyada Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan 2000 Planı'nın yürürlüğe gireceği haberleri yer almıştır. Haberin devamında, mevcut Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Üruğ'un Ağustos 1987'de emekliye ayrılacağı ve yerine Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Necdet Öztoran'un geçeceğine dair açıklamalarda bulunulmuştur. Bu haberlerden hem Evren hem de Özal rahatsızlık duymuştur (Tokatlı, 1999, s. 73). Bu plan Necdet Üruğ tarafından tasarlanmıştır. Bu plana göre; hâlihazırda Genelkurmay Başkanlığı yapan Orgeneral Necdet Üruğ, vaktinden kısa bir süre önce istifa ederek emekli olacak, yerine en kıdemli komutan olan Kara Kuvvetleri Komutanı Necdet Öztoran'un Genelkurmay Başkanı olmasını sağlayacaktı. Aksi hâlde yani Üruğ tam zamanında emekli olunca atama yetkisi hükûmete geçmiş olacak ve hükûmet dilediğini Genelkurmay Başkanı olarak atayabilecekti. Askerler bu kararı hükûmete bırakmak istemediler ve Üruğ emeklilik vaktinden önce istifa ederek planını uygulamaya geçirmeye çalıştı (Duman, 2017, s. 245). Özal ve Evren'in bu konuda aynı fikre sahip olmalarından dolayı Özal, bu operasyonda Evren'den güç almış ve konuyu Bakanlar Kurulu'na taşımıştır. 24 Haziran 1987 günü yapılan toplantıda Özal, Bakanlarına özetle şunları söylemiştir:

Türkiye'de demokrasiyi yerleştirmek istiyorsak askerleri yerli yerine koymamız lazım. Demokrasi sivil bir idare tarzıdır ve siviller askerleri de yönetir. Burada ne görüyoruz? Asker bize emrivaki yapıyor ve bizi hiç karıştırmadan Genelkurmay Başkanlığı ve diğer görevleri paylaşıyor. Yarın bunlar kendi kendilerine karar verip harp ilan ederler; kendi kendilerine karar verip darbe yaparlar. Askerin kafasında daha teğmenliğinden itibaren "ileride Cumhurbaşkanı olurum" düşüncesi oluşuyor.

Askerden Cumhurbaşkanı olamaz. Bu düşünceyi kesip atmak lazım. Burada karşı karşıya olduğumuz durum Cumhurbaşkanlığı hesabıdır. Eğer 1989'da sivil bir Cumhurbaşkanı seçemezsek, Türkiye'de hiçbir şey yapmış olmayız. Adamlar 2000 yılına kadar plan yapmışlar. Bu planı kabul etmeyiz. Emrivakilere boyun eğemeyiz (Gökmen, 1992, s. 132-133).

Bakanlar Kurulu'nda bu konular görüşülürken, "İki Necdetler" olarak anılan Üruğ ile Özturun da boş durmuyordu. Görev devir teslim töreni için davetiyeler çoktan basılıp dağıtılmaya başlanmıştı. Özturun'a Genelkurmay Başkanı olduğu kararı bildirilmeden böyle bir emrivaki yapılması tepkilere ve acil olarak harekete geçilmesine sebebiyet verdi. Bu haberi alan Özal, tekrar Evren ile görüşmeye gitti. Genelkurmay Başkanlığı için Özturun'u değil Necip Torumtay'ı münasip gördüklerini, paşalara bunu Evren bildirmiyorsa bizzat kendisinin bildireceğini ifade etti. Evren, bunun üzerine durumu paşalara bildirdi. Bu olaydan sonra Özturun, Başbakan Özal ile görüşmek istemiş, Özal ona yıllarca çabalayıp gerekli makamlara geldiğini, bunun onun için yeterli olduğunu ve daha ilerisini düşünmesinin yanlış olacağını anlatmış ve net tavrını ortaya koymuştur. Özturun'un, yalnızca iki ay görev yapıp sonrasında istifa etme talebi de Özal tarafından mümkün olmadığı gerekçesiyle geri çevrilmiştir. Özal, bu görüşmeden birkaç gün sonra basın aracılığıyla konuyu kamuoyuna da ilan etmiş ve Özal'a göre; bu olay ile 12 Eylül resmen bitmiştir (Barlas, 1996, s. 108-109). Özturun meselesi çözüldükten sonra bir kararname ile Orgeneral Necip Torumtay, ilk olarak Kara Kuvvetleri Komutanlığına ardından Genelkurmay Başkanlığına atanmıştır. Evren-Özal iş birliği ile operasyon olaysız tamamlanmış ve Necdet Paşalar birlikte sivil hayata dönmüşlerdir (Tokatlı, 1999, s. 81-82). Bu operasyon ile hem demokratikleşme ve sivilleşme anlamında ciddi bir adım atılmış hem de Özal'ın Cumhurbaşkanı olma sürecini engelleyecek bir plan bertaraf edilmiştir.

Özal'ın Yönetimi Sivilleştirme Çabaları

Özal, Genelkurmay Operasyonu ile birlikte eline geçen kozu sonuna kadar değerlendirmek istemiştir. Orduyu demokrasilerde bulunduğu ideal konuma getirmek gerektiğinin altını daha sık çizmeye başlamış ancak bu konuların asla aceleye getirilmemesi gerektiğini ve sivilleşmenin tedricen gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Özal'a göre ilk olarak kamuoyu bu fikirlere aşamalı olarak alıştırılmalı, daha sonra uygulamaya geçilmelidir. Özal'ın orduyu sivilleştirmek için yapmak istediği pek çok projesi vardır.

Öncelikle Genelkurmay Başkanlığının bağlı olması gereken kurumun Millî Savunma Bakanlığı (MSB) olduğunu ve protokolde Millî Savunma Bakanı'nın Genelkurmay Başkanı'ndan önce gelmesi gerektiğini savunur. Ayrıca Özal, Millî Savunma Bakanlığının bazı kademelerine sivil kişileri getirerek MSB'nin bir nebze de olsa sivilleşmesi taraftarıdır. Özal'ın bu programı basına yansımaya başladıkça ordu üst kademesinde tepkiler oluşmaya başlar ve Genelkurmay Başkanı Torumtay, Cumhurbaşkanı Evren'e bu konudaki rahatsızlığını bildirir. Bunun üzerine Evren, Özal'dan böyle bir durumun gerçekleşmeyeceğine dair açıklama yapmasını ısrarla ister ve Özal da basında çıkan haberlerin doğru olmadığını ifade ederek programını rafa kaldırmak durumunda kalır (Cemal, 1990, s. 224).

Özal'ın diğer bir sivilleştirme projesi ise "Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT)" üzerine olmuştur. Özal, MİT'in başına "sivil bir isim" getirme isteğini, Necdet Üruğ Paşa'nın emekli olması ile birlikte daha yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Nihayetinde sivil bir isim olan Hiram Abas MİT'in başına geçirilmiştir (Oral, 2011, s. 92). Ancak bu durum çok uzun sürmemiştir. Özal, Doğru Yol Partisini yıpratmak için Mehmet Eymür-Hiram Abas ikilisinden ve ekibinden bir rapor hazırlamalarını istemiştir. Ekip, bu raporun içerisine çok farklı isimleri de katmış üstelik rapor gizlice bir dergiye de sızdırılmıştır. O dönemin gündeminde âdeta bomba etkisi yaratan bu olay sonucunda Hiram Abas ve Mehmet Eymür görevlerinden ayrılmışlar ve MİT eski askerî düzenine geri dönmüştür (URL 5). Böylece Özal'ın bu sivilleştirme hamlesi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Özal'ın sivilleştirme çabaları içerisinde iki başarılı hamlesi olmuştur. Bunlardan ilki, devlet protokolündeki yerini yedinci sıradan, üçüncü sıraya aldirarak Cumhurbaşkanlığı Konseyinin dört üyesinin önüne geçmesidir. Özal kendisini konsey üyesi dört paşanın önüne geçirerek, Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanı'ndan sonraki yerini almıştır. Diğer bir başarılı hamlesi ise "Genelkurmay Başkanlığı Operasyonu" olmuştur. Cumhurbaşkanlığı seçimleri açısından sıkıntı yaratmaması amacıyla yapılmış olsa dahi Türk siyasal hayatında sivilleşmenin önemini göstermesi bakımından anlamlı bir adım olmuştur (Cemal, 1990, s. 227).

Körfez Krizi ve Özal'ın Ordu ile Ters Düşmesi

31 Ekim 1989 tarihinde Kenan Evren'in yerine TBMM tarafından ülkenin 8. Cumhurbaşkanı seçilen Özal (Özgen, 2018, s. 332), Celal Bayar'dan sonra ülkenin ilk sivil Cumhurbaşkanı olmuş ve Türkiye'de Sivil Cumhurbaşkanlığı sisteminin önünü açmıştır (Aşık, 2017, s. 460). Ayrıca

sivil siyasetin lideri ve temsilcisi olarak orduyu da kontrolü altına almıştır (Alptekin, 2018, s. 142).

Özal göreve başladıktan yaklaşık bir yıl sonra “Körfez Krizi” diye anılan hadise patlak vermiştir. Krizi tetikleyen hadise Irak-İran Savaşı olmuş; savaş her iki ülkenin de ekonomisine ciddi anlamda zarar vermiş; Irak, Kuveyt ve Suudi Arabistan’a olan borçlarının silinmesini istese de bu talep reddedilmiştir. Ekonomik zararını karşılamak isteyen Irak yönetimi, Kuveyt’in Irak petrolünü kaçak olarak çıkardığı ve tarihsel açıdan Irak’a bağlı olduğu gerekçelerini öne sürerek 1990 yılında Kuveyt’i işgal etmiş ve I. Körfez Savaşı başlamıştır (Arıdemir ve Acar, 2018, s. 89). Türkiye jeopolitik konumu nedeniyle savaş boyunca kritik bir nokta olmuştur (Yayman, 2018, s. 182).

1990 yılının sonları Cumhurbaşkanı Özal için oldukça yoğun geçmiştir. Bir yandan ülke içinde sürekli Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma Bakanı, Dışişleri Bakanı ve Başbakan ile görüşmeler yaparken bir taraftan da yabancı ülkelerle irtibat kurmuş, dış temasları ihmal etmemiştir (Güner, 2003, s. 115). Özal, bu krizin aşılması için Türkiye’nin de olaylara müdahil olduğu bir politika uygulanması gerektiğini savunmuş (Yatmaz, 2018, s. 81), Genelkurmay Başkanı Torumtay’dan askerlerin bölgeye yapılacak herhangi bir harekât için daima hazır tutulmasını talep etmiştir (Arıdemir ve Acar, 2018, s. 89). Özal’ın bu konudaki yorumu, Irak’ın bu savaşta mağlup olacağı, bunun Türkiye için bir fırsat olduğu ve ABD ile ortak bir politika uygulanması gerektiği yönündeydi (Gürbey, 2010, s. 258). Özal, bu krizden Türkiye’nin faydalanması gerektiğini düşünüyor ve “bir koyup, üç alırsız” hesabı ile hareket ediyordu. Öncelikli amacı, Musul ve Kerkük bölgesini almaktı. Bu bölgenin Misak-ı Millî sınırlarında sayıldığını söylüyor ve askerden işgal planları yapmalarını talep ediyordu. Ancak bu konuda askerle aynı fikirde değillerdi (Yayman, 2018, s. 182). Torumtay, Musul’un işgal edilmesi durumunda; Birleşmiş Milletler (BM) antlaşmasından dolayı Türkiye’nin de Irak ile aynı duruma düşeceğini, Irak’ın Kuveyt’e girmesi ile Türkiye’nin Musul’a girmesi arasında bir fark olmadığını, aynı taarruz ile Türkiye’nin de karşılaşacağını dolayısıyla bunun mümkün olamayacağını savunmuş ve bunu Özal’a açıkça ifade etmiştir (Birand ve Yalçın, 2001, s. 430). Özal’ın Kuzey Irak politikasını yalnızca ordu değil; sivil ve askerî bürokrasi, muhalefet ve kamuoyu da yanlış bulmuş ve desteklememiştir (Gürbey, 2010, s. 258). Ancak bu karşıt ortam Özal’ı kararından döndürememiş, orduya danışmadan kararlar almaya devam etmiştir (Baykal, 2019, s. 165). Süreç böyle devam edince; Özal ve askerler tekrar karşı

karşıya gelmiş, baskılara ve ısrarlara dayanamayan Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay istifasını vererek görevinden ayrılmıştır (Uluç, 2014, s. 129).

Özal'ın Kürt Sorununa Bakışı ve Ordunun Tepkisi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte Osmanlı Devleti'nden miras kalan kozmopolitizme dayalı yönetim anlayışı reddedilmiş; "Türk kimliği" altında homojen bir ulus oluşturma çabalarına girilmiştir. Bu anlayışın bir tezahürü olarak farklı kimliklerin kültürel hak ve talepleri, ülke bütünlüğünün bozulması endişeleriyle engellenmiştir. Bu durum, özellikle Kürt kökenli insanların kısa sürede tepkisel hareketler oluşturmalarına zemin hazırlamıştır. Buna ek olarak; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin bir sürgün yeri olarak görülüp, sorunlu idarecilerin bu bölgelere gönderilmesi halk ile idareciler arasındaki mevcut uzaklığı daha da artırmış ve kamu hizmetlerinin yeterli düzeyde yapılmaması bölgesel geri kalmışlık sorununu meydana getirmiştir. Tüm bu nedenler, Kürt sorununun 20. yüzyıl Türkiye'sinin en önemli sorunlarından biri olmasına yol açmış; bu sorun kimi zaman alevlenip kimi zaman yatışsa da gündemdeki yerini daima korumuştur (Altun, 2013, s. 45).

12 Eylül darbesinin ardından farklı etnik kimliklere karşı antidemokratik yöntemler uygulanmış, 1983 yılında Türkçe dışındaki dillerin konuşulması ve bu dillerde yayın yapılması yasaklanmıştır. Kenan Evren, "Kürt diye bir millet yoktur; onlar dağ Türkleridir, dağda karda yürürken, kart-kirt-kürt diye ses çıkar, Kürt lafı oradan gelir" söylemiyle Kürtlerin varlığını reddetmiş; bu anlayış doğrultusunda yapılan ve işkence boyutuna ulaşan uygulamalar Kürt sorununun daha da derinleşmesine yol açmıştır (URL 6). Böyle karmaşık bir ortamda iktidara gelen Başbakan Özal, ilk olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini kalkınmada öncelikli yerler olarak belirlemiş ve bölgeye gerekli yatırımların yapılmasının önemine vurgu yapmıştır. Bu anlayışla harekete geçen Özal, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin sosyal ve ekonomik gelişimini sağlamak ve diğer bölgelerle aralarındaki kalkınmışlık farkını azaltmak için bu bölgelerde çalışanlara "özel indirim" uygulamasını ve yatırımcılara %100'e varacak vergi indirimlerini getirmeyi taahhüt etmiştir (Hürriyet, 25 Aralık 1983).

Türkiye, 1984 yılında PKK'nın "Şemdinli-Eruh Baskını" ile silahlı eylemlere başlaması sonucunda terör sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu saldırıları "bir avuç şaki" söylemiyle, ciddiye alınmaması gereken münferit

olaylar olarak değerlendiren Özal, sorunun çözümü için askerî tedbirlerle birlikte “geçici köy koruculuğu” sistemini de getirmiştir (Uçar ve Akandere, 2017, s. 388).

Başbakanlığı döneminde daha çok ekonomik kalkınma ile ilgilenen Özal, Cumhurbaşkanlığı döneminde orduya muktedir olmuş ve ordunun açılımlarını engelleyemediği bu dönemde, liberal politikalarını siyasi alana taşımıştır (Alptekin, 2018, s. 153). Özal, Kürt sorununun siyasi boyutunu da Cumhurbaşkanlığı döneminde ele almaya başlamış; toplumun ırk, din, mezhep gibi ayrımlara tabi tutulmadan millet kavramı etrafında birleştirilmesini savunmuş ve “Türkiyelilik” kavramını tartışmaya açmıştır. Kürt Federasyonu dahil her türlü fikrin konuşulması gerektiğini savunan Özal, sorunun yalnızca askerî ve ekonomik yöntemlerle çözülemeyeceğini, tabuları yıkarak demokratik yöntemler uygulanması gerektiğini belirtmiştir (Duman, 2017, s. 291).

1991 yılında, kamusal alanlarda Kürtçe konuşulmasını engelleyen yasa kaldırılmış; Kürt kökenli vatandaşlara anadillerinde konuşma ve müzik yapma hakkı verilerek oldukça cesur adımlar atılmıştır (Zürcher, 2010, s. 458).

1992 yılına gelindiğinde; öncelikle Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kaya Toperi ile Kurmay Albay Arslan Güner’den Kürt raporu hazırlamaları istenmiş; hazırlanan 10 sayfalık raporda, meselenin basit bir terör sorununun çok ötesinde olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine Özal, “aracılarla diyalog” politikası yürütmeye başlamış ve Kürt kökenli siyasi aktörler ile görüşerek çözüm arayışına girmiştir (Baykal, 2019, s. 170). Özal bu anlayıştan hareketle kamuoyunun tepkisine rağmen, Demokrasi Partisi (DEP) milletvekilleri Sırrı Sakık, Orhan Doğan ve Ahmet Türk ile Çankaya Köşkü’nde görüşmüş; görüşmeden çıkan milletvekilleri Özal’ın genel af çıkartacağını iddia etmişlerdir. Genel af meselesi ve Kürt raporu, Özal tarafından Millî Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında gündeme getirilmiş ve çözüm önerileri tartışılmıştır (URL 7). Siyasi arenada bunlar yaşanırken, PKK şiddet eylemlerini artırmaya devam etmiş ve Diyarbakır’da yapılan Nevruz kutlamalarını âdeta kitlesel ayaklanmalara dönüştürmüştür. Yaşanan olaylar sonucunda, iki günde 100’ü aşkın insan hayatını kaybetmiştir (Uçar ve Akandere, 2017, s. 382).

Kürt sorununa ilişkin ikinci rapor, Özal’ın isteği üzerine ANAP Milletvekili Adnan Kahveci tarafından hazırlanmış ve Mayıs 1992’de Özal’a sunulmuştur. “Kürt sorunu nasıl çözülmez” başlığı verilen bu raporda, Kürt sorunu ile terör sorunu ayrı değerlendirilmiş; Kürt realitesi, Kürt kimliği,

Kürtlere demokratik ve kültürel hakların verilmesi gibi konular ön plana çıkarılmıştır (Yayman, 2011, s. 16). Rapor, 27 Ağustos 1992 günü MGK toplantısında tartışılmış; konuyu daha ileri bir boyuta götüren Özal, devlet adına yayın yapan kanallardan biri olan GAP TV’de Kürtçe yayınlar yapılması gerektiğini savunmuştur. Özal, toplantının ardından, “Televizyon ve radyodan Kürtçe yayınlar yapılmasına komutanlar da sıcak bakıyor” diyerek hem siyaset dünyasının hem de ordunun tepkisini çekmiştir. Bu söylemin üzerine, o dönem Genelkurmay Başkanı olan Doğan Güreş, “Hiç kimse Millî Güvenlik Kurulunda konuşulanları açıklayamaz, tutanaklarla ilgili bilgi veremez” diyerek tepki göstermiş; Demirel ise “Devleti tartışır hâle getirmenin anlamı yok” eleştirisinde bulunmuştur (URL 8).

Özal’ın Kürt politikasındaki değişimin ve ordu ile fikir ayrılığı yaşamasının 1988 Halepçe katliamı ile başladığını ifade eden Cengiz Çandar, Özal’ın bu konuda şunları söylediğini ifade etmiştir:

Türkiye’nin Kürt politikasında yarın tarihi yazılacaksa bu politikanın en sorumlu mevkiinde olan kişi olarak ben söylüyorum, değişim tarihi 1988 yılında Halepçe katliamından kaçan Peşmergelere kapıları açmamızdır. Ve bu hiç kolay olmadı. Askerler buna şiddetle karşı çıktılar. Ve ben bütün sorumluluğu alarak, bütün ikna gücümü kullanarak, o kapıları açtım (Birand ve Yalçın, 2001, s. 451).

Özal ile ordu arasındaki Kürt sorununa ilişkin fikir ayrılıkları Halepçe katliamının yaşandığı 1988 yılına kadar götürülse de Özal “Kürt sorununu çözmeden ölmeyeceğim” diyerek cesur ve kararlı tavrından hiçbir zaman taviz vermemiştir (Duman, 2017, s. 282).

1993 yılına gelindiğinde, Özal Başbakan Demirel’e “Çok Gizli Zata Mahsus” kaşesiyle “Kürt Sorunu-Güneydoğu Anadolu’daki Durum ve Çözüme Yardımcı Olabilecek Öneriler” başlıklı bir mektup göndermiş, bu mektubun içeriği Özal’ın ölümünden sonra Hürriyet gazetesinin ilk sayfasında yayımlanmıştır. Özal, bu mektupta Kürt sorunu ile ilgili tespitlerini ve çözüm önerilerini madde madde sıralamış, sorunun askerî yollarla değil de demokratik yollarla çözülmesi ve bölgeye yatırımlar yapılması gerektiğini, ayrıca sorunun açık ve tarafsız bir şekilde tartışılması hâlinde 5-10 yıl gibi bir sürede çözülebileceğini belirtmiştir (Hürriyet, 12 Kasım 1993).

1993 yılının en dikkat çeken gelişmelerinden biri de PKK’nın 20 Mart günü “ateşkes” olarak ifade ettiği eylemsizlik kararını alması olmuştur. Bu kararın alınmasında devletin Kürt sorununa yönelik söylemlerinde

değişiklik olması ve bunun üzerine PKK'nın siyasi diyalog arayışına girmesi etkili olmuştur. Bu bağlamda, devlet ve PKK lideri Abdullah Öcalan arasındaki ilk müzakere; 1992 yılında, Özal ile yakın ilişkiler geliştiren Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) Başkanı Celal Talabani vasıtasıyla kurulmuştur (Kara, 2022, s. 93). Bu mekik diplomasisi sonucunda elde edilen eylemsizlik kararının sürdürülmesi adına Talabani, Türkiye'yi ziyaret ederek başta Cumhurbaşkanı Özal ve Başbakan Demirel olmak üzere, Dışişleri Bakanlığında muhalefet liderlerine, üst düzey komutanlardan gazetecilere, MİT'ten Halkın Emek Partisi (HEP) milletvekillerine kadar süreci etkileyebilecek herkesle fikir alışverişinde bulunmuştur. HEP milletvekilleri de terörün tekrar başlamasının her iki tarafa da zarar vereceği kanaatiyle ateşkesin devamı için çabalamışlardır. Bu noktada dikkate değer konulardan biri de TSK'nın ateşkestten dolayı ertelediği “Bahar Operasyonu”nu başlatması hâlinde karşılıklı olarak çok fazla kan döküleceği gerçeği olmuştur (Sabah, 12 Nisan 1993). İşte tüm bu gerekçeler neticesinde, Özal'ın da onayıyla HEP milletvekillerinden bir heyet oluşturulmuş; bu heyet Talabani ile birlikte Öcalan'la görüşmüş ve 20 Mart günü ilan edilen eylemsizlik kararının uzatılmasına karar verilmiştir. Türkiye'nin Kürt sorunu ve terör konusunda önemli adımlar attığı bu süreçte, Özal'ın kalp krizi sonucu ani bir şekilde hayatını kaybetmesi, ülkeyi bambaşka bir noktaya taşımış ve Kürt sorununu demokratik yollarla çözme politikası ancak 2000'li yıllarda yeniden tartışmaya açılabilmiştir (Baykal, 2019, s. 170).

Sonuç

Bu çalışmada sunulan bilgiler ışığında, Turgut Özal'ın doğrusuyla yanılıyla Türkiye'nin modernleştirilmesi ve yönetimin sivilleştirilmesi bağlamında önemli bir rol üstlendiği söylenebilir. Kendisine birçok siyaset bilimci tarafından “Atatürk'ten sonraki en büyük reformcu” yorumu yapılmıştır. Aynı anda hem ekonominin liberalleşmesine hem de siyasetin “askerî-sivil bürokrasi” tekelinden çıkarılmasına yönelik çalışmalarıyla ülke siyasetinde farklı bir lider profili oluşturmuştur.

Özal'ın ekonomi perspektifi ve uluslararası ilişkiler ağı, 12 Eylül darbesiyle yönetimi eline alan orduyu ona mecbur bırakmıştır. Ancak Özal, her ne kadar 80'ler siyasetini büyük ölçüde şekillendirse de askerî vesayet altında gerçekleştirilen bir geçiş döneminde iktidara gelmiş olması, ülkenin genel siyasetine yön verme konusunda sınırlı bir rol oynamasına sebebiyet vermiştir. Ölümünün ardından yaşanan gelişmeler de yaptığı reformların sınırlı düzeyde kaldığını kanıtlamaktadır. Zira Özal'ın ani bir şekilde

hayatını kaybetmesi ile ülke siyaseti boşluğa düşmüş, tıpkı 12 Eylül darbesinden önceki süreçte olduğu gibi doksanlı yıllar da terör ve anarşi olayları, ekonomik kriz ve istikrarsız hükûmetler ile geçmiştir. 1997 yılında ise ordu, tarihe “postmodern darbe” olarak geçen 28 Şubat darbesiyle hükûmeti istifaya zorlayarak siyasete yeniden müdahale etmiştir. Emekli Albay Ahmet Özçelik bu konuda “Benim kanaatim 28 Şubat, Turgut Özal’ın ölümüyle başladı. Ondan sonra birtakım buna benzer hoş olmayan şeyler yaşanmaya başladı” (URL 9) yorumunu yapmıştır. Özal’dan sonra ülke ancak 2000’li yılların başında toparlanarak normal bir görüntü verebilmiştir. Bu durum, Özal’ın en azından daha kötüye gidişin önünde bir engel olduğunu göstermektedir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında, Özal’ın askerî vesayet altında gerçekleştirdiği politikalarda eleştirilebilir noktalar olsa da demokratik hayata önemli katkılar sağladığı, sivil yönetimi işler duruma getirerek, ekonomik ve siyasal özgürlükler kapsamında önemli girişimlere imza attığı ve tabuları yıkarak ülke siyasetine yeni bir yol sunduğu söylenebilir.

Araştırmanın Etik Yönü

Yapılan çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma, etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasındadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

Kaynakça

Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. (çev. Yavuz Alogan). Sarmal Yayınları.

- Akıncı, A. (2013). Türk siyasal hayatında 1980 sonrası darbeler ve emuhtura. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 39-58.
- Alptekin, H. (2018). Türkiye’de sivil asker ilişkilerinde Özal’ı yıllara kurumsalcı bir yaklaşım: 1983-1993. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15(55), 141-156.
- Arıdemir H., & Acar A. (2018). Türkiye’nin Ortadoğu politikasına yönelik sürekliliğin I. Körfez Savaşı bağlamında değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, (65), 82-93.
- Arslan, A. (2006). 1973’ten günümüze yerel seçim sonuçları temelinde Samsun’un siyasi yapısı. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (10), 76-106.
- Aşık, S. (2017). Turgut Özal’ın cumhurbaşkanı seçilme sürecinde ve sonrasında yaşanan bazı gelişmeler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 431-465.
- Barlas, M. (1996). *Turgut Özal’ın anıları*. Sabah Yayınları.
- Baykal, Ö. (2019). Türkiye’de siyasetin konsolidasyonu: Turgut Özal dönemi. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 6(12), 143-179.
- Belhan, Ş. (2021). 1980 askeri darbesi sonrasında iktidara gelen Anavatan Partisi icraatları hakkında bir değerlendirme. *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 111-123.
- Birand, M. A., & Yalçın S. (2001). *The Özal: Bir davanın öyküsü*. Doğan Yayınları.
- Cemal, H. (1986). *Demokrasi korkusu*. Bilgi Yayınları.
- Cemal, H. (1990). *Özal hikayesi*. Bilgi Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2022). 1983 genel seçimleri ve Anavatan Partisi. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(1), 77-86.
- Duman, M. Z. (2017). *Türkiye’de liberal-muhafazakâr siyaset ve Turgut Özal*. Liberte Yayınları.
- Dursun, D. (2005). *12 Eylül darbesi: hatıralar, gözlemler, düşünceler*. Şehir Yayınları.
- Gökmen, Y. (1992). *Özal sendromu*. Verso Yayınları.
- Güner, E. (2003). *Özal’ı yıllarım*. Babıali Kültür Yayınları.
- Gürbey, G. (2010). *Arızalı demokrasilerde dış politika*. ODTÜ Yayınları.
- Hale, W. (1996). *Türkiye’de ordu ve siyaset*. (çev. Ahmet Fethi). Hil Yayınları.
- İyigüngör, V. (2009). *Medyada tanıklık: Türkiye’de askeri darbeler*. Beta Yayınları.

- Küçükşabanoglu, Z. (2019). *Turgut Özal dönemi Türkiye- ABD ilişkileri (1983-1993)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Oral, N. (2011). *Turgut Özal ve siyasal liberalizm*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kütahya.
- Öngider, S. (2010). *Türk'ün darbe ile İmtihanı*. Aykırı Yayınları.
- Özgen, N. (2018). *Geçmişten günümüze Türkiye tarihi*. Venedik Yayınları.
- Parla, T. (2005). *Türkiye'nin siyasal rejimi: 1980-1989*. İletişim Yayınları.
- Şahin, K. N. (2022). *Türkiye'de siyasal liberalizm eleştirisi: Turgut Özal dönemi (1983-1989)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nuh Nazi Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Tokatlı, O. (1999). *Kırmızı plakalar: Türkiye'nin Özallı yılları*. Doğan Yayınları.
- Tomakin, M. S. (2014). *Türkiye'de askeri darbeler sonrasında sivilleşme çabaları: 1983-1987 örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Turgut, H. (1986). *12 eylül partileri*. Temel Yayınları.
- Uluç, A. V. (2014). Liberal-muhafazakâr siyaset ve Turgut Özal'ın siyasi düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107-140.
- Üstündağ, R. (2018). *Türkiye'de demokratikleşme ve Turgut Özal dönemi siyasal liberalizmi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Yatmaz, İ. (2018). *Körfez krizi bağlamında Türkiye'nin dış politikası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Yayman, H. (2018). Turgut Özal kimdir?. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 15(55), 173-184.
- Zariç, S. (2017). *1983-93 yılları arasında Türk siyasal hayatında Anavatan Partisi ve Turgut Özal'ın partideki rolü*. Hiper Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2010). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (çev. Yasemin Saner). İletişim Yayınları.
- İnternet Kaynakları**
- URL 1: [Türkiye ekonomisinde 'Özallı yıllar' - Dünya Gazetesi \(dunya.com\)](http://dunya.com) (Erişim Tarihi: 09.03.2023)
- URL 2: [SERBEST BÖLGE – Ertugrul Önen \(ertugrulonen.com\)](http://ertugrulonen.com) (Erişim Tarihi: 09.03. 2023)

URL 3: [[YerelNET](#)] SEÇİM SONUÇLARI ([archive.org](#)) (Erişim Tarihi: 10.03.2023)

URL 4: [Kirli Üçgen: Siyaset - Mafya - Ticaret, "Taşları yerinden oynatan MİT raporu"](#) ([cumhuriyet.com.tr](#)) (Erişim Tarihi: 12.03.2023)

The Army-Politics Relation During Turgut ÖZAL Period (1983-1993)

Extended Abstract

As Turkey progressed towards the 1980s, political stability couldn't be maintained, leading to streets engulfed in political conflict and a deep economic crisis. In such an environment, it became imperative to implement radical changes in the economy to address the issues, with the support of international organizations like the World Bank, IMF, and OECD. Turgut Özal, who had close ties with both national and international capital circles, was appointed as the Undersecretary to the Prime Ministry to prepare the economic program. Despite swiftly announcing the January 24 Economic Decisions with his team, adverse conditions of the time and the stringent terms of the program hindered its implementation.

Following the September 12 coup, Özal was appointed as the Deputy Prime Minister in charge of the economy by the military regime, expecting him to implement the January 24 Decisions and revive the economy. With society and opposition depoliticized by the military regime, Özal faced relatively fewer obstacles in implementing his decisions. However, his actions were always under the scrutiny and control of the military regime. While the January 24 Decisions began to stabilize the economy, Özal resigned from his position following the "Banker Kastelli Scandal."

As Turkey prepared for the 1983 elections after the lifting of the ban on political activities imposed by the September 12 coup, Özal founded the Motherland Party (Anavatan Partisi) after his resignation. With the approval of the then-President and coup leader Kenan Evren, Özal's party participated in the elections and emerged victorious against the National Democracy Party openly supported by the military regime and the main opposition, the Populist Party. This victory signaled the dissatisfaction of the public with the military regime and their longing for a civilian government. With Özal, a civilian, becoming the Prime Minister, Turkey transitioned from military to civilian rule, although the process was challenging, Özal endeavored to navigate it with patience and determination.

While attempting to implement his policies without conflicting with the military regime, Özal also began preparations for the upcoming March 25 Local Elections. Winning 57 out of 67 provinces in the elections, Özal's party took over the administration of provinces previously under military rule, solidifying the government's legitimacy with a sort of vote of confidence from the public.

Özal advocated for the return of the military to its core duties and staying out of politics to establish democracy fully. He argued for civilian governance and civilian control over the military. In what became known as the "Chief of General Staff Operation" in 1987, Özal vehemently opposed the military's internal decision-making process for appointing the Chief of General Staff without consulting the government. With Evren's support, Özal managed to appoint his preferred candidate as the Chief of General Staff, marking the end of the September 12 regime officially. Additionally, this event paved the way for Özal's presidency, as it was seen as a significant step towards civilianization.

Utilizing the leverage gained from the "Chief of General Staff Operation," Özal attempted to gradually further civilianization. Despite facing backlash, one notable success was adjusting the Prime Minister's protocol status to rank third after the President and the Speaker of the Parliament, thus asserting the civilian government's superiority over the military regime.

In 1989, Özal was elected as the 8th President of Turkey, opening the path for a Civilian Presidency system. As President, Özal's primary focus became the Gulf Crisis, engaging in both domestic discussions with state officials like the Chief of General Staff and Defense Minister, and maintaining foreign relations. While Özal persistently advocated for keeping the military prepared and argued for Turkey's logical entry into the war, the then Chief of General Staff, Necip Torumtay, expressed opposing views. Despite this, Özal remained firm in his decisions, continuing to formulate policies and make decisions without consulting the military. Unable to function in such a contrasting environment, Torumtay resigned, further solidifying Özal's position and strengthening civilian governance against military decisions.

In his later years, Özal was deeply immersed in the Kurdish issue, expressing a determined stance by stating 'I won't die before resolving it,' despite facing disagreements with the military from the Halabja massacre onwards.". While Turkey made significant strides in addressing the Kurdish issue and terrorism during this period, Özal's sudden demise shifted the country's political landscape, indicating that the reforms made were limited and not permanent. Nonetheless, it cannot be denied that during his tenure under military tutelage, Özal made significant contributions to democratic life and transformed the civilian governance, paving the way for a new direction in Turkish politics.



‘İYİ’DEN ‘MÜKEMMEL’ ŞİRKETE KALICI BAŞARIYA ULAŞMANIN YOLLARI

From ‘Good’ to ‘Excellent’ Company Ways to Achieve Lasting Success

Nurgül Erdal

Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Lojistik Yönetimi


nerdal@gelisim.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-2961-3906>

Cite As/Atıf: Erdal, N. (2024). İyi’den ‘mükemmel’ şirkete kalıcı başarıya ulaşmanın yolları. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 173-184.
<https://doi.org/10.31463/aicusbed.1286969>

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

| | |
|--|---|
| Makale Türü- <i>Article Type</i> : | Kitap İncelemesi- <i>Book Review</i> |
| Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> : | 24.04.2023 |
| Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> : | 14.11.2023 |
| Sorumlu Yazar- <i>Corresponding Author</i> : | Nurgül ERDAL |
| Sayfa Aralığı- <i>Page Range</i> : | 173 -184 |
| Doi Numarası- <i>Doi Number</i> : |  https://doi.org/10.31463/aicusbed.1286969 |



<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate



'İYİ'DEN 'MÜKEMMEL' ŞİRKETE KALICI BAŞARIYA ULAŞMANIN YOLLARI

From 'Good' to 'Excellent' Company Ways to Achieve Lasting Success

Nurgül Erdal

Öz

Küreselleşme, teknolojik ilerlemeler, bilgiye kolay erişim, yeni çağdaş yönetim şekilleri işletmenin başarısını artırmakta ve iyi işletmeler içinde olmasını sağlamakta, fakat mükemmel şirketler arasında olmasını sağlamamaktadır. İşletmelerin iyi şirketlerden mükemmel şirketlere dönüşmeleri ve bunu uzun yıllar devam ettirmeleri yöneticilerine ve çalışanlarına bağlıdır. İyiden mükemmel dönüşmüş tüm işletmeler incelendiğinde tümünün yöneticilerinin 5. düzey yöneticiler olduğu görülmektedir. Jim Collins, iyi şirketlerin mükemmel şirketlere dönüşmesinde en önemli etkenin yöneticiler olduğunu belirtiyor. Mükemmel şirketlerde yöneticilerinin ünlü veya çok popüler olması, en iyi CEO olması, en son teknolojiyi uygulamaları ve çağın gerektiği değişimleri yakalamaları önemli değildir. Önemli olan doğru insanlarla doğru hedefe yönelerek disiplin kültürünü uygulanmasıdır. Jim Collins bu kitapta vasat bir şirketin kalıcı olarak nasıl mükemmel bir şirkete dönüşebileceğini gözler önüne sermektedir. Buradan da anlaşıldığı gibi işletmenin en önemli kaynağının doğru insanlar olduğu ve bu doğru insanların işletmenin hedeflerine ulaşması için 5. düzey liderler tarafından yönetilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. İyiden 'Mükemmel' Şirkete Kalıcı Başarıya Ulaşmanın Yolları kitabı tüm işletmeler ve yönetim bilimi için kaynak kitap niteliğinde bir eserdir. Ayrıca tüm işletme yönetimi öğrencileri için ders kitabı olarak önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mükemmel şirket, iyi şirket, yönetici, başarı, Jim Collins, 5. düzey lider

Abstract

Globalization, technological advances, easy access to information, and new contemporary management styles increase the success of the business and ensure that it is among the good companies, but does not ensure that it is among the perfect companies. Transforming businesses from good companies into excellent companies and continuing this for many years depends on their managers and employees. When all businesses that have transformed from good to excellent are examined, it is seen that the managers of all of them are Level 5 managers. Jim Collins states that the most important factor in turning good companies into great companies is managers. In excellent companies, it does not matter whether their managers are famous or very popular, whether they are the best CEOs, whether they apply the latest technology or catch up with the changes required by the age. The important thing is to implement a culture of discipline by focusing on the right target with the right

people. In this book, Jim Collins reveals how a mediocre company can permanently transform into a great company. As can be understood from here, it is emphasized that the most important resource of the business is the right people and that these right people must be managed by Level 5 leaders to achieve the goals of the business. The book "How to achieve permanent success from "Good" to "Excellent" Company is a sourcebook for all businesses and management science. It is also recommended as a textbook for all business management students.

Key Words: Excellent company, good company, manager, success, Jim Collins, 5. level leadership

Giriş

Jim Colins “İyi, mükemmelin düşmanıdır” diyerek iyi olmakla yetinmeyip mükemmel ulaşmak için çaba harcamayı savunmaktadır. İyi bir yaşam sürmek kolay olmakla birlikte mükemmel bir yaşam sürmek çok az kişiye nasip olmaktadır. Birçok iyi şirket olmasına rağmen çoğu mükemmel şirketler içinde değildir (Colins, 2002, s. 1). Bu kitap, Jim Colins ve ekip arkadaşlarının yaklaşık beş yıl süren ve 1400’den fazla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) kökenli işletmeyi incelemeleri sonucunda ortaya çıkarılmıştır. İyi şirketlerin nasıl mükemmel şirketler arasına girebileceğini göstermektedir. Aynı zamanda işletmeler, yöneticiler, liderler, araştırmacılar, akademisyenler, öğrenciler için mükemmel bir yol gösterici kaynak kitap niteliğindedir.



(İyiden’ Mükemmel’ Şirkete Kalıcı Başarıya Ulaşmanın Yolları, Jim Collins, Boyner Yayınları (2002), Çeviren (Levent Cinemre) 336 Sayfa)

İyi kelime anlamı olarak, istenilen, beğenilen, yerinde, yararlı, uygun bir biçimde anlamına gelir. Mükemmel kelime anlamı olarak, eksiksiz, kusursuz, tam, yetkin, şahane bir biçimde manasındadır ve kısaca hiçbir noksanı ve kusuru bulunmayan demektir. (TKD <https://sozluk.gov.tr/>). İşletmelerin başarısız olmalarını etkileyen pek çok sebep bulunur. Bunlar; ihmal, hile, doğal afetler, yönetim yetersizliği ve diğer nedenlerdir. Başarısızlık nedenlerinin en önemlisi yönetim yetersizliğidir ve başarısızlığın yaklaşık %93,1’ni oluşturmaktadır (Ceylan ve Korkmaz, 2018, s. 423). Tüm şirketlerin en büyük amacı başarılı olmak ve hedeflerini gerçekleştirmektir. Çevrede yaşanan ekonomik, sosyal, teknolojik, psikolojik, kültürel etkenler işletmeleri etkilemektedir (Kılıçaslan ve Sucu, 2022, s. 253). Bu etkenleri iyi değerlendirebilen işletmeler başarıyı yakalayabilmektedir.

İşletmelerin yüksek performanslı olmalarında liderlerinin rolü fazladır ve bu şirketler incelendiğinde liderlik tarzının başarıyı etkileyen önemli bir etken olduğu görülmektedir (Özşahin ve Zehir, 2011, s. 47). Kitapta belirtildiği üzere, iyiden mükemmele dönüşmüş şirketlerin liderlerinin hepsi benzer özelliklere sahiptir. Bir işletmenin üretim şirketi mi yoksa hizmet şirketi mi olduğu önemli değildir, şirketin küçük, orta, büyük olması da önemli değildir; hatta şirketin içinde bulunduğu çevresel etkiler de önemli değildir. Önemli olan iyiden mükemmele geçmiş tüm işletmelerin geçiş dönemlerinde 5. düzey liderler tarafından yönetilmesidir. Karşılaştırma şirketlerinde ise 5. düzey liderlik eksikliği bulunmaktaydı. Karşılaştırma grubu şirketlerinin dörtte üçünde, yöneticilerin kendilerinden sonra başarısız olacak kişileri göreve getirdikleri görülmektedir. 5. düzey liderler, bireysel olarak alçak gönüllü olmalarına rağmen iş alanında sarsılmaz bir iradeye sahiptir. Kısaca bunlara, ılımlı ama kararlı, alçakgönüllü ama korkusuz diyebiliriz. Bunlar kendi çıkarlarını düşünmezler ve kendilerinden sonraki neslin daha da başarılı olmasını isterler. Hatta onlar için bu başarının temellerinin kendi dönemlerinde atıldığının bilinip bilinilmemesi de önemli değildir. İyiden mükemmele dönüşmüş şirketlerin liderleriyle çalışanlar veya onları tanıyanlar bu sakin, alçakgönüllü, ılımlı, çekingen, utangaç, nazik, iyi huylu, başkalarını öven, geri planda kalmaktan hoşlanan, kendi hakkında söylenen ve yazılanlara inanmayan kişiler olduğunu belirtmektedirler. Bu şirketler çok başarılı olmalarına rağmen bunları gerçekleştiren liderlerin adları pek bilinmemektedir. Bu şirketler hakkında yapılmış olan haberler ise karşılaştırma gruplarından daha azdır. 5. düzey liderler, kendilerini kahraman ilan etmezler ve ulaşılmaz olarak görmezler. Onlar sessiz ve sakin

bir biçimde inanılmaz başarılar imza atan sıradan görünüşlü insanlardır. İyiden mükemmele dönüşen şirketlerin liderleri, söyleşilerinde hep şanstı bahsettiler. Ama liderler hiçbir zaman şanssızlıktan bahsetmediler, buldukları ortamdı şikâyet etmediler. Şans üzerine bu kadar durulması, pencere ve ayna adını verilen bir modeli ortaya çıkardı. Şirkette işler iyi giderse 5. düzey liderler kendileri dışında bu başarıyı paylaşmak için pencereden dışarı bakarlar. Özel bir insan ya da olay bulamazlarsa o zaman başarılarını şansa bağlarlar. Ama şirkette işler kötü giderse bu kez de sorumluluğu paylaşmak üzere aynaya bakarlar ve asla kötü şanslı suçlamazlar (Colins, 2002, s. 20-49).

Jim Colins vasat bir şirketin mükemmel bir şirkete nasıl dönüşebileceğini gerçekleştirmek için ilk aşamada araştırma ekibini oluşturdu. Bu ekibe alanında yetişmiş en iyi mezunları seçerek projenin doğru ekip üyelerini tarafından başarılı olmasını sağladı. İyiden mükemmele dönüşmüş birçok şirketin yöneticileri ile görüşmeler yaptı, çalışanlarıyla görüştü, konunun uzmanlarından yardımlar aldı ve okurlarının eleştirilerinden yararlandı. Araştırmanın problemlerini belirlediler ve problem cümleleri şunlardan oluşmaktaydı:

- Vasat bir şirket kalıcı olarak nasıl mükemmel olabilir?
- Bu dönüşüm nasıl gerçekleştirilebilir?
- Şirketin iyiden mükemmele dönüşmesindeki belirleyiciler nelerdir?

Bu sorularını yanıtlamak için, araştırma ekibinin üyeleriyle birlikte çeşitli faaliyetler sürdüren ABD'deki birçok şirket incelendi. Bu araştırma sonucunda, iyiden mükemmele dönüşen işletmelerin neler yapması gerektiğini anlatan evrensel boyutta gerçekleştirilebilir bilgiler elde edildi.

Kitap ilk kez 2001 yılında ABD'de basılmasına rağmen hâlâ tüm dünyada en fazla ilgi gören ve en çok satılan kitaplar arasındadır (Colins, 2002). İncelen bu kitabın orijinal adı ve yayıncısı, Good to Great Boyner Curtis Brown Ltd / U.S.A.'dır. Boyner Yayınları tarafından yayınlanmış (2002) ve çeviren de Levent Cinemre'dir. Eser, 336 sayfa olup toplam 9 bölümden oluşmaktadır. Ayrıca sık sorulan soruların yer aldığı sonsöz, ekler ve dipnotlar bulunmaktadır.

Birinci bölümde "İyi mükemmelin düşmanıdır" diyerek projenin içeriği açıklanmaktadır. Bu bölümde, incelenen işletmelerin özellikleri, araştırma kriterleri, araştırmanın hikâyesi, araştırma yöntemi ve bulgular yer almaktadır. İyiden mükemmele dönüşmüş şirketlerin dönüşüm sürecinde neler olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca başarıya ulaşmak için 5. düzey

liderler disiplinli çalışanlar, disiplinli düşünce ve disiplinli eylemi birleştirerek dönüşüm çarkını gerçekleştirmektedirler (Sayfa, 1-19).

İkinci bölümde 5. düzey liderlik anlatılmaktadır. Şirketlerin iyiden mükemmele dönüşmesi için 5. düzey lidere ihtiyaç duyulmaktadır. İyiden mükemmele dönüşmüş şirketlerin hepsinde 5. düzey liderlerin varlığı dikkati çekmektedir. Araştırma grubu şirketlerde 5. düzey liderler bulunurken karşılaştırma grubu şirketlerde ise 4. düzey liderlerin varlığı görülmektedir. 4. düzey lider ile 5. düzey lider arasında çok fark vardır. 4 düzey liderin belirgin özellikleri ise kendilerinden sonra şirketin başarısız olmasını istedikleri için haleflerini başarısız kişilerden seçmektedirler. 5. düzey liderler ise kendinden sonra gelecek haleflerini daha da başarılı olsun diye başarı sağlayabilecek liderleri seçmektedir (Sayfa, 20-49).

Üçüncü bölümde, bu şirket liderlerinin en büyük başarısının doğru çalışanlarla iş birliği yapmak olduğu vurgulanmıştır. Burada doğru insanlarla çalışmak kadar bu insanların doğru pozisyonlarda çalıştırılması gerektiği anlatılmıştır. Doğru insanlar şirket için önemli olmakla birlikte bu kişileri doğru pozisyonda çalıştırmak daha da önemlidir. Mükemmel işletmeler için engeller, işletmenin iş ve dış belirleyicileri değildir en önemli etken yeterli sayıda doğru insanı işletmede bulundurmamaktır. İşletmedeki başarılı çalışanları doğru yerlerde konumlandırarak işletmeden ayrılmasını engellenmelidir (Sayfa, 50-78).

Dördüncü bölümde, başarının elde edilmesinin, şirketin acı gerçekler ile yüzleşmesine bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Kitapta incelenen şirketler de birçok acı gerçeklerle karşılaşmışlar; fakat yüzleşerek yollarına devam etmişlerdir. Mükemmel şirketlerde çalışanlar çok değerlidir, onların düşüncelerine ve kararlarına çok önem verilmektedir. Herhangi bir başarısızlık durumunda çalışan suçlanmamakta ve başarısızlık nedenleri bilimsel toplantılar ile çözümlenmeye çalışılmaktadır (Sayfa, 79-108).

Beşinci bölüm, İsaiah Berlin'in denemesinde yer alan Yunan mitolojisindeki "kirpi " konseptinden açıklanmıştır. Berlin insanları tilki ve kirpiye benzetmektedir. Tilkinin birçok stratejisi vardır fakat kirpinin ise bir tek büyük stratejisi bulunmaktadır. Tilki, zeki uyanık, parlak, ayağı çabuk becerikli bir hayvandır ve kirpiyi avlamak için birçok plan yapmakta ve kirpiye saldırmak için en uygun anı kollamaktadır. Kirpi ise neye benzediği belli olmayan çirkin bir hayvandır. Her gün yemek aramak için sallana sallana gezen, tilki ayak izlerini takip eden ve yuvasını kollamaya çalışan bir hayvandır. Tilki, kirpiyi görür görmez saldırmak için çeşitli plan yapar ve tam saldıracığı sırada kirpi bütün oklarını çıkararak oklu bir top hâline

dönüşür. Bunu gören tilki de saldırıdan vazgeçer ama tekrar saldırmak için çeşitli planlar yapar; fakat hiçbir zaman başarılı olamaz. Mükemmel şirketlerin stratejileri de aynı kirpi konseptini andırmaktadır. Bu şirketler alanlarında en iyi oldukları şeyi, en derin tutkuyla bağlı oldukları şeyi ve motorlarını döndüren şeyi tespit ederek üç çember konseptini uygulamaktadırlar (Sayfa, 109-144).

Altıncı bölümde, disiplin kültüründen bahsedilmiş, kalıcı mükemmel sonuçlara ulaşmanın yolunun üç çemberden geçeceği belirtilmektedir. Üç çember, tutarlı ve disiplinli çalışanlar, faaliyetlerin disiplinli gerçekleştirilmesi ve bu disiplinin örgüt kültürü hâline dönüştürülmesidir. Mükemmel şirket yöneticileri net sınırları olan tutarlı bir sistem oluşturarak çalışanlara özgürlük ve sorumluluk vermişler, bu öz disiplinli çalışanlar yerine sistemi yönetmişler, kalıcı bir disiplin kültürü ortaya çıkarmışlardır. Kirpi konseptine uymayan hiçbir şeyi uygulamamışlar, ortaya çıkan fırsatları üç çembere göre değerlendirmişler ve bütçeyi kirpi konseptine göre düzenlemişlerdir (Sayfa, 145-172).

Yedinci bölümde, şirketin faaliyetlerini daha verimli hâle getirmek ve pazarda daha rekabetçi olmak amacıyla hangi teknolojik araçların benimsenmesi gerektiği ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Bu şirketler teknoloji konusunda diğerlerinden farklı uygulamalar gerçekleştirir. Mükemmel işletmelerde, teknoloji reddedilmez aksine teknolojiden yararlanılır. Çok popüler olan teknolojiler yerine özenle seçilmiş teknolojiler kullanılır. İşletmeler için teknoloji önemlidir, fakat önceden mükemmel olan şirketlerin hiçbiri teknoloji yüzünden çökmemiştir. İyi şirketten mükemmel şirkete geçiş döneminde teknoloji önemlidir ve teknoloji dönüşümü sağlanmalıdır. Bu dönemde değişimler yavaş yavaş olmalıdır. Nasıl bir bebek önce emekler sonra yürür ve daha sonra da koşarsa şirketlerde dönüşümü adım adım takip etmelidir (Sayfa, 173-194).

Sekizinci bölümde, dönüşüm çarkı ve kıyamet çarkından bahsedilmiştir. Dönüşüm çarkı bir işletmenin iyiden mükemmel dönüşürken geçirdiği evreleri açıklamaktadır. İşletmelerdeki dönüşüm; hiçbir zaman tek bir hamle, tek bir hareket, tek bir program, tek bir yenilik ile gerçekleşmemiştir. Doğru bir şekilde gerçekleşen süreçler sonucunda ulaşmıştır. Bu süreç adım adım, an an, karar karar birikimler ve atılımlar sayesinde gerçekleşmiştir. Değişimler dışardan bakıldığında sanki radikal olarak gerçekleşmiş gibi görünse de aslında organik bir gelişim süreci geçirmiştir. Karşılaştırma şirketleri ise dönüşüm çarkı yerine, kıyamet çarkını kullanırlar. Süreçleri düzenli olarak gerçekleştirmezler, atlarlar ve ani

bir şekilde karar verip atılımları gerçekleştirirler ve sonunda hayal kırıklığına uğrarlar (Sayfa, 195-220).

Dokuzuncu bölümde iyiden mükemmele dönüşümde kalıcı olmanın önemi vurgulanmıştır. Mükemmel şirketlerin en büyük amacı hissedarlarının karını artırmak değildir. Asıl amaçları değişen şartlara adapte olurken temel değerlerini ve amaçlarını korumalarıdır. Bunlar stratejilerini çağın gereklerine göre dizayn ederken ana temalarını, değerlerini, kültürünü ve amaçlarını muhafaza ederler. Kısaca özlerini koruyarak gelişmeleri teşvik ederler (Sayfa, 221-247).

Sonsöz de ise sıkça sorulan sorular yer almış ve sorular cevaplandırılmıştır (Sayfa, 248-257). Ekler bölümünde ise iyiden mükemmele dönüşen şirketlerin hangilerinin olduğu, mükemmel ve karşılaştırmalı şirketlerin özellikleri, yöneticilerin özellikleri hakkında bilgiler paylaşılmıştır (Sayfa, 258-305). En sonunda kaynaklar ve dipnot bölümü yer almıştır (Sayfa, 306-333).

Bu kitabın ilgi çekici olması ve iş hayatı kitapları sınıflamasında en fazla satılan kitapların içinde olması Jim Colins'in işletme yönetimi ve şirket sürdürülebilirliği ve büyümesi konularına odaklanan Amerikalı bir araştırmacı, yazar, konuşmacı ve danışman olmasından kaynaklanmaktadır (Colins, 2002). Bir işletmeyi başarıya götüren en büyük etkenlerden biri işletmenin lideri veya yöneticisidir. İşletmelerin başarılı olmaları ve mükemmeli yakalayabilmeleri liderlerinin çalışma ruhunu anlayıp bunu harekete geçirmesine bağlıdır (Koç, 2023, s. 30).

Birçok araştırmacı mükemmel şirketlerle ilgili araştırmalar yapmıştır. Peters ve Waterman (1982) *Mükemmeli Araştırma* (In Search of Excellence) adlı eseriyle çok çeşitli sektörlerde yer alan başarılı ABD işletmelerini incelemiştir. Kitapta, yeni teorilere doğru, rasyonel model, motivasyon bekleyen adam, temellere dönüş, belirsizliği ve paradoksu yönetmek, eyleme yönelik bir önyargı, müşteriye yakın, özerklik ve girişimcilik, insanlar aracılığıyla üretkenlik, uygulamalı, değer odaklı, örgüye sadık kalın, basit biçim, yalın personel, eş zamanlı gevşek-sıkı özellikler konularına değinmiştir.

Senge (1990), işletmeyi "öğrenen organizasyonlar" olarak kabul etmektedir. İşletmenin önündeki engelleri ve fırsatları değerlendiren ve rekabet avantajına çeviren organizasyonlardan bahsetmektedir. Öğrenmenin önündeki doğal engelleri aşan şirketler, karşı karşıya kaldıkları tehditleri önleyebilir ve yeni fırsatları değerlendirmek için harekete geçer. Hamel ve Prahalad (1991), ise işletmenin temel yetkinliklerinin yeni pazarlara girmede

önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir. Kurumsal hayal gücü ve kişisel pazarlama ise işletmelerin başarısını artırmaktadır. Galbraith and Lawler (1993), karmaşık organizasyonları yönetmenin yeni mantığının gelecek için örgütlenmek olduğunu belirtmiştir. Bartlett and Ghoshal (1995), araştırmasında kendini yenileyen bir işletmenin, ancak kişisel inisiyatif almaya ve birbirleriyle iş birliği yapmaya istekli, kendine güvenen ve şirkete bağlılık duyan, göreceli olarak rutin görevleri üstlenebilen çalışanlardan oluşması gerektiğini belirtmiştir. Kurumsal hayal gücü ve kişisel pazarlama ise işletmelerin başarısını artırmaktadır. Porter (1996), yöneticilerin işletmede başarıyı çok etkilediklerini belirtmektedir. Hamel (2000), işletmelerde radikal değişimin itici gücünün danışmanlardan değil, şirket içindeki insanların fikirlerinden ve enerjisinden gelmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu eserler de Jim Collins *İyiden' Mükemmel' Şirkete Kalıcı Başarıya Ulaşmanın Yolları* kitabıyla benzerlikler taşımaktadır. Ayrıca, yönetim alanının öncüleri arasında yer almış ve yüksek performanslı işletmelerin nasıl başarılı olduğunu ortaya koymuşlardır.

Jim Collins (2002) yayınlanan bu eserinde, işletmeyi başarıya taşıyan etkenin 5. düzey lider olduğunu belirtmiştir. 5. düzey liderler, disiplinli çalışanları, disiplinli düşünce ve disiplinli eylemler ile dönüşüm çarkına sokarak başarı elde ederler. İşletmenin en değerli kaynağı çalışanlardır ve işletmenin diğer işletmelerden farklılaşarak rekabet etmesini sağlarlar. 5. düzey liderler bu çalışanları doğru yerlere yerleştirerek onların yeteneklerini ve bilgilerini kullanmalarını sağlarlar. Her işletmede de bazı başarısızlıklar görülebilmektedir. Fakat 5. düzey liderler başarısızlık sebeplerini çalışanlara bağlamaz, onlardan ders alarak yollarına devam ederler.

Küreselleşme, yoğun rekabet ortamı, teknolojik ilerlemeler işletmelerin başarısında önemli rol oynamaktadır. Fakat bunlar işletmenin başarısı için yeterli değildir. İşletmeyi başarıya taşıyan liderdir. Bu yüzden işletmeler lider seçimi yaparken 5. düzey liderleri seçmeye özen göstermelidir.

Araştırmanın Etik Yönü

Yapılan çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Araştırma, bir kitap inceleme çalışması olduğundan etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Bartlett, C. A., & Ghoshal, S. (1995). Rebuilding behavioral context: Turn process reengineering into people rejuvenation. *MIT Sloan Management Review*, Cambridge; 37(1), 11-23. <https://www.proquest.com/openview/cfde99dfe879377c7328976704f0470b/1?pq-origsite> Erişim Tarihi; 1.04.2023
- Ceylan, A., & Korkmaz, T. (2018). *İşletmelerde finansal yönetim* (16. Baskı). Ekin Kitabevi.
- Colins, J. (2002). 'İyi'den' 'mükemmel' şirkete kalıcı başarıya ulaşmanın yolları (Çev. Levent Cinemre). Boyner Yayınları.
- Galbraith, J. R., & Lawler, E. E. (1993). *Organizing for the future: The new logic for managing complex organizations*. San Francisco: Jossey-Bass
- Hamel, G. (2000), *Leading the revolution*. Harvard University Press.
- Hamel, G., & Prahalad, C. K. (1991). Corporate imagination and expeditionary marketing. *Harvard Business Review*, 69(4), 81-92. <https://europemc.org/article/med/10112922> Erişim Tarihi; 2.04.2023
- Kılıçarslan, A., & Sucu, M. Ç. (2022). Lojistik regresyon yöntemi ile firmaların başarılı ve başarısız olma durumlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Bist 100 endeksinde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 252-274 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1802413>. Erişim Tarihi; 10.04.2023
- Koç, S. E. (2023). Hizmet sektöründeki yönetici kadınların liderlik algısı. *Artikel International Journal of Social Science*, 1(1), 27-52. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7706218>. Erişim Tarihi; 11.04.2023
- Özşahin, M., & Zehir, C. (2011). Yüksek performanslı işletmelerde liderlik, girişim odaklılık ve örgütsel performans ilişkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 115-140. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/705490>. Erişim Tarihi; 09.04.2023

- Peters, T., & Waterman, Jr. R. (1982). *In search of excellence: lessons from America's best run companies*. Harper & Row Publishers
- Porter, M. (1996). What is strategy?, *Harvard Business Review*, 74(6), 61-78.
https://www.uniba.it/it/docenti/sommaernesto/whatisstrategy_porter_96.pdf. Erişim Tarihi; 10.04.2023
- Senge, P.M. (1990), *The fifth discipline: The art and practice of learning organization*. Doubleday Currency
- TKD <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi; 10.04.202

From 'Good' to 'Excellent' Company Ways to Achieve Lasting Success

Extended Summary

Jim Colins advocates not being satisfied with being good but striving to achieve perfection by saying "Good is the enemy of perfect". Although there are many good companies today, but most of them are not perfect companies. This book was created as a result of Jim Colins and his teammates examining more than 1400 United States (USA) businesses, which took approximately five years. It shows how good companies can become excellent companies. At the same time, it is an excellent guiding reference book for businesses, managers, leaders, researchers, academics, and students. There are many reasons why businesses fail. These; negligence, fraud, natural disasters, lack of management, and other reasons. The most important reason for failure is management inadequacy which accounts for approximately 93.1% of failure. As stated in this book, leaders of good-to-great companies all have similar characteristics. It does not matter whether a business is a manufacturing company or a service company, it does not matter whether the company is small, medium, or large, and even the environmental impacts of the company are not important. The important thing is that all businesses that have gone from good to great are managed by level 5th leaders during transition periods. In comparison companies, there was a lack of level 5th leadership. In three-quarters of the comparison group companies, managers appoint people who will fail after them. Level 5th leaders, although humble individually, have an unwavering will in the business arena. Although excellent companies are very successful, the names of the leaders who make them happen are not well known. The news for these companies is less than that of the comparison groups. Level 5th leaders do not declare themselves heroes or view themselves as unattainable. They are ordinary- looking at people who quietly and calmly accomplish incredible feats.

Jim Colins formed the research team in the first stage to realize how a mediocre company can turn into a great company. Selecting the best graduates trained in their field to this team, he ensured that the project was successful with the right team members. He interviewed the managers of many companies that have transformed from good to excellent, interviewed their employees, received help from experts in

the field, and benefited from the criticism of his readers. They identified the problems of the research and the problem statements consisted of the following:

- How can a mediocre company become permanently great?
- How can this transformation occur?
- What are the determinants of the company's transformation from good to great?

Although the book was first published in the USA in 2001, it is still among the most popular and best-selling books all over the world. The original name and publisher of this book is Good to Great Boyner Curtis Brown Ltd / U.S.A. Published by Boyner Publications (2002), 4 editions and translated by Levent Cinemre. The work is 336 pages and consists of 9 chapters in total. There is also an afterword, appendices, and footnotes containing frequently asked questions.

In the first part, the content of the project is explained by saying "Good is the enemy of perfect". The second part describes Level 5th leadership. A 5th-level leader is needed for companies to transform from good to great. The presence of Level 5th leaders in all companies that have transformed from good to excellent is noteworthy. In the third part, it is emphasized that the biggest success of these company leaders is collaborating with the right employees. It is explained here that these people need to be employed in the right positions as well as working with the right people. In the fourth chapter, it is emphasized that achieving success depends on the company confronting harsh realities. In excellent companies, employees are very valuable and their opinions and decisions are given great importance. In case of any failure, the employee is not blamed and the reasons for the failure are tried to be resolved through scientific meetings. The fifth chapter is explained with the "hedgehog" concept in Greek mythology in Isaiah Berlin's essay. Berlin compares people to foxes and hedgehogs. The fox has many strategies, but the hedgehog has only one big strategy. The strategies of excellent companies also resemble the same hedgehog concept. These companies apply the concept of three circles by identifying what they are best at in their field, what they are most passionate about, and what turns their engines. In the sixth chapter, discipline culture is mentioned and it is stated that the way to achieve permanent excellent results will go through three circles. The three circles are consistent and disciplined employees. Is the disciplined performance of activities and the transformation of this discipline into organizational culture. Excellent company managers created a consistent system with clear boundaries and gave freedom and responsibility to employees. They managed the system instead of disciplined employees and created a permanent culture of discipline. They did not implement anything that did not fit the hedgehog concept. The seventh chapter explains in detail which technological tools should be adopted in order to make the company's activities more efficient and be more competitive in the market. In the eighth chapter, the wheel of transformation and the wheel of doom are mentioned. The transformation wheel explains the stages a business goes through as it transforms from good to great. Comparison companies, on the other hand, use the wheel of doom instead of the wheel of transformation.

They do not carry out processes regularly, they skip and make impulsive decisions and breakthroughs and end up disappointed. In the ninth chapter, the importance of being permanent in the transformation from good to perfect is emphasized. The ultimate goal of excellent companies is not to increase profits for their shareholders. Their main purpose is to preserve their core values and goals while adapting to changing conditions. While they design their strategies according to the requirements of the age, they preserve their main themes, values, culture, and goals. In the epilogue, frequently asked questions are included and the questions are answered. In the Appendices section, information about which companies have transformed from good to excellent, the characteristics of excellent and comparative companies, and the characteristics of managers are shared. At the end, there is a references and footnote section.

The fact that this book is interesting and is among the best-selling books in the business life books classification is because Jim Collins is an American researcher, author, speaker, and consultant focusing on business management and company sustainability and growth (Collins, 2002). One of the biggest factors that lead a business to success is the leader or manager of the business. The success of businesses and their ability to achieve excellence depends on their leaders understanding the working spirit and activating it. This is accomplished by Level 5th leaders.



AĞRI VE ÇEVRESİNİN TARİHİNE DAİR İKİ KAYNAK: ELEŞKİRT VE TUTAK KİTAPLARI

Two Sources on the History of Ağrı and Its Surroundings: Eleşkirt and Tutak Books

Sümeyye AKBAŞ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

akbassum@gmail.com



<https://orcid.org/0009-0002-9417-7378>

Sevda BARAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Sevdabaran97@gmail.com



<https://orcid.org/0009-0006-5327-5325>

Cite As/Atf: Akbaş, S., & Baran, S. (2024). Ağrı ve çevresinin tarihine dair iki kaynak: Eleşkirt ve Tutak kitapları. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 185-198.

<https://doi.org/10.31463/aicusbed.1352647>

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

| | |
|--|---|
| Makale Türü- <i>Article Type</i> : | Kitap İncelemesi- <i>Book Review</i> |
| Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> : | 23.10.2023 |
| Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> : | 21.11.2023 |
| Sorumlu Yazar- <i>Corresponding Author</i> : | Sümeyye AKBAŞ |
| Sayfa- <i>Pages</i> : | 185-198 |
| Doi Numarası- <i>Doi Number</i> : |  https://doi.org/10.31463/aicusbed.1352647 |



<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate



AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute
AICUSBED 10/1, 2024, 185-198



AĞRI VE ÇEVRESİNİN TARİHİNE DAİR İKİ KAYNAK: ELEŞKİRT VE TUTAK KİTAPLARI

Two Sources on the History of Ağrı and Its Surroundings: Eleşkirt and Tutak
Books

Sümeyye AKBAŞ
Sevda BARAN

Öz

Bu çalışmada Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinin öncülüğünde ve katılımıyla ortaya çıkarılan ve Ağrı ile çevresinin tarihine ışık tutan iki derleme eser tanıtılacaktır. Bunlardan ilki Eleşkirt, ikincisi de Tutak-Hamur-Ağrı bölgesini içine alan kitaptır. Eserler, alanında uzman tarihçilerce kaleme alınmış bölümlerden oluşmakta olup Tutak kitabında üniversite dışından bazı akademisyenlerin çalışmalarına da yer verilmiştir. Ana ve birinci elden kaynakların kullanılması ile ortaya çıkarılan bu çalışmalar, Ağrı ve çevresinin tarihî dokusunu gözler önüne sermiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ağrı, Eleşkirt, Tutak, Bayezid Sancağı

Abstract

This influential Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Arts and Sciences, History Department will appear in the curriculum and presentation, and two compilation works that shed light on the history of Ağrı will be introduced. The first of these is Eleşkirt, the second is the book that covers the Tutak-Hamur-Ağrı region. The works are copied by historians who are experts in their fields, and it is seen that some academicians from outside the Tutak registered university also take part. These diseases, which emerged with the use of primary and first-hand treatment, revealed the historical texture of pain and disease.

Key Words: Ottoman Empire, Eleşkirt, Tutak, Bayezid Sancağı, Ağrı

Giriş

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin kurulduğu 2007 yılından itibaren üniversite bünyesindeki akademisyenlerce yürütülen çalışmalarda Ağrı ilinin tarihi, coğrafyası, sosyal ve ekonomik yapısı, kültürü, edebiyatı gibi hemen her açıdan bilimsel değerlendirmeler kaleme alınmıştır. Bireysel yayınların yanı sıra üniversite öncülüğünde periyodik olarak düzenlenen Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumları, Ahmed-i Hani Sempozyumları, seminerler, konferans ve sergiler, ulusal ve uluslararası etkinliklerle Ağrı'nın tarihsel birikimi tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu

vesilelerle zengin bir Ağrı literatürü ortaya çıkmıştır. 2009 yılında kurulan ve ilk öğrencilerini 2010 yılında almaya başlayan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Tarih Bölümü bünyesinde çalışan akademisyenlerce Ağrı'nın tarihine ışık tutulması amacıyla her geçen gün yeni bir bilimsel eser vücuda getirilmekte, lisans ve lisansüstü düzeyde tezler yazılmakta/yazdırılmakta, bilimsel araştırma projeleri yürütülmektedir. Tüm bu çalışmalar sonunda ortaya çıkan eserlerin Ağrı tarihinin aydınlatılmasındaki rolü tartışılmazdır.

Bu çalışmada Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinin öncülüğünde ve katılımıyla ortaya çıkarılan ve Ağrı ile çevresinin tarihine ışık tutan iki derleme eser tanıtılacaktır. Bunlardan ilki Eleşkirt'i, ikincisi de Tutak-Hamur-Ağrı bölgesini içine alan kitaplardır. Eserler, alanında uzman tarihçilerce kaleme alınmış bölümlerden oluşmakta olup Tutak kitabında üniversite dışından bazı akademisyenlerin çalışmalarına da yer verilmiştir. Ana ve birinci elden kaynakların kullanılması ile ortaya çıkarılan bu çalışmalar Ağrı ve çevresinin tarihî dokusunu gözler önüne sermiştir.

***Geçmişten Günümüze Eleşkirt*, Ed: Faruk KAYA, Yakup KARATAŞ,
Konya: Palet Yayınları, 2021.**

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Faruk Kaya ve Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Yakup Karataş'ın editörlüğünü yaptığı *Geçmişten Günümüze Eleşkirt* isimli kitap, çeşitli yazarların yazdığı sekiz makaleden oluşmaktadır. Bu 8 makalenin her biri farklı bakış açılarıyla Eleşkirt'i ele almış ve bir bütün olarak aktarmaya çalışmıştır. Toplamda 224 sayfa olan kitabın takdimini Eleşkirt Belediye Başkanı Ramazan Yakut yapmıştır.

Sekiz bölüm hâlindeki çalışmalardan oluşan ve Eleşkirt'in anlatıldığı bu kitapta genel olarak Eleşkirt'in coğrafyası, beşeri ve doğal özellikleri, tarihçesi, nüfusu, aşiretleri, eğitimi ve ekonomisi üzerinde durulmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Eleşkirt ilçesinin tarihî seyri değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Son kısımda da Eleşkirt Belediye Başkanı Ramazan Yakut'a da maddi ve manevi desteklerinden dolayı teşekkür edilmiştir.

Kitabın önsözünde Anadolu'nun doğusunda yer alan Eleşkirt'in yüzyıllar boyunca farklı devletlere ev sahipliği yaptığından ve XVI. yüzyılın ortalarından itibaren de Osmanlı Devleti'nin idari sistemine dâhil edildiğinden bahsedilmiştir. Eleşkirt, Osmanlı idaresindeyken yurtluk-ocaklık olarak yönetilmiştir. Tanzimat Fermanı ile birlikte Eleşkirt tarihinde

önemli değişimler söz konusu olmuştur. Kaza teşkilatının temelleri XIX. yüzyılda atılınca Eleşkirt, bu gelişimini Cumhuriyet Dönemi'nde de devam ettirmiş ve 1925'ten itibaren taşındığı yeni merkezinde gelişimini sürdürmüştür.

Kitabın birinci kısmı Faruk Kaya'nın yazdığı, "Eleşkirt İlçesinin Doğal ve Beşerî Coğrafya Özellikleri" adlı çalışmadır. Burada 15 resim, 5 tablo, 3 harita ve yeryüzü şekilleri yer almaktadır. Eleşkirt ilçesinin enlem ve boylamının yanında, bir akarsu havzası özelliği gösterdiğinden bahsedilmiştir. Çalışmada ortaya konan tespitlere göre Eleşkirt'in topografik şekillerini; vadiler, tepelik alanlar, dağlar oluşturmaktadır. Güzeldere Akarsuyu ilçenin önemli su kaynağıdır ve bu akarsuyun çizdiği yollar haritalar aracılığıyla gösterilmiştir. Ayrıca ilçenin çok önemli yollar üzerinde bulunduğundan da bahsedilmiştir. Bu yollar Doğu Karadeniz kıyılarının önemli limanı olan Trabzon'u, Erzurum üzerinden Tebriz'e bağlayan ticaret yolunun üzerindedir. Sonrasında Eleşkirt'in tarihî açıdan da önemine değinilmiştir. Buranın Urartular'a başkentlik yaptığı ve kökeni hakkında yeterli bilgi bulunmasa da Eleşkirt'in tarihinin Geç Katolik Çağa kadar götürülebileceğinden bahsedilmiştir. Çalışmanın devamında ilçenin nüfus yapısı ortaya konmuştur. 2020 yılında yapılan adrese dayalı nüfus kayıt sistemlerine göre ilçenin nüfusu 32.316 olarak tahakkuk etmiş, bu oranın Türkiye ortalamasının altında kaldığına da değinilmiştir. Sonuçlara göre nüfusun artışı Cumhuriyet Dönemi'nden sonra hızlanmıştır. İlçedeki halk geçim kaynağı olarak tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Makalede bunların yanında Eleşkirt'in doğal çevre özellikleri; beşerî coğrafya özellikleri, iklim, kent merkezi, ilçenin idari yapısı, eğitim durumu, ulaşım, tarım, sanayi faaliyetleri gibi özelliklerinden bahsedilmiştir. Yazar, sonuç kısmını da yazdıktan sonra Ağrı ile ilgili yapılması gereken faaliyetlerden bahsetmiş ve birtakım önerilerde bulunmuştur. Kaynakça verilerek çalışmaya son verilmiştir.

Kitabın ikinci kısmı, Hakan Kaya'nın kaleme aldığı "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Eleşkirt Sancağının İdari ve İktisadi Yapısı" isimli makalesinden oluşmaktadır. Yazar ilk olarak giriş bölümünden başlayıp sonrasında farklı başlıklar altında Eleşkirt Sancağı'nın XVI. ve XVII. yüzyıllarda idari ve iktisadi yapısı hakkında bilgiler vermiştir. Eski çağlardan beri İran, Mezopotamya, Kafkasya ve Anadolu sınırı olan bölge tarih boyunca Urartu, Hurri, Hitit, Büyük Selçuklu, Karakoyunlular, Osmanlı ve Safevi gibi devletlerin egemenlik alanı içerisinde yer almıştır. Bu konu ile alakalı olarak Doğu Anadolu Bölgesi XV. yüzyıldan itibaren Karakoyunlu

ve Timur devletlerinin mücadele sahalarından biri olmuştur. Özellikle Safeviler'in topraklarını genişletmesi ve Doğu Anadolu Bölgesi'ne girmesi Osmanlı Devleti'ni endişelendirmiştir.

1514 yılında Yavuz Sultan Selim Safevi'leri ortadan kaldırmak amacıyla sefere çıkmıştır ve Çaldıran Savaşı'yla Safevi hâkimiyetine son verilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman ile ilerleyen bu süreç ile birlikte İrakeyn Seferi olmuş Avnik, Toprakkale (Eleşkirt), Bayezid, Erciş, Adilcevaz, Vastan gibi yerler Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Eleşkirt; Erzurum, Revan ve Van eyaletlerinin idari teşkilatlanmasında yer almış daha sonra Eleşkirt'te sancakbeyliği verilmiş ve başına Ürkmez Bey getirilmiştir; ancak kimlerin süreç içerisinde atandığının kesin olarak bilinmediğine yer verilmiştir. Osmanlı Devleti Eleşkirt'i aldıktan sonra burada tahrir uygulamıştır ve sonrasında Eleşkirt Sancağı, nahiye ve köylere ayrılmıştır. Yazar, ilçenin sosyoekonomik geçim kaynakları olarak tarım ve hayvancılığı öne sürer. Özetle Kaya'nın bu çalışmasında Eleşkirt sancağının bağlı bulunduğu eyaletlerden, bu sancaktan alınan vergilerden ve sancağın idari yapısından bahsedilmiştir. Yazar, aynı zamanda detaylarını verdiği bu bilgileri mufassal tahrir defterlerindeki tablolarla ayrıntılı olarak işlemiştir. Yine Eleşkirt Sancağının idarecileri ile ilgili bilgileri tablo şeklinde sunmuştur. Kaya makalesini sonuç, kaynakça ve ekler kısmına yer verip bitirmiştir.

Kitabın üçüncü kısmı Yakup Karataş'ın kaleme aldığı "Eleşkirt'in İdare Tarihinden Notlar (XVIII. ve XIX. Yüzyllar)" adlı bölümden oluşmaktadır. Bu makalede Eleşkirt'in konumu ve tarihçesine, XVIII. yüzyılda Eleşkirt'te bulunan idarecilere, Tanzimat'la birlikte yeni reformların Eleşkirt'e nasıl yansıdığına değinilmiştir. Eleşkirt, genellikle Erzurum Vilayetine bağlı bir sancak olarak yönetilmiştir. 1845'ten sonra Bayezid sancağına bağlı bir kaza olarak idare edilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde sancakların kaldırılması ve Ağrı ilinin oluşturulması üzerine Bayezid sancağına bağlı Eleşkirt, Ağrı iline bağlanmıştır. Çalışmada XVIII. yüzyılda yaşanan aşiretler arası mücadelelerden ve XIX. yüzyılda İran ve Rus istilalarının bölgedeki sosyal, ekonomik, idari ve demografik dengeyi sarstığından bahsedilmiştir. Eleşkirt'te hangi akarsu ve ovaların bulunduğundan, kaç nahiyesi olduğundan ve isimlerinden, nüfusun ne kadar olduğundan, dükkân, değirmen, kışla, kahvehane, köprü, çeşme gibi mimari yapılardan bahsedilmiştir. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte yurtluk-ocaklık statüsü kaldırılmıştır ve yerel hanedanlar az da olsa güç kaybetmiştir. Böylece

idareciler, devletin tayin ettiği şekilde atanmıştır; ancak yine de yerel hanedanlar eskiden gelen g ve alışkanlıklarını devam ettirmişlerdir. Eleşkirt'te idarecilik yapmış olan kişilerin kronolojisi sunulmuştur. Çalışma sonuç ve değerlendirme ile kaynakça verilip bitirilmiştir.

Kitabın dördüncü bölümü Makul Yıldırım'a ait "Eleşkirt'in Kaymakamları 1881-1916" adlı makaledir. Giriş kısmında Eleşkirt kazasında 1881-1916 yılları arası atanan kaymakamlar ve bu kaymakamlar döneminde kaza sınırları içerisinde yaşanan belli başlı olaylar anlatılmıştır. Makalede yazar, Eleşkirt'in tarihinden bahsettikten sonra tarih süreç içerisinde kaymakamlık makamını detaylıca ele almıştır. 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri kısaca anlatılmış ve yeni düzenlemelerin Eleşkirt'e yansımından bahsedilmiştir. Makalenin devamında Eleşkirt'e göreve gelmiş kaymakamlar anlatılmış ve kaymakamlar için önemli bir şart olan Mekteb-i Mülkiye okuluna değinilmiştir. Yazar ayrıca Eleşkirt kazası için önemli olan Ziraat Bank Sandığı'nın (memleket sandıkları) kuruluşundan ve kazadaki Hamidiye Hafif Süvari Alayları'ndan bahsedip çalışmasını sonuç ve kaynakça vererek kapatmıştır.

Kitabın beşinci bölümü Hayrettin Pulat'ın kaleme aldığı "20. Yüzyıl Arifesinde Eleşkirt Kazası" adlı makaledir. Yazar, takdim kısmıyla başladıktan sonra makaleyi beş başlık ve bir sonuç bölümünden oluşturmuştur. Burada, Eleşkirt kazasının XIX. ve XX. yüzyıllarda olan değişim ve dönüşümünden bahsedilip, Eleşkirt'in XIX. yüzyıl idari yapısına değinildikten sonra 1864, 1867 ve 1871 vilayet nizamnameleri uyarınca yaşanan idari ve adli kurumsal dönüşümler anlatılmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru kazanın önemi daha da artmıştır. Örneğin; kazaya tayin edilen kaymakamların ehliyetli olmasına önem gösterilmesi, eğitimi olmaları ve kötü bir şöhrete sahip olmamaları gibi durumlar söz konusu mesele hakkında önemli gelişmeler olduğunun göstergesidir. Kaymakamlık makamından, kaymakam olmak için sahip olunması gereken şartlardan bahsedilmiştir. Eleşkirt'in nüfus yapısına da değinen yazar, buna paralel olarak yapıların sayısında da bir artış olduğunu gözlemlemiştir. Çalışmada tarih bilimi için önemli bir kaynağı teşkil eden Erzurum Vilayet Salnameleri'nden yararlanılmıştır ve buna göre Eleşkirt'in idari ve adli yapısı, nüfusu, mahkemeleri ve döneminde kurulan dükkanları tablolar yardımıyla detaylıca işlenmiş ve açıklanmıştır. Sonuç kısmıyla çalışma sonlandırılmıştır.

Kitabın altıncı bölümü Fatih ztop'un kaleme aldığı "Eleşkirt'teki Hamidiye Hafif Süvari Alayları ve Aşiretler Arası çatışmalar" adlı

makaledir. Çalışma, Hamidiye Hafif Süvari Alayları adıyla anılan aşiret birliklerini konu almaktadır. Bu birliklerin kuruluşundan, faaliyetlerinden ve aralarındaki çatışmalardan bahsedilmiştir. Bunları Sultan II. Abdülhamid'in kendi adıyla kurduğu ve alayların kendi bölgelerinin sosyopolitik dengelerinde belirleyici roller üstlendiği tezi işlenmiştir. Kürt aşiretlerin toplanmasıyla meydana getirilen bu alaylara katılmak için bazı özel şartlar gerekiyordu ve bu şartları taşımayan aşiret üyelerinin alaya katılmaları mümkün olmamıştır. Hangi aşiretin neden katılmadığı ve hangi aşiretin nasıl alaya katıldığı çalışmada anlatılmıştır. Hamidiye alaylarının teşekkül sürecinde ilk kurulan alaylardan ikisi Eleşkirt kazası içerisinde görevlendirilmiştir. Bu alayları Zilan aşireti tarafından kurulan dördüncü alay ve Camedanlı aşireti tarafından kurulan sekizinci alay oluşturmaktadır. Bu alayların görevleri Ermenilerin artan faaliyetleri karşısında sınır güvenliğini korumak ve nizamiye birliklerine destek olarak görev yapmaktır. Bunlar anlatıldıktan sonra yazar, sonuç ve kaynakçaya yer vererek çalışmasını sonlandırmıştır.

Kitabın yedinci bölümü Fehminaz Tokmak'a ait olup "20. Yüzyılın Başlarında Eleşkirt Kazasında Modern Eğitim ve Eğitim Kurumları: Eleşkirt Rüştüye Mektebi" adlı makaleden oluşmaktadır. Makale genel olarak Eleşkirt kazasında eğitim ve eğitimin işlevleri üzerinde durmuştur. Sultan III. Selim Dönemi'nde başlayan eğitim alanındaki yenileşmeler Sultan II. Mahmut Dönemi'nde hız kazanmış ve Osmanlı Devleti'nin sonlarına kadar devam etmiştir. Bu dönemlerde açılan Mekteb-i Rüştüye Nezareti, Darülmaarif, Darülmualim, Muvakkat Meclis-i Maarif, Meclis-i Maarif-i Umumiye, Mekatib-i Umumiye Nezareti gibi kurumlar işlenmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi merkezi teşkilattan ziyade taşra teşkilatı alanında da yenilikler getirmiştir II. Abdülhamid Dönemi'nde taşrada eğitim politikaları yaygınlık kazanınca Eleşkirt gibi devlet merkezine uzak olan bölgelerde de okullaşma hız kazanmıştır. Çalışma, XX. yüzyıl başlarında Eleşkirt'te kurulan Eleşkirt Rüştüye Mektebi üzerine kurgulanmıştır. Konuya ışık tutması amacıyla da rüştüye mekteplerinin 3 aylık devam cetvellerinden ve öğrencilerin umumi imtihan cetvellerinden ve çeşitli fonlardaki arşiv vesikalarından yararlanılmıştır. Tokmak, devamında Eleşkirt Rüştüye Mektebinde eğitimle ilgili olan bazı sorunlardan bahsederek muallimlere de değinmiş ve çalışmasını sonuç ve kaynakça vererek bitirmiştir.

Kitabın sekizinci ve son bölümü Harun Aydın tarafından oluşturulmuş olup "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kaza İdaresinin Gelişimi ve Dönüşümü (Eleşkirt Örneği)" adıyla yayınlanmıştır. Girişin ardından

makalede genel olarak Eleşkirt kazasının farklı farklı isimlerle anıldığından, tarihî süreç içerisinde hangi devletlerin hâkimiyeti altında bulunduğu ve Osmanlı Devleti'nin İran'la yaşadığı mücadelelerden sonra Eleşkirt'in Osmanlı Devleti topraklarına katılmından söz edilmiştir. Devamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar kaza idaresinin teşekkülü ve kazanın unsurları başlığıyla Eleşkirt'in nasıl kazadan ilçeye dönüştüğü anlatılmıştır. Eleşkirt'in idari yapısı ortaya konmuş ve XIX. yüzyıldan Cumhuriyet'e kadar görev yapmış olan kaymakamların isimleri kronolojik olarak verilmiştir. Eleşkirt'in nüfusu hakkında da bilgiler veren yazar bunu tablo şeklinde detaylıca göstermiştir. Makalenin devamında Eleşkirt'in ekonomisine kısaca değinildikten sonra sonuç ve kaynakça bölümleriyle çalışmaya son verilmiştir.

***Eski Çağ'dan Günümüze Tutak ve Hamur (Şelve)* Editörler: Hakan KAYA, Erdal ÇİFTÇİ, İstanbul: Libra Yayınları, 2022.**

Çalışmanın bu bölümünde *Eski Çağ'dan Günümüze Tutak ve Hamur (Şelve)* isimli çalışma tanıtılacaktır. Çalışmanın editörlüğünü Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim Üyesi Dr. Hakan Kaya ile Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Dr. Erdal Çiftçi üstlenmiştir. Ağrı tarihine ışık tutan, Ağrı ve çevresini anlatan bu eser Libya Kitapçılık ve Yayıncılık tarafından 2022 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Eski Çağ'dan Günümüze Tutak ve Hamur (Şelve) adlı eser, ön söz, on iki bölüm, yazarların tanıtımı ve dizin bölümlerinden oluşmaktadır. Her bir bölüm alanında uzman kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Tarihî verilerin bir bütün olarak değerlendirilmesi amaçlanmış, bu yüzden bölümler kronolojik bir şekilde sıralanmıştır. Bölümlerin sonunda sonuç ve kaynakçaları yer almaktadır. Kaynakçalar incelendiğinde ana kaynakların yoğunlukla kullanıldığı görülmektedir.

Ön sözde bu çalışmanın Ağrı'nın Tutak ve Hamur ilçelerinin tarihi ile ilgili olduğu ifade edilmiştir. Bu ilçeler bazı dönemlerde 'Şelve' adında tek bir isimle anılsa da Sultan II. Abdülhamid Dönemi'ne geldiğinde günümüzdeki Tutak adını almıştır. Tutak ve Hamur ilçeleri, Doğu Anadolu Bölgesi'nde birçok devlete ev sahipliği yaptığından önemli bir geçiş noktasını teşkil etmektedir. XVI. yüzyılda Çaldıran Savaşı ile buranın Osmanlı kontrolüne geçmesiyle bölgeye dair asıl bilgilere ulaşmanın öni açılmıştır. Şelve sancağı, Erzurum vilayetinin Bayezid sancağına bağlı olarak yurtluk-ocaklık şeklinde yönetilmiştir. Şelve stratejik öneminden

kaynaklı birçok savaşa sahne olmuştur. Yapılan savaşlarla bölgedeki tarihî dokular zarar görmüştür. İzinsiz kaçak kazılarla daha da tahrip olan tarihî eserlerin çoğu maalesef günümüze ulaşamamıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin ardından Şelve'de yeni değişiklikler yapılmıştır. Rüştîyelerin açılması da yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Aşiretlerin hudutları korumada önemli rolü olduğu göz ardı edilmeyip bu hususa kitapta yer verildiği belirtilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde de Ağrı ilinin ve ilçelerinin gelişimi devam edip idarede yeni kurum ve kuruluşlar ihdas edilmiştir. Kitabın ana hatları Tutak ve Hamur ilçelerinin tarihçesi, sosyoekonomik ve idari yapısı, nüfusu, vergilendirmeler, eğitim, aşiretler ve kentleşme konularından ibarettir

Birinci bölümde “Eski Çağ'da Tutak” adlı makalede İnan Yüksel, bilimsel ve arkeolojik çalışmalardan yararlanarak Tutak ve Hamur ve çevresinin İlkçağ dönemine ait tarihine yer vermiştir. Eskiçağa ait herhangi bir kalıntıya ulaşamadığı üzerinde durulmuştur. Burada arkeolojik kazılar sonucu elde edilen eserler daha çok Urartu Dönemi'ne ait olup mezar tipi örneklerle rastlanılmıştır. Urartular Dönemi'nde bölgenin önemli bir merkez olduğundan bahsedilmiştir. Bölümde bahsi geçen kale, mezar ve anıtlar hakkında bilgi verilerek buraların görsellerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Yusuf Çetin'in “Orta Çağ Hamur-Tutak (Şelve) Tarihi ve Taşınmaz Kültür Varlıkları” isimli çalışmasında, bölgenin İlkçağ ve Ortaçağ dönemleri ele alınmıştır. Coğrafi konumundan dolayı bu bölge tarihin eski dönemlerinden beri birçok göçe sahne olduğu gibi burada birçok medeniyet ve uygarlıkların izleri de bulunmaktadır. Bu durum şüphesiz bölgenin kültür varlıklarıyla zenginleşmesini sağlamıştır. Bölgede cereyan eden uzun ve yıpratıcı savaşlar, maddi ve manevi kültürel varlıkların/unsurların ayakta kalmasını zorlaştırmıştır. Bölgede yapılan kule ve kalelerin Ortaçağ boyunca önemini koruduğu yapılan incelemelerde ortaya konulmuştur. Bu bölgenin ehemmiyeti her dönemde kendini göstermiştir. Saha araştırmalarının sonuçlarını paylaşan yazar, kalelerin benzer yapılarda olduğunu ve aynı işlevle kimi dönemlerde gözetleme kuleleri olarak kullanıldığını tespit etmiştir. Görsellerle zenginleştirilen bu bölümde kale, mezar, kilise ve kümbetlerin mimari yapısı anlatılarak haritalar ve topografik planlarla konu zenginleştirilmiştir.

Üçüncü bölümü oluşturan ve Hakan Kaya tarafından kaleme alınan “16-17. Yüzyıllarda Şelve Sancağının Sosyo-Ekonomik ve İdari Yapısı” isimli çalışmada, Şelve sancağının Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdiği dönem ve sonrasında sancağın sosyo-ekonomik yapısı üzerinde durulmuştur.

Konuyla alakalı tahrir kayıtları ve musassal ve icmal defterleri incelenmiş ve sancakların idari yapısına ve nüfus yerleşimleriyle ilgili bilgiler verilmiştir. Ayrıca sancakta mevcut olan köyler ve isimleri, alınan vergi çeşitleri ile arazi yönetimi hakkında ayrıntılı tablolar ortaya çıkarılmıştır.

Dördüncü bölüm; Mehmet Emin Türklü'nün “Şelve Sancağında Cizye Tahsili Meselesi (XVI. Yüzyılın Sonlarından XVIII. Yüzyılın İlk Yarısına)” isimli çalışmasından oluşmaktadır. Bu çalışmada doğu sınırında bulunan Şelve sancağında yaşayan gayrimüslimlerin devlete vermiş olduğu cizye konusu işlenmiştir. Çalışma yapılırken tahrir defterlerinden yararlanılmıştır. Verginin nasıl toplandığı ve bu süreçte yapılan yolsuzluk ve meydana gelen olayların değerlendirilmesi ortaya konmuştur.

Beşinci bölüm Talat Karataş'ın “Şelve Sancağının İdari Yapısı (1700-1840)” isimli çalışmasından oluşmaktadır. Bu bölümde, sancağa dair arşiv belgelerinin incelenmesi sonucunda Bayezid sancağına bağlı olduğu vurgulanmıştır. Sancak ve kazalarının tarihsel süreçteki idari değişimi de takip edilmiştir. Bu bölümde bir önceki bölüm yazarı olan Hakan Kaya'nın tespitlerini destekleyen veriler görülmüştür. Sancak idarecileri ile merkezi yönetim arasındaki ilişkiler sorgulanmıştır.

Altıncı bölüm, Erdal Çiftçi tarafından yazılmış olup, “Tutak Kazası Rüştüyesi ve İptidai Mekteplerinde Modern Eğitim (1884-1912)” ismini taşımaktadır. Bu çalışmada Tutak kazasının eğitim hayatına değinilerek açılan eğitim kurumları incelenmiştir. Arşiv belgeleri ışığında elde edilen sonuçlarla tablolar oluşturularak dönemin rüştüyelerine ait dersler, öğrenci sayıları ve görevlilerin isimlerine yer verilmiştir. Bölgede eğitim alanında yaşanan sorunlar/zorluklar da derinlemesine ele alınmıştır. Netice itibariyle modern eğitimin ilk temellerinin nasıl atıldığına dair aydınlatıcı veriler paylaşılmıştır.

Yedinci bölüm Hayrettin Pulat'ın “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Tutak Kazasında Toplumsal Çalkantılar: Aşiretlerin Taht-ı Nizama alınmasına Yönelik Girişimler ve Sened-i Umumi” isimli çalışmadan oluşmaktadır. Çalışmada, Tutak kazasının yaşadığı bireysel ve toplumsal huzursuzluklardan ötürü bir karmaşa içerisinde olduğu ifade edilmiş ve Osmanlı arşiv vesikaları yardımıyla yaşanan kan davaları ve bu karmaşanın nedeni açıklanmaya çalışılmıştır. Aşiretlerin neden olduğu sosyal sorunlar ve asayiş problemleri ele alınmış ve bu doğrultuda alınan önlemler üzerinde durulmuştur. Çalışmada yer verilen senette yerel nüfuzlu güçler ile kaza yönetimi arasında bir uzlaşma sağlandığı ancak sorunların tamamıyla ortadan kaldırıldığını söylemenin güç olduğu belirtilmiştir. Tanzimat'la

beraber bölgede sosyal ve idari anlamda önemli bir değişim ve dönüşümün yaşandığı ortaya konmuştur.

Sekizinci bölüm Mehmet Rezan Ekinci'ye aittir. “Hudud-ı Serhadde Hamidiye Alaylarındaki İlk Aşiretler: Spikan-Zilan” ismini taşıyan bölümde; Rezan, sınır bölgesinde yer alan aşiretlere değinilmiştir. Özellikle dış kuvvetlere karşı onlara olan ihtiyacın önemi ve rolü üzerinde durulmuştur. Hamidiye Süvari Alayları kurularak aşiretler bu çatı altında toplanmıştır. Sepikan ve Zilan, alayların önde gelen aşiretleri olmuşlardır. Askerî salnamelerden yararlanılarak dönemin önemli askerî bilgileri anlatılmıştır. Bölüm sonunda Yıldız Arşivi'nin fotoğraf koleksiyonunda bulunan görseller bulunmaktadır.

Dokuzuncu bölüm Yakup Karataş'ın “Bir Cumhuriyet Şehri Olan Ağrı'nın Kentleşme Süreci” isimli çalışmasıdır. Yazar bu bölümde, Osmanlı Devleti Dönemi'nde kaza statüsünde olan Ağrı ilinin Cumhuriyet Dönemi'nde jeopolitik yapısından kaynaklı olarak bir şehir formunda teşkilatlandırılması üzerinde durulmuştur. Ağrı'nın coğrafi yapısı anlatılmış, ticaret yolları üzerinde bulunmasına rağmen bu pozisyonundan yeterli derecede faydalanılmadığı, gelişmesinde iklimin ve coğrafi koşulların engel teşkil ettiği vurgulanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren devlet yatırımlarıyla şehir kalkındırılmaya çalışılmış, özel teşebbüslerle var olan sorunların giderilmesi hedeflenmiştir. Bölüm sonunda Ağrı şehrinin gelişimini engelleyen faktörler belirlenip çözüm önerileri sunulmuştur.

Onuncu bölüm Faruk Kaya'nın “Hamur ve Tutak İlçelerinin (Şelve) Tarihi Coğrafyası” isimli çalışmasıdır. Bu bölümde, bölgenin beşerî ve coğrafi özelliklerinden bahsedilmektedir. Bölgenin nüfus konusu ele alınarak yapılan göçlerin daha çok işsizlik ve yaşanan asayiş olaylarından kaynaklı olduğu vurgulanmıştır.

On birinci bölüm Bilal Tunç'un “Cumhuriyet Dönemi'nde Nahiyeden İlçe Olmasına Kadar Geçen Sürede Hamur'da İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler ve Nüfus Hareketleri (1923-1958)” isimli çalışmasından oluşmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde Hamur ilçesinde sürekli bir nüfus artışı gözlenmiştir. Köy ve muhtar sayısında azalma olmuşsa da Hamur'un nüfusu azalmamıştır. Bu konuya çalışmada ışık tutulmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde Hamur'un köylerinde değişiklikler yapılmış, bazıları mahalle statüsüne getirilmiş bazıları ise nüfus yapısının elverişsiz durumundan dolayı birleştirilmiştir. 1957 yılından itibaren Türkiye'de milliyetçilik politikaları çerçevesinde birçok yerde olduğu gibi Hamur ilçesinde de bazı köylerin adı değiştirilmiştir. Yazar konuya açıklık

getirmesi bakımından arşiv kayıtlarından ve gazetelerden özellikle yararlanmıştır.

On ikinci bölümü Harun Aydın'ın "Aşiret-Siyaset Bağlamında: Sepki Aşireti ve Halis Öztürk" isimli çalışması oluşturmaktadır ve bu bölümde Ağrı iline bağlı olan Tutak'ın aşiretlerinden biri olan Sepki aşiretinin siyasal alandaki etkisi ele alınmıştır. Tutak'ta görev yapan kaymakamlar hakkında bilgiler verilerek merkezî politikaların taşradaki etkisi anlatılmaya çalışılmıştır. Halis Öztürk'ün konu olarak ele alınması aşiret mensuplarının siyasal olan ilişkisi açısından örnek olarak verilmek istenmiştir.

Kitabın son kısmında bölüm yazarlarıyla ilgili tanıtıcı bilgiler yer almaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Anadolu'nun doğusunda bulunan ve çeşitli medeniyetlerin idaresi altında gelişimini sürdürmüş olan Eleşkirt, Hamur (Şelve), Tutak, farklı dönemlerde yaşanan savaşlar ve hareketli toplumsal yapılardan dolayı yerleşik hayat geleneğini oturtmakta zorlanmıştır. Bu çalışmada incelenen derleme kitaplarda, söz konusu ilçelerin Osmanlı Dönemi'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar yaşadığı değişimler ve dönüşümler ele alınmıştır. Bu değişim ve dönüşümler bahsi geçen ilçelerin tarihî seyrini etkilemiştir. Bilhassa Osmanlı Dönemi'nde sancak ve kaza statüsü verilen bu yerleşim yerlerinin Cumhuriyet Dönemi'nde Ağrı'nın birer ilçesi olduğu tespit edilmiştir. İdare, sosyal yapı, ekonomik vaziyet ve eğitim-öğretim hayatı gibi pek çok sahada, alanında yetkin akademisyenlerce kaleme alınan yazılar Ağrı ve çevresinin tarihine ışık tutmuştur.

Geçmişten Günümüze Eleşkirt ve Eski Çağ'dan Günümüze Tutak ve Hamur (Şelve) isimli kitaplar söz konusu ilçeler hakkında çeşitli makalelerden oluşmaktadır. Bu ilçelerin; doğal, beşerî ve coğrafi özellikleri, sosyal ve iktisadi yapısı, nasıl ve kimler tarafından yönetildiği, eğitim yapısı ve nüfus özellikleri gibi çeşitli özelliklerinden bahsedilmiştir. Tablolar ve zengin görsel materyalle anlatım çeşitlendirilmiştir. Kaleme alınan çalışmaların büyük çoğunluğunun resmî arşiv evrakına dayanması, özgün eserler meydana getirilmesini sağlamıştır.

Alan yazınında özgün ve açıklayıcı bir anlatıma sahip olan bu iki kitap, Ağrı iline dair okuyuculara bilgiler sunmaktadır. Literatürde önemli bir boşluğu dolduracağına inanılan bu kitapların, ileride konu hakkında yapılacak çalışmalara da ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu çalışmalar şehri daha yakından tanıma fırsatı da sunmaktadır.

Araştırmanın Etik Yönü

Yapılan çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma, kitap incelemesi olması sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasındadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada, sonuçları ve yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmada; birinci yazarın makaleye katkı oranının %65, ikinci yazarın makaleye katkı oranının ise %35 olduğunu beyan ederiz.

Kaynakça

Ed: Kaya, F., & Karataş, Y. (2021). *Geçmişten günümüze Eleşkirt*. Palet Yayınları.

Ed: Kaya, H., & Çiftçi E. (2022), *Eski Çağ'dan günümüze Tutak ve Hamur (Şelve)*. Libra Yayınları.

Two Sources on the History of Ağrı and Its Surroundings: Eleşkirt and Tutak Books

Extended Summary

Since its establishment in 2007, Ağrı İbrahim Çeçen University has been the focus of academic research conducted by university scholars on various aspects of Ağrı province, including its history, geography, social and economic structure, culture, and literature. In addition to individual publications, periodic symposiums such as the Ağrı Mountain and Noah's Ark Symposiums, Ahmed-i Hani Symposia, seminars, conferences, and exhibitions have been organized under the leadership of the university to promote Ağrı's historical heritage through national and international events. As a result of all these efforts, a rich literature on Ağrı has emerged. The History Department of Ağrı İbrahim Çeçen University, established in 2009 and admitting its first students in 2010, aims to shed light on the history of Ağrı through the production of new scholarly works by faculty members, the writing of theses at undergraduate and graduate levels, and the execution of scientific research projects. The role of the resulting works in illuminating the history of Ağrı is undisputed.

This study introduces two compilation works that shed light on the history of Ağrı and its surroundings, produced under the leadership and participation of faculty members of the Faculty of Arts and Sciences History Department of Ağrı İbrahim Çeçen University. Firstly, the work titled "From Past to Present: Eleşkirt" is presented, which discusses various aspects of the subject by expert authors. The continuous historical development of Eleşkirt is narrated through different sources. Being a city of Anatolia that has hosted various civilizations throughout history, Eleşkirt's highly fertile lands and its geographical location bordering many provinces are among its prominent features. Thus, Eleşkirt has been a settlement where many states have exercised sovereignty since ancient times. Over the course of history, Eleşkirt has changed hands under the administration of various states dominating eastern Anatolia, eventually becoming part of the Ottoman administrative system from the mid-16th century onwards. Being situated close to the borders of Iran and Russia, the adoption of a significant portion of the population to a semi-nomadic lifestyle, prolonged inter-tribal struggles, and the Russian and Iranian invasions in the 19th century hindered the formation of urban culture and settled lifestyle in Eleşkirt. In this context, various aspects such as the geographical location, geological development, climate characteristics, socioeconomic structure, and demographic characteristics of Eleşkirt are comprehensively examined in our study. The study provides readers with a comprehensive view to understand the rich history and current situation of the city.

The second book featured in the study is titled "From Ancient Times to the Present: Tutak and Hamur (Şelve)". The period between the 16th and 19th centuries of the regions known as Tutak and Hamur, referred to as the Şelve sanjak over time, is comprehensively examined. The book addresses the historical development of two Anatolian cities, Tutak and Hamur. The region of Tutak and Hamur has hosted various civilizations since ancient times and has served as an important bridge between the continents of Asia and Europe. Hosting many political formations such as the Hurrians, Akkadians, Urartians, Byzantines, Seljuks, Karakoyunlu, and Ottomans, the Tutak and Hamur region also serves as an important transit point connecting the Van Lake Basin to the Caucasus. This editorial work sheds light on the history of Tutak and Hamur in Ağrı through archival documents. It is observed that Tutak and Hamur, which have appeared with different names in history, were called Şelve in the early modern period of the Ottoman Empire. The name of Tutak, which was previously mentioned as Antab/Ayıntab until the II. Abdülhamid period, began to be referred to as Eleşkirt with the name change from this period onwards. Tutak and Hamur are cities that have hosted various civilizations throughout history and have stood out with their cultural richness. The study examines the transformations, geographical features, cultural heritages, and social structures of these two cities from ancient times to the present. Additionally, the economic life of Tutak and Hamur, the lifestyle of the local people, and the strategic importance of the region are addressed. Thus, readers are provided with a comprehensive view to

understand the rich history and current situation of these two cities. The history of Şelve is chronologically examined in the book, and situations such as the administrative status, tax system, and socioeconomic structure of the Tutak-Hamur region and the changes in the region until the Republic period are discussed based on archival documents. Both books introduced in the study shed light on the history and culture of Anatolia. While examining the evolution of the region from the past to the present, the books address various topics such as local culture, history, traditions, geography, and social structure. Their common feature is their focus on different regions of Anatolia and their detailed examination of the history and cultural heritage of these regions. Furthermore, both books provide an in-depth exploration of the region's past, offering readers a historical perspective. When examined as a whole, it will be seen that each work complements and supports the other.